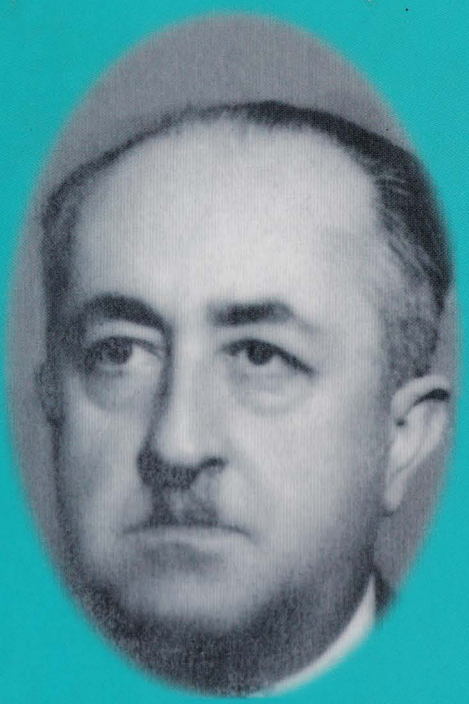
Abdülhak Şinasi Hisar

Geçmiş Zaman Fıkraları

BÜTÜN YAPITLARI

ANI

103

YKY

GEÇMİŞ ZAMAN FIKRALARI

Abdülhak Şinasi Hisar (İstanbul, 14 Mart 1887 - 3 Mayıs 1963) Çocukluğu Rumelihisarı, Büyükada ve Çamlıca'da geçti. 1898'de Galatasaray Lisesi'ne girdi; 1905'te Fransa'ya kaçtı. Paris'te École Libre des Sciences Politiques'e devam etti. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Türkiye'ye döndü. Fransız ve Alman şirketlerinde, Osmanlı Bankası'nda, Reji İdaresi'nde, 1931'den sonra ise Ankara'ya yerleşerek Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştı. 1948'de İstanbul'a döndü; Ayaspaşa'da Boğaz'ı gören bir apartmana yerleşti. Bir süre *Türk Yurdu* dergisinin genel yayın müdürlüğünü üstlendi (1954-57). Cihangir'deki evinde beyin kanamasından öldü.
Edebiyata, Mütareke yıllarında *Dergâh* ve *Yarın* dergilerindeki şiir, kitap tanıtma ve eleştiri yazılarıyla başladı. 1921'den itibaren *İleri* ve *Medeniyet* gazetelerindeki yazılarıyla tanındı; *Ağaç*, *Varlık*, *Ülkü* ve *Türk Yurdu* dergileri ile *Milliyet*, *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Dünya* gazetelerinde yazdı. Cumhuriyet dönemi yazarı olmasına rağmen dil ve üslup bakımından Meşrutiyet kuşağına bağlı kalan Hisar'ın bütün yapıtları esas olarak "hatıra"ya dayalıdır. Romanlarında Maurice Barrès, Anatole France ve Marcel Proust gibi yazarların edebiyat anlayışlarını benimsemiştir.
1942 CHP Hikâye ve Roman Mükâfatı'nda üçüncülük alan *Fahim Bey ve Biz*, Almancaya çevrildi (*Unser Guter Fahim Bey*, Çev.: Friedrich Von Rummel, 1956). Sermet Sami Uysal (Sermet Matbaası, 1961) ve Necmettin Türinay'ın (M.E.B., 1993) *Abdülhak Şinasi Hisar* adlı birer kitabı vardır. *Abdülhak Şinasi Hisar: Seçmeler* (Haz.: S. İleri, YKY, 1992), *Geçmiş Zaman Edipleri* (Haz.: T. Yıldırım, Selis, 2005) ve *Kelime Kavgası: "Edebiyata ve Romana Dair"* (Selis, 2005) adlı üç kitabı daha çıkmıştır.

Yapıtları:
Roman: *Fahim Bey ve Biz*, 1941; *Çamlıca'daki Eniştemiz*, 1942; *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, 1952.
Anı/Deneme: *Boğaziçi Mehtapları*, 1942; *Boğaziçi Yalıları*, 1954; *Geçmiş Zaman Köşkleri*, 1956; *Geçmiş Zaman Fıkraları*, 1958.
Anı/Biyografi: *İstanbul ve Pierre Loti*, 1958; *Yahya Kemal'e Vedâ*, 1959; *Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı*, 1963.
Antoloji: *Aşk imiş her ne vâr âlemde*, 1955.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın
YKY'deki kitapları:

Çamlıca'daki Enişte*miz (2005)*
Fahim Bey ve Biz *(2005)*
Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği *(2005)*
İstanbul ve Pierre Loti *(2005)*
Yahya Kemal'e Vedâ *(2006)*
Ahmet Hâşim: Şiiri ve Hayatı *(2006)*
Aşk imiş her ne vâr âlemde *(2006)*
Boğaziçi Yalıları *(2006)*
Boğaziçi Mehtapları *(2006)*
Geçmiş Zaman Köşkleri *(2006)*
Geçmiş Zaman Fıkraları *(2006)*

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR

Geçmiş Zaman Fıkraları

ANI

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2389
Edebiyat - 739

Geçmiş Zaman Fıkraları / Abdülhak Şinasi Hisar

Kitap Editörü: Murat Yalçın
Düzelti: Mahmure İleri

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar/İstanbul

1. Baskı: Hilmi Kitabevi, 1958
2. Baskı: Varlık Yayınları, 1971
3. Baskı: Ötüken Neşriyat, 1979
4. Baskı: Bağlam Yayınları, 1997
YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Eylül 2006
ISBN 975-08-1132-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2005
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
www.teleweb.com.tr

İÇİNDEKİLER

Geçmiş Zaman Fıkraları • 7

Evvel Zaman İçinde
Evvel Zaman İçinde • 13
Sultan Selim Zamanı • 18
Sultan Selim'e Dair • 23
Sultan Mahmut'a Dair • 31
Hâlet Efendi'ye Dair • 38
Sultan Mahmut Zamanları • 49
Sultan Mecit'e Dair • 53
Sultan Mecit Zamanları • 58
Sultan Aziz'e Dair • 65
Fuat Paşa'ya Dair • 70
Âli Paşa'ya Dair • 74
Sultan Aziz Zamanları • 80

Sultan Hamit Zamanları
Sultan Hamit'e Dair • 87
Mithat Paşa'ya Dair • 96
Ahmet Vefik Paşa'ya Dair • 106
Ahmet Cevdet Paşa'ya Dair • 117

Çocukluk İnsanları • 124
Matbuat Erkânına Dair • 131
Memurlara Dair • 137
Şairler ve Edebiyatçılara Dair • 142

Meşrutiyet Zamanları
Sultan Reşat'a Dair • 155
Yusuf İzzettin Efendi'ye Dair • 164
Meşrutiyet Zamanları • 169

Geçmiş Zaman Fıkraları

Bütün bu küçük fıkraları, zaman dediğimiz varlığın ayrı ayrı saatleri, dakikaları, saniyeleri içinde işitirken bir çeşme suyunun akan sesleriyle hayatın manalarını, ahenklerini, tatlarını, parça parça duyarız. Bu küçük kitabı, geçmiş zamanlarımızın bir tarihçesi addetmek aleyhinde bir yanlışlık olur. Zira bu zamanlarımızı aynı bir cümle ile manalandırmak doğru olmaz.

Geçmiş zaman hayatımızın ancak bir kısmı kitabi ve tahriri olurdu. Filhakika geçmiş zaman adamı dünyaya doğar doğmaz kendisinin ebced hesabıyla doğduğu tarih yazılırdı. Her evde ve her camide, her abidede ve her çeşmede güzel yazılmış levhalar görülürdü. Çocuğa güzel kâğıt kalem verilirken iyi yazı ve dil dersleri öğretilirdi. Artık o hayatı boyunca, umumi bir hadise oldu mu, mühim bir kitap basıldı mı, bir çeşme ve bir köprü yapıldı mı, hemen tarihi bir mısra duyardı. En milli bir ananemiz her vakaya bir tarih düşürmek merakı idi. Bunun içindir ki, her zamanın tarihini mısralarla kaydeden *Sürurî Mecmuası*, o geçen zamanların hayatını kelimelerle söylemiş oluyordu. Böylece birçok geçmiş zaman fıkraları sadece birer tarih mısrasından ibarettir. Fransızların her hadiseden arta bir şarkı kaldığını söyledikleri gibi, biz de her hadiseden ve her ömürden arta kalan ebced hesabıyla yazılmış bir tarih bulunduğunu söyleyebilirdik. Geçmiş zaman adamı nihayet öldü mü, dünyada kendisinden kalmış olan hatıra, yine bir ölüm tarihiyle yazılmış olur, ve bu mısra da, bazen mezar taşının üstüne hakkedilmiş bulunurdu.

O zamanlar şairlerimiz bütün şiirlerini birer latife kabilinden yazmazlar, veliler, evliyalar, peygamberler gibi duyulmak isterlerdi. Her divan her türlü bir şiir mecmuasının içtiması demekti. Şairler kendi divanlarını ikmal etmiş olmak için, tevhid'ler, natlar, methiyeler, kasideler yazarlardı. Caize almak için methiyeler ve bazen de caize alınmadığından dolayı hicviyeler yazılırdı. Hulasa hemen yazılmadık şey kalmazdı.

Fakat edebiyatımız yalnız böyle kâtibane ve kitabi değil, aynı zamanda şifahi olan çok canlı bir kısmı vardı ki, daha rayiç görünürdü. Geçmiş zaman gece ve gündüzleri nice milli seslerle dolar ve taşardı. Kadınlar, evvela kundaktaki çocuklara *"Uyusun da büyüsün, ninni! – Tıpış tıpış yürüsün, ninni!"* diye ninniler söyler, sonra da çocuklara masal söylerlerdi. Kış gecelerinde kahvehanelerde o zamanın hikâyecileri olan meddahlar hikâye anlatırlardı. Her tarafta Rumeli, İstanbul ve Anadolu şarkıları duyulurdu. Bu ses ve telaffuz hususiyetleri söylenilen manaları derinleştirir, ikmal ederdi. Her mahallede karagöz ve ortaoyunları oynatılırdı. Her sohbette bir Nasrettin Hoca hikâyesi söylenilirdi. Her sözle bir vecize, bir darbımesel irat olunurdu. Onun içindir ki, yazarlar *"Sözde darbımesel iradına söz yok amma – Söz odur, âlemde senden kala bir darbımesel!"* derlerdi. Camilerde hafızlar *Kuran-ı Kerim* okurlar, vaizler, konferanslar verirler, minarelerden ezanlar işitilir ve bazı büyük sesli müezzinler diğer mahallelerin sınırlarını aşan sesleriyle inanılmayacak kadar uzaklardan duyulurlardı. Sokakta mektebe yeni başlayan çocuklar için ilahiler söylenirdi. Konaklarda ve yalılarda hanende ve sazendelerle konserler yapılmış olur ve bazen de tekkelerde, bir ayin-i cem kurulduğu olurdu. Bazı büyük konak ve yalılarda yalnız müezzin, hanende, sazendeler değil, aynı zamanda, tuhaflıklar duymak için, dalkavuklar bulundurulurdu. Bunların bazılarında güzel söz söylemek ve tatlı fıkralar duyurmak için maaşlı nedimler bulunurdu. Her devirde güzel sözlü nüktedanlar vardı. Onlar sözlerini o kadar güzel anlatırlarmış ki kendilerini bulundukları memuriyetlerin fevkinde birer üstat mevkilerine yükseltmiş olurlarmış. Onların naklettikleri bu izanlı, nükteli, cinaslı fıkraları şifahi bir edebiyat sayılırdı. Böylece milli edebiyatı-

mız yalnız yazılı sayılmaz, canlı bir kısmı bu fıkra anlatışı itibarıyla şifahi kalırdı. Geçmiş zaman adamları beğendikleri fıkralar için her şeyi feda etmeye razı idiler.

Bazılarını kitaplarda okuduğumuz, bazılarını başkalarından duyduğumuz, bazılarını da kendi aramızda işittiğimiz bu küçük fıkralar önce, bizden evvelki yaşanmış zamanlar, sonra da, bizim yaşadığımız zamanların birer portresi, birer minyatürü sayılabilir. İşte bütün bu geçmiş zaman fıkralarından her cinsinden kaydettiğimizden her türlüsünü de duymuş olacaksınız.

Uzun senelerin tarihi merakıyla şu kanaate varılabilir ki, geçmiş zaman yalnız felsefi bir mana ile tavsif edilemez. Ayrı ayrı manalar çıkaran bu sesleri tek bir ahenkle duyulamaz. Hadiseler bir zaman içinde birleşip tatlı su sesleri gibi bir hulasaya varılamadan o geçmiş zamanların görünen bir yüzü, gözleri, bünyesi, ömürlerimizin bir düşüncesi, bir aksi, bir aksisedası gibi duyuluyor. Ummanın dalgaları, med ve cezir gibi, gayri şuuri anların bir şuuru, zaman dediğimiz hadisenin bir akışı, duyduğumuz bir cemiyetin bir himmet ve şefkatin birbirini tashih, tadil ve ilave eden duygular olur ve onu bir tek mana ile tayin edemeyiz.

Bir de son derece yazık bir hadise daha var ki, o da şahadet ettiğimiz doğruluk, nurunu sevdiğimiz ruh, tadını duyduğumuz şefkat, dinini bildiğimiz insanlık, bize akraba saydığımız bütün bu duyguların hepsi de, eyvah ki, bazılarının bozucu gözlerine aksettiler mi, onların hepsi de bir gün baktıklarını tersine çevirmeye mahkûm olan aynalar halinde birer karikatüre benzemeye başlarlar. Zira büyük bir talihsizlik, mintarafillah, o insanları gözlerine akseden bütün şekilleri birer maskaralığa çevirirler. Onun içindir ki, bizim şahadet ettiğimiz hakikatler o buz gibi soğuk bir iklim içinde doğmuş ve kendileri, yılan fasilesinden gibi gözleri melun, hain ve zehirli görünerek her okuduklarını ve her duyduklarını yanlış ve muarız manalara çevirmeye mahkûmdurlar.

Halbuki tarihi hadiseleri yâd ile izah etmeye çalışan nice tarihçiler vardır. Tarihlerinin uzun uzun kaydettikleri bütün bu vukuatı uzun uzadıya okuyanlar da bulunur. Ancak, zamanla, bütün bu canlı vukuat unutulmaya başlayarak karışır ve tekmil

bu zamanlardan ancak müphem bir hulasa kalır. Bütün birleşen bu taharriyat arasında yalnız karışık bir rüya ve onun müphem iddiaları mırıldanır. Hemen her memlekette, zamanla, mutlaka ya bir ihtilal, yahut bir harp patlar. Zavallı binlerce cahil, gafil, safdil insan bu uğurda ölür ve unutulur. Bütün bu kitaplardaki bablardan ancak birer cümle, bütün bu dikkat ve itina ile yaşanmış ömürlerden ancak birer kelime kalır. Bütün bu vakalardan ancak manası unutulmuş bir isim, hesabı karışmış bir rakkam duyulur. Bütün bu facialarıyla geçen bir harpten ancak bir şarkı kalır. Bütün bu şarkılardan ancak bir nakarat, bütün bu iddialardan ancak bir nükte, bütün bu ömürlerden ancak bir fıkra, bütün bu şiirlerden ancak bir mısra, bütün bu manalardan ancak hoş bir seda kalır veya vaktiyle kalmış olur.

EVVEL ZAMAN İÇİNDE

Evvel Zaman İçinde

Geldi Kafiye

Şeriatın buluttan nem kaptığı o mutaassıp zamanlara göre nikâh yalnız söylemekle değil, düşünce ile de bozulurmuş.

İsmi Safiye olan bir kadının şiir meraklısı bir kocası varmış. Bu isme bir kafiye arar, bulamazmış. Eski kafiye meraklılarının bir piri sayılacak bu adam karısını sevdiği halde bir kafiye bulmayı daha ziyade sevdiği için, güzel kafiyesini feda etmeye kıyamamış, ömründen bir fedakârlık yapmakla karısının boşanmasına razı olmuş ve "Geldi kafiye, gitti Safiye" deyivermiş!

Kasideci Şair

Eski zamanların zalim bir sadrazamı şairlerin kendisine birer kaside yazmalarını emretmiş. Zamanın iyi şairlerinden biri bu müstebit vezire methiye yazmaktansa hapisaneye atılmayı tercih etmiş. Bu buhran arasında ağzından mısralar döküldükçe hücresindeki diğer bir mahkûm teessüründen ağlarmış. Şair, tesellisini bulur gibi olmuş. "İşte, benim talihim bu imiş. Ben derdi söyleyeceğim. Başkası sözlerime ağlayacak. Bu da benim için bir tesellidir" diye düşünmüş. Ertesi gün, karşısındaki mahkûma hangi mısraları için ağladığını sormuş. Meğer kendisi sakalıyla, şiirini okurken, o, sevgili keçisini hatırlar da bunun için ağlarmış. Şair sözün asaletini kaçıran bu adam karşısında yaşa-

yamayacağını anlayarak "Yalnızlığa tahammül edebilirim amma bu adamın refakatine dayanamayacağım. Aman beni kurtarın. Kasidemi yazıyorum!" diye feryat etmiş.

"Vettîni vezzeytûni"

Kuran-ı Kerim'de "Vettîni vezzeytûni" ayetini bilen bir adam, inciri sever ve zeytini de tadınca kim bilir ne kadar tatlı bulacağını beklermiş. Bir gün ilk defa zeytin yiyince, hiç beğenmeyerek pek acı bulmuş. Yüzünü ekşitmiş ve "Aman Yarabbi! Galiba sen onu yemeden methetmişsin!" demiş.

Rüya Tabiri

Vaktiyle muabbirlerin büyük ehemmiyetleri vardı.

Bir adam, rüyasını tefsir için bir muabbire müracaat etmiş. Fakat rüyasını böyle anlatmış: "Bir yere gittim ama, han mı desem, külhan mı desem, meydan mı desem, hamam mı desem... Üstüme bir şeyler döküldü ama, soğuk mu desem, sıcak mı desem, su mu desem, ateş mi desem..."

Muabbir bakmış ki bu rüyasına inanmayan adamın suallerinden bir cevap hâsıl etmek imkânı olmayacak, o da bu minval üzere cevaplar vermiş: "Senin başına bir şeyler gelecek ama, hayır mı desem, şer mi desem, gece mi desem, gündüz mü desem... Yakın mı desem, uzak mı desem, bunları bilmem!"

Püskülün Sağlam mı?

Geceleri dükkânında yatan bir usta rüyasında bağıran çırağını uyandırarak "Gece, bir daha böyle haykırma, ne diye bağırıyorsun?" demiş. O da "Aman usta, nasıl bağırmayayım?" diye cevap vermiş, "Rüyamda, siz uzun bir deve kafilesinin önünde gidiyordunuz. Havada büyük bir çaylak peyda oldu. Sizi püskülünüzden yakaladı. Siz havalandınız. Elinizde tuttu-

ğunuz deve havalandı. Onun arkasındaki deve havalandı. Ben de en sonundaki devenin kuyruğunu tuttum. Kendim de havalandım. Havada bir de baktım ki bütün kafilemiz sizin püskülünüze tutunuyoruz. İşte bunun için size 'Ustaa, ustaa, püskülün sağlam mı?' diye soruyordum..."

Gecesini Nasıl İdare Edeyim?

Evvel zaman içinde, muhtelif vilayetlere gönderilmiş bir vali, ahaliye zulmeder, hâkimler, bilhassa idam kararlarına imza vermezler, onunla hiçbiri geçinemezlermiş. O esnada o kadar mürtekip bir hâkim türemiş ki, Babıâli, hah, bunu onun yanına gönderirsek, biri istediğini asıp keser, öteki de çalıp çırpar, birbirleriyle anlaşırlar! diye mürtekip hâkimi o gaddar valinin idare ettiği vilayete göndermişler. Ve filhakika Babıâli aradığı rahata konmuş. Vali ne yapsa, hâkim onu imzalar ve hiçbir şikâyet mevzusu duyulmazmış.

Fakat, günün birinde kendi imzası alınmadan astırılan bir adam gören hâkim "Aman paşam, kim bilir o mendebur da ne haltlar etmiştir. Günahını söyleyin de idamını derhal imza ile göndereyim" demiş. Vali, "Bundan büyük edepsizlik olur mu? Rüyamda onun bulunduğu odaya girdim. Herif oturduğu yerden ayağa bile kalkmadı!" deyince, hâkim imzasını atar atmaz evine koşmuş. "Aman karı, pahada ağır, yükte hafif, ne varsa bunları topla, yarın sabahtan evvel vilayetin hudutlarından dışarıya varmalı" demiş. "Zira, herifin gündüzünü idare edebilirim ama, rüya gecesini nasıl idare edeyim?"

Aslan Bu!

Bir büyükbaba torununa bir hikâye anlatmış. Bir aslan varmış. Bir koyunu parçalamış. Bir budunu yemiş, bir budunu bir ağaca, bir budunu diğer ağaca, bir budunu başka bir ağaca asmış. Çocuk. "Peki, büyükbaba, bir budu yedi ama, ötekilerini ne diye ağaçlara asıyor?" diye sormuş. O zaman ihtiyar baba nice

yılların acı tecrübeleriyle aşınmış gözlerini açarak "Aa, hiç mantık aranır mı, ne haltetmek isterse onu yapar! Hikmetinden sual olunmaz!" manalarıyla, "Amaaan, çocuğum, sen bilmezsin aslan bu!.." demiş.

Bir Müslüman Yok mu?

Bir Yeniçeri gece tenha bir sokakta parasını aldığı bir adama dayak atıyormuş. O adam, "Beni soyuyorlar! İmdada gelecek bir Müslüman yok mu?" diye bağırmış. Penceresini açan biri yavaşça, "Var ama, gelemez!" diye cevap vermiş.

Meryem Ana'nın İntikamı

Bir Yeniçeri, sokakta bir Yahudiyi yakalamış.

— Meğer Meryem Ana'yı siz Yahudiler öldürmüşsünüz. Senden onun intikamını alacağım! demiş.

Yahudi, binbir korku ile:

— Aman ağam, öldürülen Meryem Ana değil, oğlu Hazreti İsa idi! demiş.

Yeniçeri:

— O da, bizim hak peygamberimiz! demiş.

Yahudi, müruruzamanı anlatmak istemiş:

— Aman ağam, kaç bin sene mürur etti! demiş.

Yeniçeri:

— Zarar yok, ben şimdi duyuyorum. Şimdi intikam alacağım! demiş.

Kalmayız ki Sorsunlar

Bir Yeniçeri, salapurya ile Kavaklar'a götürülecek bir barut fıçısı üstüne oturmuş. Çubuğunu doldurmaya başlamış. Yahudi kayıkçı fena halde korkmuş: "Aman ağam, barut fıçısı üstünde çubuk..." demek isterken Yeniçeri, "Onu benden sorarlar!" demiş. Yahudi kayıkçı haykırmış: "Biz kalmayız ki sorsunlar!"

Yanlışlıklar

Bir kadın kocasına, "Kuzum efendi, bir gün camide vaiz bir şey hikâye etmişti. Mısır'da bir kadın evliya varmış. Bir kız yerden çıkmış. Keçisini boğmuşlar. Sen bu şeyleri bilirsin. Bunun aslı nedir?" diye sormuş. Bu adam da cevaben demiş ki:

— A kadın, senin hangi bir yanlışını tashih edeyim? Senin dediğin yer Mısır değil, Filistin, Arz-ı Kenan. Senin dediğin kadın değil, erkek. Senin dediğin evliya değil, peygamber, Hazreti İbrahim Aleyhisselam. Senin dediğin gibi kızı değil, oğul, Hazreti İsmail Aleyhisselam. Senin dediğin gibi o yerden çıkmadı, gökten indi. Senin dediğin gibi o keçi değil, koyun. Senin dediğin gibi onu boğmadılar, boğazını kesip kurban ettiler!

Saraylı

Bir saraylıya, "Sen çırak olacaksın! Evlendirileceksin! Kocanın oturduğu Aksaray'a gideceksin!" demişler. O da, "Ooh ne âlâ! Demek bir saraydan bir saraya!" diye cevap vermiş.

Zamaneden Şikâyet

Şairler her zaman kendi devirlerinden şikâyet ederler. İsmini tespit edemediğim bir şair:

Hiç cemiyet-i hatırdan eser gördün mü?
Bu kadar meclise uğrar yolun ey bad-ı saba!
diyordu.

Sultan Selim Zamanı

Padişahın Boğaziçi Gezintileri

III. Selim zamanı, Boğaziçi'nin daha ziyade güzelleştiği devirdi. Boğaziçi mahalleleri büyüyor, büyük yalılar çoğalıyor, ve güzel birçok binalar yapılıyor, mehtapta sağ sefaları duyuluyordu.

Padişah zarif bir saltanat kayığı ile sahillerde, bazen, doğrudan doğruya su kenarında olan yalılar, bahçeler ve mezarlıklar önünden geçerdi. Kayığında oturduğu yere yakın bulunan Bostancıbaşında yalıları kaydeden bir defter bulunur, padişah onların kime ait olduğunu sorunca, ev sahibinin ismini, milliyetini ve mesleğini söylerdi. Bu yalıların hepsi tabii Müslümanlara ait olmaz, tebaanın Rum, Ermeni ve Yahudilerine de ait bulunur ve padişah onlar için de ayrıca bir hayır duasını söylermiş.

Melling'in Resimleri

Sultan Selim'in en çok sevdiği kız kardeşi Hatice Sultan Ortaköy'de Defterdar burnundaki sarayını tamir, bahçelerini tanzim ve eşyasını tezyin için Melling'i çok çalıştırmış. O, Sultan Selim için Beşiktaş'ta bir kasır inşa etmiş. Padişahın mimarı ve hemşiresi Hatice Sultan'ın ressamı tayin edilerek maaşını alırmış. Sarayın mutaassıp ağaları Melling'e çok kızarlar, aleyhinde bulunurlar, fakat Hatice Sultan kendisini her zaman kol-

larmış. Rivayete göre Melling biraz Türkçe ve Hatice Sultan da Latin harfleri öğrenmişler, birisi Latin harfleriyle Türkçe yazar ve ötekisi bunları okuyup anlarmış.

Melling mimar, fakat bilhassa İstanbul'un güzelliklerine âşık bir ressamdı. Her taraftaki manzaraların resimlerini yapmış ve gravürlerini bastırmıştı. Şimdi, Hatice Sultan'ın, bir müddet sonra da Adilé Sultan'ın oturdukları saray ve kendisinin yaptığı bütün kasırlar, yalılar, bahçeler, tarhlar, labirentlerin hepsi de yıkılmıştır; fakat, eski zamanlarımızın azametini ve ihtişamını gösteren bu resimler onun kitabında ve gravürlerinde hepsi de bakidir. Bütün bunlar muhteşem İstanbul'un ve Boğaziçi'nin güzelliklerinin canlı birer vesikası ve hakikatperest ve hassas şahitleridir.

Okur-Yazar Bir Adam

Şair Keçecizade İzzet Molla ile hattat Yesarizade çok görüşürler ve beraber gezinirlermiş. Yine bir gün birlikte dolaşırlarken arabasıyla geçtiğini görünce, padişaha selama durmuşlar. O da onlara iltifat için, "Allah dostluğunuzu muhafaza etsin. Hep beraber görünüyorsunuz!" deyince, Keçecizade İzzet Molla, "Padişahım, ne yapalım, kulunuz okurum ama iyi yazamam; dostum da yazar ama iyi okuyamaz; bunun için ikimiz bir araya gelince okur-yazar bir adam oluruz!" diye hünkârı güldürmüş.

Hayalî Hafız

Zamanında, bir Kasımpaşalı Hayalî Hafız varmış. Hayal, yani Karagöz oynatan bir sanatkârmış. Oyunları, o kadar güzel olurmuş ki, bunlar milli bir edebiyat eseri sayılırmış.

Bir gece sarayda, davetli bulunanların önünde, padişahın huzurunda bir hayal oynatıyormuş. Oyunda, Hacivat, kölesini çağırmış, "Selim!" demiş. III. Selim de, derhal latife eder, bir nükte söyler gibi, "Lebbeyk!" diye seslenmiş.

Hayalî Hafız bir köle ismini söyler gibi padişahın ismini söylediğini, bir rüyadan uyanır gibi duyunca, binbir cinas ve ima ile dolan bu oyunda hayatında işlediği en büyük hata, gösterdiği en büyük hürmetsizlik, en kusurlu bir unutkanlık olduğunu düşünerek güya perdede oyun devam ediyormuş gibi, Hacivat kendisine hitap etmiş: "Huzûr-i şahanede öyle büyük bir sürçü lisan yaptın ki, artık ne tamiri ne de affı mümkün olur! Sen artık ihtiyarlamışsın! Artık sana hayal oynatmak gerekmez. Saadetlû padişahımız ruhsat buyururlar, artık tövbekâr olarak Hacca gidersin. Yola düş!"

Dedikten sonra perdenin arkasındaki şem'ayı söndürmüş.

Bulunan seyircilerin hepsi müteessir olmuşlar, bilhassa III. Selim, "Vallahi hiç kızmadım, hiç alınmadım, latife olarak lebbeyk dedim" diye ısrar etmesine rağmen, Hayalî Hafız kararını değiştirmemiş. O zamanki ruhlar o kadar ağırbaşlı, duygular o kadar derin, gönüller de kendi izzetinefislerine o kadar düşkün idiler ki, Kasımpaşalı Hayalî Hafız, Topkapı Sarayı'nda söndürdüğü hayali bir daha uyandırmamış, verdiği kararla oyununa tövbekâr olarak, yola çıkmış ve ta hacca kadar gitmiş.

Tilkinin Kuyruğu

Yesarizade çok mübalağalı sözler söylediğinden, adeta yalanları ile şöhret kazanmış ve "Yesarizade'dir elbet, yemin eyler, yalan söyler" mısrası duyulmuştu. Bu mısranın bir hususiyeti, bütün kelimelerin yerleri değiştikçe veznin bozulmaması idi. "Yalan söyler, yemin eyler, Yesarizade'dir elbet!" Aile erkânı bir karar vermişler, "Efendi, gülünç oluyorsunuz, bu böyle olmaz. Ağanıza havale edeceğiz. Sözlerinizi dikkatle dinleyecek. Fazla mübalağanız duyuldukça o hafifçe öksürecek. O zaman siz de söylediklerinizi tashih edersiniz!" demişler. Bilirsiniz ki o zamanlarda hizmetkârlar lüzumunda efendilerine hizmet etmek için adeta yanlarında bulunurlardı.

Günün birinde Yesarizade misafirlerine bir av hikâyesi anlatmaya başlamış. "Bir tilkinin kuyruğu Boğaziçi'nin karşı sahilinden bizimkinin yarısını kaplardı!" deyince ağası öksürmüş.

Yesarizade, "İnsan böyle anlatırken biraz mübalağaya kapılıyor. Karşı sahilin yarısı dersem, bizim şu yalının boyu kadar" diye tashih etmek istemiş. Ağa yine öksürmüş. Yesarizade kuyruğu biraz daha kısaltmış. Fakat görmüş ki ağa yine öksürüyor. O zaman fena halde kızarak, onun tahakkümünü çekmektense, kendi tabiatına uymayı tercih ederek misafirlerinin kahkahaları huzurunda işin içyüzünü ifşa etmiş ve ağasına haykırmış: "A budala!" demiş, "Peki bu tilkinin hiç mi kuyruğu yoktu?"

Ya Başka Bir Oyun İsterse?

Meşhur Veli Efendizade Mehmet Emin Efendi'nin etrafındakilerle yapmadığı tuhaflık kalmazmış. Temmuzun en sıcak bir gününde yalısında, dalkavuklarına "Haydi, kış oyunu oynayalım!" diye tutturmuş. Pencereler, kapılar kapatılmış. Kalın kürkler giyilmiş. Mangallar yaktırılmış. Tandırlar kurulmuş. Ihlamurlar, salepler kaynatılmış. Herkesin canı sıkılıyormuş.

Hazır bulunanların hepsi kan ter içinde bunalırlarken, bu dalkavuklardan biri ağlarmış. Ötekiler ona "Biraz daha sabret. Bu oyun elbette yakında biter" demişler. O, "Ben geçmişe ağlamıyorum!" demiş, "Ya kışın, kar yağarken onun hatırına gelip de yaz oyunu oynayalım derse, o zaman bizim halimiz ne olacak diye ağlıyorum!"

Ru'us İmtihanları

Vaktiyle, ulemazadeler için ru'us imtihanları yapılır, bu imtihanlarda muvaffak olan Kazasker ve sair mühim ilmiye payelerinin oğullarına birer maaş bağlanırmış.

Gayet hürmet edilen bir hocaefendi maiyetinden ulemadan iki kişi refakatiyle bir imtihanda bulunmuş. Hocaefendi, sorulan gence, "'Vettîni' kelimesindeki vav'a ne dersiniz?" diye sorunca, o, tereddütsüz olarak "Vâv-ı âtıfadır!" diye cevap vermiş. Hocaefendi, memnuniyetle "Maşallah, bildi, bildi," diye imzasını koyunca, diğerleri de imza etmişler ama o yanların-

dan ayrılınca, "Aman Hocam, bu nasıl oldu?" demişler. "'Vettîni' kelimesinin aslındaki vav'ı vâv-ı âtıfa sandı. Siz de 'bildi' dediniz. Oldu mu ya?" Hocaefendi, "Aman bir hayli terakki var!" diye cevap vermiş, "Ben bundan yirmi sene evvel onun babasını imtihan etmiştim. O, vav'ı inkâr ediyordu. Şimdi, bu yanlış biliyor ama, hiç olmazsa vav'ı kabul ediyor!"

Zamaneden Şikâyet

Şairler her zaman kendi devirlerinden şikâyet ederler. İsmini tespit edemediğim bir şair:

Gerçi evvel bir idi testi kıranla dolduran
Dolduran maznun şimdi, belki makbuldür kıran!
diyordu.

Sultan Selim'e Dair

Sultan Selim

III. Selim nazik, zarif, mütebessim, iyi kalpli, iyi ruhlu, hüsnüniyet sahibi, ıslahatçı, saf ve biraz fazla saf bir insandı.

Kendini memleket hizmetinde duyarak, tebdil gezintiler yaparmış. Ahmet Hâşim'in "Bize Göre" diyebileceği yazılar, haftalık makaleler gibi "hatt-ı hümâyûn"lar yazar, insana nasihat verir ve dua ederdi.

Padişahlığın ruhlara çok tesirli olduğu o zamanlarda pek hürmet ve muhabbet duyulan bir hünkâr olduğu görülür. Memleketin iyi kalpli insanları derhal onun büyük tesiri altında kalırlar, kendine büyük bir muhabbet ve hürmet duyarlar, ve ruhları bozuk olan insanlar da, kendisini aldatmanın mümkün olacağını anlarlardı. Bizim itiraf etmediğimiz tarafı biraz müteredditve zayıf olmasıydı.

Onun sanatkâr bir ruhu vardı. Musikîşinastı. Musikînin ezeli tesellisini duyardı. Katlolunduğu gün, cebinde Nevres-i Kadim'in şu beyti bulunmuştu:

Kendi elimle yare açup verdiğim kalem
Fetvâ-yı hûn-i nâhakkımı yazdı iptida!

III. Selim'in Cülusu

Saray, her hususta ananeleri birleştiren bir müesseseydi. Sultan I. Abdülhamit bir sabaha karşı ölmüştü. Bütün saray halkı için bir padişahın ölümü dünyayı oynatan bir hadise oluyordu.

Darüsaade Ağası, İdris Ağa, sabahleyin harem-i hümâyûna gelip Veliaht Şehzade Selim'in odasına girmiş, yer öpüp padişahın ölümünü haber vermiş, ve tahtın kendisine ait olduğunu söyleyerek, "Amcanızın naaşını ziyaret kılın da, badehu Hırka-i Şerif odasına teşrif buyurunuz" demiş. Abdülhamit'in yattığı odadaki örtüyü kaldırarak naaşını gösterince Sultan Selim haşyet ve dehşet duyarak geri dönmek istemiş. İdris Ağa birkaç söz söylemek hakkını yahut vazifesini duymuş, "Sizden evvel, amcanız büyük bir padişahtı. Akıbet felek ona da ölüm şerbetini içirdi. Efendimiz ibret ve basiret gözleriyle görünüz ki bu âlem fani ve ancak Huda bakidir. Gece gündüz ondan korkarak ibadullaha merhametle hareket ediniz ki, saye-i adaletinizde bütün âlem hoşhal olsun! Buyurun, kullarınız kudûmunuza muntazırdırlar!" Saray adamlarıyla Hırka-i Şerif odasına giriyorlar. Saray ananesiyle, başkalarından önce sadrazam ve şeyhülislam, sonra da birer birer diğerleri biat ediyorlar.

Beklenmedik Bir Hatt-ı Hümâyûn

Sultan Selim, Koca Yusuf Paşa'yı ikinci defa olarak sadrazam tayin edince, gönderdiği hatt-ı hümâyûnun beklenmedik hususiyetleri vardır:

"Sen ki Yusuf Paşasın, sadaret-i sabıkanda tarafımdan rıza-i şahanem üzere hareket olunsa seni azletmezdim. Lakin sen matlup üzere hareket etmeyüp sadrazamlara değil, sair vüzeraya ve belki bayağı adamlara yakışmayan zulm ve teaddi ve ahz-ı rüşvet ve aslından infialin olan adamlara icra-yi garaz ve celb-i mal iddiasıyla nefsaniyet ve sefer vaktinde nüvaziş ve iltifat lazım olan rüesa-yı askeriyeyi ünf ve şiddet ve tehdit ile cesaret ve bu veçhile nice umurun ve bahusus umûr-i lazime-i seferiyenin ta-

tilini ve işlerin görülmesini mucip etvârdan adem-i feragatin ve bunun emsal-i rıza-i şahaneye mugayir harekâtın cihetiyle sadaretten azlolunmuştun. Şimdiye dek bu misillü hareketinden fariğ olmuşsundur deyu seni işte yine sadrazam ettim..."

Ve mabadi de var. Hatt-ı hümâyûn daha böyle devam ediyor. Bir tarih kitabımızda dercolunan bu hatt-ı hümâyûna insanın inanmayacağı gelir. Ancak bu, Yusuf Paşa'ya Sadaret verildiği sırada orduda okunan resmi hatt-ı hümâyûn değil, daha iyisi bulunamadığından tekrar sadarete çağrılan bu Yusuf Paşa'ya gönderilmiş olan hafi bir hatt-ı hümâyûndu. Sadrazamın bunu kendi cebine koyup diğer resmi hatt-ı hümâyûnu da alenen herkese okutturmuş olması tabiidir.

Nizâm-ı Cedid

III. Selim'in büyük bir eseri vardı: Nizâm-ı Cedid. İsterse harbi kazanan, isterse ikide birde kazan deviren Yeniçerilerin dışında askerlikle talim ve terbiye esaslarına göre Avrupai bir nizam ile askerliğimizin ihdası memleket için pek hayırlı olmuştu. Büyük memleketimizin hudutları ikide birde düşman tecavüzlerine maruz kalırken, Nizâm-ı Cedid, bütün memlekete emniyet verici bir nizam olacaktı. Fakat en büyük gayeli bu eser karşısında o devrin adamları onun ehemmiyetini iyice idrak edemediler. Padişah, kendi eserini korumak için canlı bir harekete geçmiyordu. Yeniçeriler Nizâm-ı Cedid'i güya kabul ve tasdik etmişlerken ona ihanet ediyorlardı. Veliaht bu eseri kollamak yerine kendisi saltanat makamına geçmeye çalışıyordu. Şeyhülislam Ataullah Efendi mürai idi. III. Selim onun, kendisinin düşmanı olduğunu anlamıyordu. Yapılan şeyler hüsnüniyetle değil, suiniyetle yapılıyordu. İcraatın çoğu "nizâm-ı cedid" olmuyor, "nizâm-ı atik" oluyordu.

Musa Paşa'nın Hayırsızlığı

Sadrazam kaymakamı Musa Paşa vaktiyle Trablus ve Şam'da memur bulunurken, Cezzar Ahmet Paşa'nın kendisi hak-

kında, "Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse, böyle bir adamdan hayır gelmez!" demesi doğru çıkmıştı.

Nizâm-ı Cedid aleyhine en ehemmiyetsiz bir isyan hareketi olunca, tabii onun kuvvetle bastırılması lazım gelirken Sultan Selim bu Musa Paşa'yı saraya davetle, "Paşa, bu ne haldir? Karadeniz Boğazı'ndaki fitne ne için men olmuyor? Bu neden iktiza ediyor?" dedikten sonra kendisinin zaafını itiraf ediyor, "Bu işlere sebep benim hilmimdir. Sahihen bu haller benim hilmimden neşet ediyor" diyor. Fakat Musa Paşa'yı derhal kovmuyor ve onun yerine derhal bir başkasını tayin etmiyor. Musa Paşa, Sultan Selim aleyhindeki ihtilali ilk hareketten sonuna kadar hep muntazaman kendi istediği gibi idare edebiliyor.

Alçak Bir Şahıs

İrtica hareketleri büsbütün geliştikten sonrası için Ahmet Cevdet Paşa diyor ki: (Sultan Selim'in bir adamı olan) "İbrahim Kethüda li-ecl-il ihtiyat, kese derûnunda bir miktar zî-kıymet cevahir ile vafîr altın ve bir mücevher girân-kıymet hançer istishab eylemiş olduğundan bu veçhile idamında kese düşüp içindeki altın ve cevahir etrafa münteşir olmuşken eşkıya cümlesini cem ve kesesine vaz ile bir tanesini ketmetmeyerek hançer ile beraber Musa Paşa'ya teslim etmişler. Ol vaktin usulünce o dahi Beytülmal'e teslim etmek lazım iken, İbrahim Kethüda'ya vâris olmuş gibi kabullenmiş olmasıyla Atmeydanı'ndaki esafilden daha alçak bir şahıs olduğu sabit olmuştur."

Aygır İmam

İrtica taraftarları, Sultan Abdülhamit'in Şehzade Mustafa ve Şehzade Mahmut isimli iki oğlu var. Sultan Selim'in evladı olmadığından bu iki şehzadeye bir hal olsa sülale-i Osmaniyenin münkariz olacağından lüzûm-ı muhafazaları var dedikle-

rinden Babıâli'den Sultan Selim'e bir müzekkere ve bir de muhafız olmak üzere, Şeyhülislam Ataullah Efendi tarafından intihap edilen, Aygır İmam diye tanınan bir softa gönderilmiş. Sultan Selim o kadar müteessir olmuş ki, Babıâli'ye bir hatt-ı hümâyûn yollamıştı. "Benim zürriyetim yoktur, şehzadeler benim evladım ve nûr-i aynımdır. Mazallah ben onlara suikast ile silsile-i pâkize-i Âl-i Osmaniye'nin izmihlâline sebep olmak hiç hayâl ü hâtıra gelir şey midir? Allah o günleri göstermesin!" diye yazmış. Bu hatt-ı hümâyûn Babıâli'de okununca mevcut olan ulema hep ağlaşmışlar.

Eşkıyaların adamı olan Aygır İmam saraya gelerek Sultan Selim'e itap eder gibi konuşmakla kendisinin yaptığı saygısızlık ve terbiyesizliği saray adamları duyduklarında mahcubiyetten dışarı çıkmışlar. Şiddete lüzum olmayan bu yoldaki vaziyetleri idareye pek muvaffak olan III. Selim de, "Efendiyi odasına götürün! Rahat etsin!" diye nazikâne surette huzurundan çıkarmış, yani kovmuş.

Sultan Selim'in Hal'i

Bir hoşnutsuzlukla başlayan bir şikâyet karşısında tedbir alınacak yerde idare, bunu teşvik ediyor. Sultan Selim herkese itimat eder gibi, onları yerlerinde bırakıyor, onlarsa isyana yardım ediyorlar. İsyan büyüyünce Sultan Selim eserinin müdafasını yapmıyor. Kendi yetiştirdiği askerlerin Nizâm-ı Cedid'i kendilerinin müdafa etmelerini istemiyor, bunu Babıâli'ye bırakıyor. Devlet, eşkıyalarla anlaşarak tarihimizin hazin bir irtica hareketine sebep oluyor. Saray önünde asi askerlerle birleşen eşkıyalar hep birlikte "Sultan Selim'i istemiyoruz. Sultan Mustafa'yı istiyoruz!" avazeleriyle haykırıyorlar. Mürai Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin istediği hal'i ne gibi sebeplere istinaden hangi kelimelerle yazdığını iyi bilmiyoruz. Yalnız biliyoruz ki, Sultan Selim daha müteceddid ve terbiyekâr bir idare isterken, galebe çalan idare daha mutaassıp ve cahil bir idareydi. Sultan Selim kalabalığın sesini işitip sarayda Harem odasına giriyor.

Topkapı Sarayı'nda

Topkapı Sarayı, yalnız padişahın ikamet ettiği bir bina değil, nice hususiyetleri olan bir müesseseydi. Sarayın duvarları, konuşabilse, duymuş olduklarını söyleyebilse, hâlâ eksik kalan tarihimizin nice kısımlarını duymuş olurduk.

Topkapı Sarayı, bir ailenin yalnız bir baba, ana ve çocuklarından ibaret değil, bütün akrabalarını ve onların da çocuklarını ihtiva eden bir kalabalığı toplardı. III. Selim'in hal'inden ve Sultan Mustafa'nın tahta çıkışından sonra, yine o sarayda ikamet ediyor, veliaht da burada kalıyordu. Birçok günler ve geceler Sultan Selim'le Şehzade Mahmut uzun uzadıya görüşürlermiş. Sarayın odaları yalnız aşk duyguları, musikî sesleri değil, taassup ve teceddüt fikirlerine dair nice sözler de duymuş olacaktır. Mahlû padişahın burada bu vaziyeti bir seneden fazla devam etmişti.

III. Selim ve Musikî

III. Selim musikîmizin kıymetli bir bestekârı bilinirdi. Mevlana'ya duyduğu fikri hürmet ve kalbi muhabbetle "Sûzidilârâ" makamında bestelediği "Âyin-i Şerif-i Mevlevi" eski musikîmizi bilenlere göre ihtişamlı bir sanat abidesi sayılırdı. Diğer bazı makamlarla bestelediği başka parçaları da vardı. En ziyade şehzadeliği zamanında musikî ile meşgul olmuş, sonra padişah olunca bütün gaileler, musikî ile bestekâr olarak meşgul olmasına mâni olmuştu. Lakin kendisi musikîmize ve diğer bestekârlara hizmet etmişti. Padişahlığının ilk zamanı musikîmizin parlak bir ikbal devridir. III. Selim, hal'inden sonra musikîden büyük bir teselli duymaya koyulmuştu.

Alemdar ve Dostlarının Tedbirsizlikleri

"Tarih bir tekerrürden ibarettir" diyenler vardır. Bir irtica hareketinden sonra Alemdar'ın ordusu ile İstanbul'a gelişi, 31 Mart'tan sonra Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu ile İs-

tanbul'a gelişini hatırlatıyor. Ordunun gelişindeki asıl maksat Sultan Mustafa'yı hal' ile etrafındaki mürtecileri kovmak, Sultan Selim'i tekrar iclas ettirmekti. Alemdar Paşa İstanbul'a geliyor ve Sultan Mustafa kendisini sancak-ı şerifle istikbal ederken Davut Paşa kasrında kendisi tevkif edilse ve ordu doğrudan doğruya Sultan Selim'in bulunduğu Topkapı Sarayı'na gidip kendisi iclas edilse idi, ne kadar daha iyi olacağı tamamen sabit olmuştur.

Halbuki bu yolda hareket etmek isteyenlere Alemdar, "Böyle kahpelikle iş görmek mertliğe yakışmaz" demiş ve bütün yârânı da "Şimdi bütün halk ayaktadır, sancak-ı şerifin istikbaline gelince padişahın tevakkufu sakil olur" demişler. Başka türlü bir harekete karar vermişler. Bunun neticesi olarak da yapmak istedikleri gösteriş III. Selim'in katline sebep olmuştur.

III. Selim'in Öldürülüşü

Tarih, bazen, insanlar yerine devler, insan sözleri yerine aslan sesleri, gündelik vakalar yerine rüya azametleri duyurur. III. Selim'in katlini, II. Mahmut'un cülusunu ne zaman hatırlasam, çocukluğumun hayretlerini ve teessürlerini duyuyorum. Shakespeare'in hiçbir trajedisi Topkapı Sarayı'nın dekoru içinde geçen bu facia kadar canlı, kanlı, buhranlı, helecanlı ve izanlı olmamıştır.

Sarayın etrafındaki ordu, bir tek canlı hareketti. Bütün gözler, çakan şimşekler gibi parlıyordu. Hiçbir ordu, bu kadar enerji ile mahmuzlanmış bir kütle olamazdı. Sultan Mustafa'nın hal'i, şimdiye kadar istenilmiş olsa, çoktan yapılmış olurdu. İş, açıktan açığa söylenilmiş olsun diye, o güne kalmıştı. Bütün ordu, saray önünde bekliyor; Alemdar, sarayın bir odasında bekliyor ve şeyhülislam saraya giriyor. Sultan Mustafa'nın hal' edilerek III. Selim'in iclas edileceğini söylemiş olmalıydı. Bu kadar kudretli bir iradenin önünde kimin mukavemeti olacakken... Nasıl saray kendi iç kapısını mı kapatıyordu? Sultan Mustafa'nın mutaassıp adamları, sarayda mahpus kalan mahlû III. Selim ve Veliaht Mahmut'u katlettirince, bütün taht

yalnız Sultan Mustafa'ya ve saltanat da kendilerine kalacak mıydı? Biraz düşünseler, bu facianın da kurbanları olacaklarken, düşüncesizlikleri korkunç ve cehennemi bir şekil alıyor, kapı Alemdar'ın gök gürültüleri gibi duyulan seslerine kapalı kalıyordu. Alemdar kapıyı kırdırarak içeri girmek istiyor, katiller bunun için işlerini güya vaktinde becersinler diye acele ediyor, yirmi kişi birden Sultan Selim'in üstüne hücum ediyor, kendisini parçalayarak öldürüyorlardı... Alemdar, kapıyı zorlatıyor, yıktırıyordu. Saray, dökülen kanlar, duyulan haykırışlar içinde çağlıyor, Alemdar içeri giriyor, yerde Sultan Selim'in naaşını görünce, "Ey Efendim, seni iclas için bu kadar yerden şedd-i rahl edüp gelmişken, şu gözlerim seni bu halde gördüm!" diye bağıra bağıra ağlıyor. Tarihi konuşturur gibi duyulan bir ses:

"Aman, şimdi olmuşa ağlayacak ve ölmüşün intikamı alınacak vakit değildir. Şimdi, gayet teng ve tetik bir andır. Şimdi devleti tehlikeden kurtaracak pek nazik zamandır. Tahtın sahibini bulup da iclas etmeliyiz!" diyor ve Alemdar'ın aklı başına geliyor.

Sultan Mahmut'a Dair

Sultan Mahmut'un Cülusu

Şehzade Mahmut kaçarken kendisini takip eden katillerin gözlerine bir cariye kül serpiyor, onlar gözlerini açtıkça tekrar kül serpiyor. Şehzade Mahmut alnını çarpıyor ve sağ kaşının üstü kanıyor. Kendisine atılan bir hançerle biraz da yaralanıyor; gizli bir merdivenle dama kaçıp saklanıyor. Üstünde iki küçük yarası var. Nihayet damdan indiriyorlar.

Alemdar, "Ah, Efendim, ben amcanı tahta çıkarmak için gelmiştim. Kör olası gözlerim onu bu halde gördü. Bari seni iclas ile müteselli olalım!.." diyor. Sultan Mahmut, Alemdar'a ilk emir olmak üzere, "Paşa, sen askerini dağıt. Silahlarını çıkar. Hırka-i Saadet dairesine gidelim!" diyor. Alemdar, "Hünkârın böyle birinci iradesi bana o kadar dehşet verdi ki, ömrümde bu kadar müteessir olduğumu bilmem!" diyor.

Sultan Mahmut'un Fransız Analığı Rivayeti

Osmanlı Hanedanı'nın bir Fransız ailesiyle karabeti bulunduğu şayiası Sultan Mahmut zamanından daha eskidir. Cumhuriyetten sonra Ankara'daki Fransız elçisi Comte de Chambrun, Vergennes hakkındaki kitabında, Vergennes zamanındaki Fransız Hariciye Nazırı'na bunun gülünç bir hikâye olduğunu söyler. Hariciye Nazırı da "Bunun esası olmasına imkân bulunmadığı halde siz, bizim işimize uyan ve yarayan bu masalın

devam etmesine gayret ediniz. Çünkü, bu menfaatimize muvafık olur" dediğini kaydediyor.

Lamartine'in Hatası

Bir padişahın Fransız bir kadının akrabası bulunduğu şayiası vardır. Lamartine, bir şehzadenin annesini methediyor. O kadının Avrupa medeniyetinin bütün hasletlerine sahip olduğunu ve oğlunun dünyadaki en mühim tahtlardan birini işgal etmeye layık olmasını istediğini yazıyor. Fakat mevzubahis edilen bu kadın kendisinin zannettiği gibi, III. Selim'in değil, II. Mahmut'un annesidir. Bir de o kadın şehzadenin annesi değil, bir analığı olacaktır. Halbuki sarayın kuyûdâtında şehzadelerden birinin bir Fransız analığı da mukayyet değildir. Hanedanın bir Fransız kadını ile akrabalığı ancak bir efsane olarak kalıyor.

Bir Akrabalık Rivayeti

Sultan Mahmut'un annesi Fransız değildi. Bu mevzu üzerinde nice zamanlardan beridir Fransızca ve hatta başka dillerde de bir hayli makaleler, kitaplar neşrolunmuştur. Lakin bunlar arasında Paris'teki sefaretimizin malumatına istinat edeni yoktu.

Sultan Hamit zamanında uzun müddet Paris'te elçimiz bulunan Salih Münir Paşa bana hikâye etmişti ki, bir Fransız aile erkânı kendilerinin Sultan Mahmut'la bir akrabalıklarından, saraydan kendilerine vaktiyle gönderilmiş hediyelerden bahsederler, ancak kendisi bunlara pek inanmazmış. Bu ısrar ve davet üzerine bir gün onların evlerine gidip, Sultan Mahmut zamanından kalma resimler, yaldızlı yuvarlak çerçeveler, saraydan çıkma İstanbul eşyalarını görünce, bunların hakikatine inanmak lazım geldiğini anlamış. Salih Münir Paşa'nın şahadeti kıymetli olacaktı. Sultan Hamit o kadar vehhamdı ki, kendi zamanında bir şey söylenilmeyecekti. Fakat sonraları, Salih

Münir Paşa hangi kanaate varmıştı? Kendi aile erkânına bu hatıralarını naklederken acaba ne söylerdi? O Fransız ailesinin ismi ne ve bu akrabalık rivayeti ne idi?

Lamartine'in Kitabı

Lamartine, yazacağı bir kitap için bir tâbi' ile anlaşmış, Türkiye'ye 1832'de gelmiş. Ertesi sene seyahatini ikmal ile büyük iki cilt olan *Voyage en Orient* kitabını neşretmişti. Yunanistan, İstanbul, Beyrut, Lübnan, Balbek, Suriye, Şam, Filistin, Kudüs, Yafa, İzmir sonra da Edirne, Sofya, Niş, Belgrad'ı anlatan, uzun süren ve bu kadar pahalı olan bu seyahat sarfiyatının bu kitabın hâsılatından çıkarılmasına şaşıyorum. Şimdi, bazı kısımları artık alakamızı çekmese bile, doğrudan doğruya bize taalluk eden kısımları itibarıyla, bu kitabı okumak isteyince, bunların tercümesini, yani Türkçesini bulabilmeli değil miydik? Bizim matbaacılığımızın beklenmedik bir tezahürü de, bize hiç taalluku olmayan birçok kitabın tercümesi bulunduğu halde, kendimize ait birçok eserin hiç tercüme edilmemiş bulunmasıdır.

Sultan Mahmut'un Kayığı

Lamartine, İstanbul'a ilk gelişinde, Sultan Mahmut'un cuma namazına gitmek için saltanat kayığının Beylerbeyi Sarayı önünden Rumeli sahiline bir ok gibi geçtiğini görünce adeta gözleri kamaşmış. "At ve araba ile görülen herhangi bir saltanat, bu altın yaldızlı kayığın şarklı ihtişamına nasıl yaklaşabilir?" diyor. Kayık, yirmi dört hamlacının aynı zamanda sulara daldırıp aynı zamanda sulardan çektikleri uzun küreklerle geniş bir kanadın açılışına benziyor, ve her defasında, suları kaplayan beyaz köpükler arasında yüzer gibi ve uçan altın bir kartal gibi görülüyor. Kayığın arka tarafındaki küçük köşkün açık perdeleri önünde ipekten, altından ve tüylerden mürekkep bir taht üstünde padişah oturuyor, ayakları hizasında paşaları ve amiralleri görünüyor diyor. İşte o zamana kadar küçülmüş, bozulmuş

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1833'te, Lamartine'e önünden geçen biz haşmetli saltanat kayığı gibi göründüğü anlaşılıyor.

Musahib-i Hazret-i Şehriyari

Geçmiş zaman medeniyeti, insanları birbirine fazlasıyla temas ettirirdi. Nüfuzlu mevkilerde bulunanlar birçokları ile görüşmek ihtiyacında olurlardı. Yanlarında itimat ettikleri bir musahip, bir nedim, yarı sır kâtibi, yarı dert ortağı, yarı dost, yarı memur birisinin bulunması mutlaka lüzumlu görülürdü. Bu adam vazifesi itibarıyla zeki, psikolog, neşeli, iddiasız, tahammüllü, iyi kalpli, hafızalı, hazırcevap, güzel sözlü, nezaketli olmalı idi. Başkalarının söylemeye cesaret edemeyeceklerini, zamanla aşınmış sesi ile bazen söylemeye cesaret eder, kendisinin sözü efendisine batmazdı.

Tebdil Gezintileri

Sultan Mahmut'un, bazı geceler, daha eski zaman padişahlarının âdetlerine uyarak tebdil gezintileri yaptığı olurmuş. *Binbir Gece Masalları*'nda Halife Harunürreşit'in yanında sadrazamı ile birlikte dolaştıkları zamanlar gibi, o da, Musahip Sait Efendi'yle beraber gezintiler yaparmış. Başkalarına padişah olduğunu duyurmaz, şehrin mahrem noktalarına kadar, açık saçık saatlerin geceliğini görmek istermiş. Bazen de azizlik eder, Musahibinin eline keseler dolusu altınlar verir, sonra bunları başkalarına dağıttırırmış. Onun kızmasına ve söylenmesine gülermiş. Fakat yazık ki bu tebdil gecelerinin kıymetli birer vakanüvisi bulunmadığından bütün bu hatıralar ancak çocukluklar ve iptidai tuhaflıklar gibi hatırlanıyor.

Telaş ve Talaş

Sultan Mahmut kelimeleri doğru telaffuz ettiği halde, her nedense, "telaş" yerine "talaş" der ve bu da etrafındakilerin dik-

katini çekermiş. Bir gün Musahip Sait Efendi, "Dün, bendehanede bulunan talaşlar tutuşuverdi. Biz de hayli telaş ettik" diye bu kelimeleri tekrar edince, Sultan Mahmut onun maksadını anlamış ve "Peki, artık anladım. Ne telaş et, ne de talaştan bahset!" demiş.

Yılanlı Yalı

Çocukluğumuzda bütün eski Boğaziçi yalılarının her biri ayrı bir zamanın halaveti ve şaşası içinde göründüğünü duyar ve her masalına inanırdık. Kayalar mezarlığının önünden geçer geçmez, deniz kenarındaki yol üstünde değil, küçük bir yokuşla yükselen bir tepe üstündeki uzun ve siyah yalı, önündeki bu küçük yol, sağdaki çeşme, onun üstündeki kitabe, onların arka tarafında bir mağaraya benzeyen boş bir yer, vaktiyle, eski zamanlarda basılmış bir gravürde göründüğü gibi, daha gösterişliydi. Güya Sultan Mahmut bu yalıyı ilk görüşünde o kadar beğenmiş ki, yalı sahibinin dostu bulunan Musahip Sait Efendi, Sultan Mahmut yalıyı müsadere etmesin diye, onun büyük bir kusuru olduğunu, ve alt katında birçok büyük yılanlar bulunduğunu söylemiş. Bunun içindir ki, ona Yılanlı Yalı denmiş. Çocuklukta ilk duyduklarımıza inandığımız şeylere itikadımız geçtikten sonra, ne Sultan Mahmut'un yalıyı kıskandığına, ne de yalının yılanları bulunduğuna inanmıyorum. Fakat gariptir ki, bütün bu eski zaman yalılarının rivayetlerini hâlâ birer masal gibi duymak istiyorum.

Dürrizade'nin İftarı

Sultan Mahmut, şeyhülislamın çok senasını duyduğu yalısını ve debdebesini görmek için bir ramazan akşamı, maiyetiyle birlikte, Dürrizade'nin iftarına gitmiş. Padişahın geldiğini haber alan Dürrizade hiç telaş etmemiş. Kâhyasına ancak bir iki emir vermiş. "Benim yemeğimi padişaha verin. Orta yemeği bu akşam gelen misafirlere verilsin. Onlardan evvel gelmiş olanla-

ra harem dairesinin yemeğini verin. Harem dairesine de bu akşam başka yemekler çıkarılsın" demiş. Kalabalığa rağmen hiçbir telaş görülmeden herkes muntazaman yemeklerini yemişler. Hoşaf kâseleri gelince, hoşaftan duman çıktığını gören Sultan Mahmut, "Aa, bu nasıl oldu?" demiş. Hoşaf kâselerinin buzdan olduğunu, hoşafla eriyerek dondurma gibi içildiğini görünce "İşte buz kâseleri, sarayda bile yok!" tarzında bir şey söylediği duyulmuş.

Çamlıca Köşkü

Abdülhak Hamit'in büyükbabası Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Çamlıca'daki köşkü pek meşhurmuş. Harikulade nezaretiyle tanılırmış. Sultan Mahmut zamanında halk, fevç fevç onun etrafında gezinmeye gelirlermiş.

Abdülhak Hamit, çocukluğunda, ailesinden bir efsane duymuş. Bir gün Sultan Mahmut, Çamlıca tepesinin en yüksek noktasında kendisi için bir köşk yaptırmak istemiş. Abdülhak Molla hemen hemen kutsi telakki ettiği bu yerin halk gezintilerine kapanmış olacağından müteessir olmuş ve bu tepenin bir nevi tabii muhafızlığına karar vererek, "Padişahım, bu tepede bir köşk inşa edilmesinde bir mahzur var. Zira burada büyük bir evliya medfundur. Yerini tayin edemiyoruz. Bina, onun üstüne tesadüf ederse, pek günah olur!" diye kendisini bu fikrinden vazgeçirmiş.

İki Kese Altın

Bir gün Abdülhak Hamit nakletmiş olduğu için doğruluğuna inandığım bir hadise var ki, ancak teferruatı yanlış olabilir. Sultan Mahmut'un ömrünün sonuncu günü müydü? Yoksa ondan birkaç gün evvel miydi? Onun Çamlıca'da, hemşiresi Esma Sultan'ın köşkünde yattığı bir odada, bir gün, yatağında, Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın kollarına, vücuduna dayanarak yatmış bulunduğu sırada, odada devletin mühim memuri-

yetlerinde bulunan birkaç rical bulunurken, odanın içinde hazır olan altın keseleri mi mevzubahis edilmiş, yoksa, o gün bilinmez bir emirle bu altın keseleri oraya mı gelmiş, vükela bunları tekrar tekrar sayarak aralarında taksim etmeye başlamışlar ve Abdülhak Molla, bir eli Sultan Mahmut'un vücuduna temas ederken ayağa kalkıp onların yanlarına gidemiyor, parıldayan gözleriyle yaptıklarını takip ediyor, iki parmağı ile altın keselerini işaret ediyor ve sonra bu iki parmağıyla vücudunu göstererek, "Ben de iki tanesini isterim!" diye işaret ediyormuş.

Mahmudiye'den Akan Kan

Cavit Bey'in, Maliye Nazırı olarak Haliç'teki bütün eski gemileri enkaz halinde sattırıncaya kadar bu vapur ölüleri sularda yatar, biz kayıkla bütün Haliç'te bir gemi-su mezarlığının ölüleri içinden geçerdik.

İki köprü arasında sağ taraftaki sahile yakın bir noktada, Mahmudiye'nin heybetli enkazı yatardı. Önünden geçtiğimiz bir gün, bütün tarihimizi yapanlara benzeyen bir adam gibi, mucizeye inanmamak değil, mucizeyi tabii görüp şaşmamak âdeti ile, kayıkçı dedi ki: "Bilir misiniz, her senede bir gün Mahmudiye'nin burnundan birkaç damla kan akar!"

Hâlet Efendi'ye Dair

Hâlet Efendi

Koca imparatorluğumuzu asıl idare edenler bazen padişahlar; nadiren sultanlar; bazen sadrazamlar; bazen de rical-i gayb olurlardı. Son derece hazin ve elimdir ki, Osmanlı İmparatorluğu, Hâlet Efendi'nin devlet işlerinde en üstün bir nüfuza malik bulunduğu birkaç sene de bu türedinin eline düşmüş demekti.

Hâlet Efendi, akıllı, iktidarlı, cerbezeli, gururlu, haris, ikiyüzlü, insafsız, garezkâr bir adamdı. Affetmez, fenalık eder, hiç kimseye acımaz, herkesi menfaatine feda ederdi. İsteği ve hesabı sevdirmek değil, korkutmaktı. Kendisine zararlı olabilecek olanları idam ettirmek isterken, yalnız iktidarını başkalarına saydırmak için de idam ettirmeye başlayınca, meş'um bir şerir olmuştu. Kendisi "Devlet Kethüdası" adını alınca, ancak padişah, sadrazam, şeyhülislam, bir de kendinden ibaret dört kişilik bir grup hâsıl olmuş, fakat bir taraftan hafiyeleriyle, diğer taraftan Yeniçerileriyle diğer üç rakibini ihafe ederek, on yıl, adeta devleti avucu içine almıştı. Bu on senelik saltanatı, tarihimiz için silinmez bir lekedir.

Sultan Mahmut'un Bir Gayesi

Sultan Mahmut, daha veliaht olduğu ve amcası mahlû Sultan Selim'le birlikte Topkapı Sarayı'nda hemen hemen mahpus

bulundukları zamanlarda, memleketin refahı ve terakkisi için düşündüklerini uzun uzadıya anlatırlarmış. Sultan Selim de, II. Mahmut da, o zaman pek mutaassıp görünen ahaliden daha ziyade ıslahat ve terakki taraftarı görünürlermiş.

Sultan Mahmut padişah olunca, her terakkiyi baltalayan Yeniçeri Ocağı'nı ve onun asi zorbalarını imha etmek gayesine koyulmuş. Zavallı tarihimizin talihsizliği olarak padişah bu gayesini şahsi menfaatleriyle irtica taraftarı olan bir adama, Hâlet Efendi'ye itiraf etmiş, yıllardır onun tesirleri altında kalmış ve bu gayesine ulaşamamıştı.

Padişahın Yanındaki Hafiye

Padişahın sarayı içinde, kendi taassupları yüzünden, ıslahata hiç taraftar olmayarak, Yeniçeri Ocağı'na taraftar olanlar vardı. Sultan Mahmut "Ser berber-i şehriyari" olan lalası Ali Ağa'ya tam bir itimadı vardı. O, mutaassıp adam da, belki memlekete ve efendisine hizmet etmek kanaatiyle ve samimi fikirleriyle Hâlet Efendi'nin hesaplarına tamamen uymuştu. Öyle ki, bu cüretkâr adam, her zamanki ikiyüzlülüğü ile güya yalnız memleket hesabına uğraşırken, Ali Ağa vasıtasıyla sarayda kendi hesaplarına işleyen mükemmel bir hafiye teşkilatı kurmuştu. Padişahın hangi adamlarla görüştüğünü ve ne yapmak istediğini ve ne düşündüğünü teferruatıyla öğrenmiş olur, zira Sultan Mahmut'un gece gündüz yanında bulunan berber Ali Ağa kendisine gündelik mektuplar yazar ve yollardı. Gelenlerle daima kendisini talimatına göre konuşur ve padişah, bazen de bir entrika yapıldığından kuşkulanır, ve Hâlet Efendi de derhal bu fesada karşı güya bir tedbir almış olurdu.

Nihayet ele geçirilmiş olan bu gizli tezkereler *Tarih-i Cevdet*'in 11 ve 12. ciltlerindeki bu sualli cevaplı mektuplar, tarihimizin, yeni tabirle en enteresan ve en okunmaya değer vesikaları arasındadır.

Musahip Hayalî Sait Efendi

Sultan Mahmut'un yanında meşhur bir Musahib-i Hazret-i Şehriyari Hayalî Sait Efendi vardı.

Bu Sultan Mahmut devri, imparatorluğun dağdağalı ve çok dertli bir zamanıydı. Musahip Sait Efendi kibirli, alıngan olmayan, pek mütehammil, tuhaf ve nükteli bir adam imiş. Bu sıkıntılı günlerde vazifesi, mümkünse padişahı güldürmekti. Bazı geceler belki de Sultan Mahmut'un huzurunda hayal oynatırmış. Başkalarının bahsetmekten çekindikleri bütün meseleler ona havale edilirmiş.

Sait Efendi, Hâlet Efendi'nin akrabası ve onun fikir, menfaat ve gayesi ile uğraşan bir adamı imiş. Öyle ki, sonra Hâlet Efendi idam olunduğu zaman, kendisi de tevkif ve nefyolunmuştu.

Kethüda Moralı Osman Efendi

Kethüda Moralı Osman Efendi ciddi, vakarlı, alıngan, kimseye yüz vermez, kendi şeref ve haysiyetine pek sadık bir memurmuş. Hâlet Efendi, ondan hiç memnun olmazmış. Kendisini İstanbul'da değil, taşra hizmetlerinde süründürür, küçük düşürmek istermiş. Osman Efendi ne yapılsa vakarını bozmaz, ses çıkarmaz, kendisine verilen işi ciddiyetle ifa edermiş. Bu resmi işleri görüşmeye gelince Hâlet Efendi onu merdiven başında kabul eder, giderken yine merdiven başına kadar uğurlarmış.

Nedimlerinden biri kendisine, "Bu adamı hiç sevmezsiniz. Kendisine yapmadığımız fenalık kalmadı. İsterseniz yalnız memuriyetini ve mal ve mülkünü değil, hatta canını aldırtabilirsiniz. Öyleyken şimdi kendisine gösterdiğiniz bu hürmet ve riayet nedir?" diye sorunca, Hâlet Efendi, "Evet, ben bu adamı hiç sevmem, kendisine de fenalık ettim; dilesem rütbesini, memuriyetini, nüfuzunu ve servetini, hatta canını alabilirim. Fakat onun üzerinde bir Osman Efendilik var ki, işte bunu alamam!" diye cevap vermiş.

Hâlet Efendi'nin Bir Sözü

Şık elbiseli, serpuşlu, yakışıklı Hâlet Efendi kendisi önde ve arkasında Sultan Mahmut'un pek çirkin bulduğu Canip Efendi, bir bayram günü geçerlerken, dilenci bir kadın kendisine, "Allah seni padişaha şirin göstersin!" diye dua etmiş. Hâlet Efendi de, "Kadın, sen bu duayı arkadan gelen efendiye söyle!" demiş.

Düzoğulları

Darphane Emini Abdurrahman Feyzi Bey güya Hâlet Efendi'yi istirkap eder, o da bundan alınırmış. Onu başka bir yere tayin ettirmiş. Yerine başka bir Darphane Emini gelmiş. Darphane işlerini ele almış olan Düzoğlu'nun bir açığı bulunmuş. Eğer bu hesap yapılsa kolaylıkla kapatılabilirmiş. Onun müteaddit hane ve sahilhaneleri, "fevkalade mükellef tecemmülat-ı beytiyeleri, pek çok mücevherat ve murassa'at, ve hatta tasmaları âlâ inci ve zümrüt ve yakut ile müzeyyen hamam nalınları" varmış. Bunların cümlesi, Darphane'ye alınmış. Düzoğlu ve kardeşleri ve bilcümle müteallikat ve akrabaları hapse gönderilmiş. Cümlesinin emval ve eşyaları müsadere olunmuş. Düzoğlu ile kardeşi Darphane önünde ve diğer iki kardeşi de Yeniköy'deki yalılarının pencerelerinde astırılmış. Eski Darphane Emini Abdurrahman Bey nefyettirilmişken bununla iktifa edilmeyerek kesilmiş kafası İstanbul'a getirilmiş. Herkes bütün bunların Hâlet Efendi'nin fesad-ı eserleri olduğunu haşyetle görmüş.

Zîba Hanım Faciası

Şeyhülislam Halil Efendi, Hâlet Efendi'nin bazı icraatını tenkit ve muaheze etmiş. Şeyhülislamın haremi Zîba Hanım da Beylerbeyi'nde Havuzbaşı mesiresinde Hâlet Efendi'nin haremiyle kavga etmiş. Halil Efendi şeyhülislamlıktan azledildikten

sonra Bursa'ya nefyedilmiş. Hâlet Efendi onun Bursa'dan Karahisar'a sürdürülmesine muvaffak olmuş. Haremi Zîba Hanım'a da, konağındaki ahırda ağzı dikilmiş ve gübre içine gömülmüş bir siyah kuzu bulunmasından, onu bir küfe içinde Sultan Mahmut'un huzuruna gösterilerek, bununla büyü yapmak töhmetiyle tevkif ve idam olunması kararını aldırtmış. Zîba Hanım, İstanbul'a çağrıldığı söylenilerek Bursa haricine çıkarılınca yolda boğdurulmuş ve idam kararı mucibince onu öldürenler Müslüman şakilerin bile yapamayacakları bir şekavetle üstündeki elbiselerini soydurup vücudunu çırçıplak çalılara atmışlar. Bursalılar bunu duyunca cesedini defnettirmişler. Şeyhülislam Halil Efendi bu fecaat karşısında galiba tecennün etmiş ve az zamanda menzul olarak ölmüş. Birçok kimseler de bu facianın Hâlet Efendi için meş'um olacağını düşünerek kendisinin de yakın bir felakete uğrayacağına inanmışlar.

Orta Yaşlı Adamı Nerede Bulmalı?

O zamanki insanların idam korkusu Sultan Mahmut'tan ziyade Hâlet Efendi'den gelirmiş. O idam kararlarının şefaatçilerine kızar, "Genç oldu mu, acırsınız; ihtiyar oldu mu, günah dersiniz. Peki, idam olunmak için her zaman orta yaşlı adamı nerede bulmalı?" dermiş.

Hâlet Efendi'nin Melaneti

Tarih-i Cevdet'in 11. cildi, Hâlet Efendi'ye ait bir mukaddeme ile başlar. Filhakika tarihimizin bu karışık ve karanlık zamanlarını anlamak için onun icraatını bilmek lazım gelir. O zamanlarda Hâlet Efendi "Müsteşar-ı Hass-ı Saltanat" unvanını taşır. Osmanlıcanın bu "Elenika"sını kullanamayan halk adamları da ona "Devlet Kâhyası" derler. Bu haris adam şahsi menfaatleri bakımından devlet nam ve hesabına cüret etmediği rezalet kalmaz. Azim imparatorluğumuzun camiası içinde din ve devlet rabıtalarını bağdaştırmak lazım gelirken, o müfrit bir

merkeziyetçilik usulü ile, kendi menfaatleriyle birleşmeyen nice hususiyetleri muzır telakki ederek men ile, mahalli göreneklere merbut olanları mütegallibe telakki ettirerek, kendilerini imha ettirmekte hiçbir mahzur görmez. Nice masum Müslümanları melun elleriyle, devlet otoritesi ile idam ettirir. Diğer yandan yine şahsi menfaatine uyan ilk Rum asilerini masum insanlar telakki ettirerek Yunan isyanını alevlendirir ve Yunan ihtilaline külli surette yardım etmiş olur.

Mürai Bir Din Taassubu

O zamanlarda ahali gayet mutaassıp göründüğünden, Hâlet Efendi, kendisinin şahsi menfaatleri için onlardan daha mutaassıp görünmeyi faydalı bulur. Bu mürai adam gizlice adeta herkesle eğlenir gibi hareket eder. Kendisinin menfaatleri için yazdırdığı kararları bir daireden bir diğerine gönderilmesi lazım gelince, bu kâğıtları birtakım dini hüccetler ve kutsi emirnameler gibi telakki ettirmek için, bunları yüksek tuttuğu ellerinin üstünde başının hizasında taşıyarak götürür. Kâğıtları ellerinde taşımanın gösterişiyle o zamanki şöhretinin artmasına yardım etmiş olduğunu da hesap eder.

Patrikhane Adamı

Cevdet Paşa, az kelimeyle çok mana taşıyan, ima ile anlaşılan ve karineyle duyulan eski zaman üslubuyla, "Bir yerde pertev alamadığı halde Fenerliler ile ihtilatı, şem-i ikbalinin şuledar olmasına sebep olmakla bittabii onlara mail idi. Ve işgal ettiği desise fenerinin cüzi bir sebeple sönebileceğini bildiği cihitle buluttan nem kapar ve her esen rüzgârdan sakınırdı. –Fenerli takımıyla zevk ve şevke dalmıştı– Patrikhaneye aldanmamak işine gelmezdi" diyor. Yunanistan'ın istiklalinden evvelki isyan ve ihtilal zamanında devlete aldırmış olduğu her kararın bu ihtilali desteklemeye yardım etmiş bulunduğu görülüyor. O zamanki Şeyhülislam Halil Efendi bunu yüzüne karşı haykırmıştı.

Yunan ihtilal tohumunun muhtelif yerlerde neşvüneması Hâlet Efendi'nin ismiyle karışıktır.

Hâlet Efendi'nin Yeniçeri Ocaklılığı

Hâlet Efendi, Yeniçeri Ocağı'nın söndürülmesine yardım etmek şöyle dursun, bilakis, onun zorbaları ile anlaşarak, mevcudiyeti tehlikesinden istifade etmeye karar vermişti. Yeniçeri Ocağı, Hâlet Efendi'nin ocağı gibi idi. "Yeniçerilerin terbiyesi hususunda başkasının mahrem-i esrar-ı şehriyari olması akıl ve şuuruna dokunurdu. Yeniçerilerin terbiyesi emrini tehir için vakit kazanmak üzere mütegallibe tabiriyle daima taşralarda bir vaka ihdas ile padişahı işgal ederdi."

Hâlet Efendi'nin İkiyüzlülüğü

Her zaman ikiyüzlü bir adam olan Hâlet Efendi, Yeniçeri Ocağı'ndan ikiyüzlü istifade etmek tasavvurunda idi.

Bazı devlet ricalini, padişahın yanındakileri Yeniçeri zorbalarından korkutmak maksadıyla Ocak'ın yıktırılmasından bahsolunmasını "Ya Ocaklılar duyarlar da Yeniçeriler isyan ederlerse başımıza bir fitne açarlar ve hafazanallah o zaman ne yaparız?" dermiş.

Fakat bazılarına da sureti haktan görünerek bir nevi gizli ve kapı yoldaşlığı laubaliliği ile mesela Sadrazam Hacı Salih Paşa'ya, Sultan Mahmut korkusundan bahsetmeye cüretle, "Her daim Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaktan bahsedersiniz. Halbuki Ocak kalkarsa aslanımızı ne ile zaptedebiliriz?" dermiş.

Fitne Uykuda

Bir gün bir dairede Hâlet Efendi uyukluyormuş. Abdülhak Hamit'in büyük amcası, reis-ül etibba Kazasker Mustafa Behçet Efendi, "Fitneyi uyandırmayın" diye bir hadis bulunduğun-

dan, "Aman uyuyan fitneyi uyandırmayın!" demiş. Halbuki Hâlet Efendi'nin hafiyeleri kendisine aleyhinde söylenen her sözü bildirirlermiş.

Abdülhak Hamit'in Şahadeti

Abdülhak Hamit, sözlerinde tarihi hadiselerden ziyade, kendi hatıralarını nakletmeyi sever ve tarihi, meşhur insanlar hakkındaki fikir ve kanaatlerini ancak arada sırada söylerdi.

Fakat Sultan Mahmut zamanından kalma ailevi kanaatler, malumat ve hatta kelimeleriyle Hâlet Efendi'nin gaddar bir mahluk olduğuna kanaati vardı ve bunu söylerdi.

Sadrazam Benderli Ali Paşa

Sadrazam Benderli Ali Paşa, İstanbullu değil taşralı, sert, haşin, açık düşünceli ve sözlü, bir hayli de patavatsız bir adammış.

Sadrazam tayin olunup İstanbul'a gelirken iki gün, iki gece Maltepe'de zamanın bir eşref saati olmasını beklemiş. Hazindir ki, bu iki günlük bekleyişten sonra İstanbul'a gelişi talihli bir zamana değil, meş'um bir saate tesadüf etmiş olacak ki on gün zarfında kendisi idam olunmuştu.

O, İstanbul'a gelir gelmez Hâlet Efendi'nin rezaletini anlamıştı. Toplanan bir meşveret meclisinde "Ben bu felaketlere sebep olanları tahkik ettim. Asıl onların kafası kırılmalıdır" diye yüzüne dik dik bakınca, Hâlet Efendi korkudan aklını kaçırmış, dudakları titremeye başlamış. Bir takriple meclisten çıkarak arka kapıdan kaçmış. Merdivenlerden inerken arada bir dönüp arkasından kavasbaşı geliyor mu diye bakarmış. O zamanda Benderli Ali Paşa o kadar mütehakkimane bir tarzda konuşmuş ki, kendisinin padişahla mutabık olduklarını sanmış.

Sadrazama kendisinin avı kaçırmış olduğunu söylemişler. O da, derhal Babıâli'den çıkıp o gün Eyüp türbesine gitmiş olan Sultan Mahmut'u görerek Hâlet Efendi'nin rezaletlerini anlatmak istemiş. Padişah, Benderli Ali Paşa'yı levendane etvarıyla

biraz sadedil bularak, galiba biraz tehlikeli bir adam telakki etmiş olacak. O, Hâlet Efendi'nin idamını isteyince kendisinin daha evvel düşünmemiş olduğu bu karar için, "Bunu iyi düşünelim. Bu akşam ben de düşüneyim. Siz de düşününüz de yarın icabına bakalım" diye cevap vermiş.

O gece Hâlet Efendi'yle mülakatı neticesinde ertesi günü onun hakkında bir karar vermemiş, Benderli Ali Paşa'nın azil ve nefyine ve biraz sonra da idamına ferman çıkmış. Balıkhane'ye indirildiği zaman o "Eyvah, bilemedim. Evvel icra, sonra istizan etmeli imişim!" dediği rivayet edilir.

İdam olunan sadrazamın kesilmiş başı güya numune-i ibret olsun diye asılmış ve üstündeki yaftada, "Rum milletinin ve sair bazı eshabı garazın tahrik ve iğvasıyla mazallah u teala devlet-i aliyyeyi ifsad ve ihlale say eden Benderli Ali Paşa'nın ser-i maktu'udur" deniliyormuş. Bu yaftanın münderecatı ve üslubu mahza Hâlet Efendi'nin mahsulüdür. Devlet-i aliyyeyi bu felaketlere uğratanın kendisi olduğunu, bunu kendi de bilirdi. Tarih yalnız milli vesikalarla da doğru yazılamıyor. Benderli Ali Paşa'nın yerine tayin olunan sadrazama dair olan hatt-ı hümâyûn geçen sadrazamın icraatını tamamen tahrif edilmiş bir şekilde yazılmıştır.

Bir Sadrazamın Medeni Cesareti

Hâlet Efendi, Yeniçerilerin mevcudiyeti sayesinde ikbalini muhafaza ediyor, Yeniçerilerin süfehası da kendisi de tamamen şımarıp tamamen tahammül edilmez bir hal alıyorlardı. Sadrazam Benderli Ali Paşa'nın idamından sonra o, yeni sadrazam Hacı Salih Paşa'nın da azlolunması lüzumunu bildirmiş ve sadrazam da azil ile Balıkhane'ye gönderilmişti. Ancak, Balıkhane'ye kaldırılmak padişahın ona gazap etmesi, hakkında idam kararı alınması ve mallarının müsadere edilmesi manalarına geldiği halde bu defa yalnız Gelibolu'ya nefyedilmesi, mallarının ise müsadere olunmaması kararı alınmış. Bir de, padişah tarafından Yeniçerilerin isyan etmemeleri hakkında ne gibi bir tedbir alınabileceği sorulmuş. Hâlet Efendi'nin şirretliği malumdu.

Etrafındaki bütün hafiyelerin bu malumatı kendisine götürecekleri malumdu. Hacı Salih Paşa hayatını şimdilik muhafaza etmiş gibi görünüyorsa da daha büsbütün emin olacak bir vaziyette değildi. Kendisinin yeni bir iradeyle idam olunabileceği aşikârdı. Fakat buna rağmen Hacı Salih Paşa, padişahın sualine şu cevabı vermiş: "Bu işin en basit halli Hâlet Efendi'nin bir müddet bir yere seyahat ettirilmesidir."

Sultan Mahmut da Hâlet Efendi'nin bir müddet Bursa'da istirahat etmesi iradesini veriyor ve Hâlet Efendi faciası tarihimizde bu yolda kapanmış oluyor. İdam edilmek tehlikesi karşısında kalan bir adamın memleket menfaatine verdiği bir cevap nadir bir medeni cesaret numunesi sayılmalıdır.

Hâlet Efendi'nin İdamı

Hâlet Efendi istidası üzerine Bursa yerine Konya'ya nefyedilmişti. Kendisi yola çıkınca yokluğundan fırsat bulanlar, onun seyyiatını anlatanlar padişahı büsbütün tehyiç ederek idam kararına ikna etmişler.

Hâlet Efendi Konya'ya giderken kendisinin idamı için hareket etmiş olan adam yoldan geçiyormuş. Ve Hâlet Efendi yanındakilere, "Şu herifin revşi benim kalbime tesir etti" demiş. Konya'da idam edilince başı İstanbul'a götürülmüş ve Galata Mevlevihanesi'ne defnolunmuş. Hiçbir idam kararı Hâlet Efendi'ninki kadar geç kalmamış ve öyle hiçbir karar onunki kadar yerinde olmamıştır.

Gelenler ve Gidenler

Hâlet Efendi nihayet idam olununca vaktiyle şerrine uğrayarak öteye beriye nefyolunanlar İstanbul'a dönmüşler, fakat, yine vaktiyle onun nân ü nimetini tadanlar arasında, bu tehlikeli dostluklarından dolayı bazıları da İstanbul'dan taşraya sürülmüşlerdi.

Abdülhak Hamit'in büyükbabası Abdülhak Molla ve onun büyük kardeşi, Sultan Mahmut'un hekimbaşısı ve Türk hekim-

liğinin mucidi sayılan Mustafa Behçet Efendi sürüldükleri Keşan'dan İstanbul'a dönüyorlar, fakat Hâlet Efendi'nin dostu telakki edilen İzzet Molla da Keşan'a gönderilmişti. O da *Mihnet-keşan*'ını yazmaya koyulmuştu.

Hakkında Mersiye

Hâlet Efendi'nin idamını bütün memleket "oooh" diyen bir rahatlık hissiyle duymuştu. O zamanın şairlerinden birinin ona mersiyesi şu beyit olmuştur:

Ne kendi eyledi rahat, ne halka verdi huzur,
Yıkıldı gitti cihandan, dayansın ehl-i kubûr!

"Bir hâlet"

Sultan Mahmut bir gün Galata Mevlevihanesi'ne gitmiş. Halet Efendi'nin orada gömülü kesik başına ait taşı gözlerine çarpmış. Tekkenin şeyhi Kudretullah Dede'ye, "Şeyhim, şu bizim Halet Efendi'ye ne dersin?" diye sormuş. Şeyh de, "Efendim, o da bir hâlet idi, geçti!" diye cevap vermiş.

Sultan Mahmut Zamanları

Tarih Düşürmek Merakı

Geçmiş zaman adamlarının büyük bir merakı, bir mısra içinde ebced hesabı ile tarih yazılması idi. Padişahların cülusları, sadrazamların tayinleri, vezirlerin nasbı, fütuhat, her hadise, her vaka, bilhassa tanınmış ahbapların, şairlerin ölümleri, hulasa her şeyde, bir mısra halinde bir tarih söylenirdi. Bu manalı ve güzel sözler, bu mevzun mısralar, hesaben bir tarih söylemiş olur ve gariptir ki, bunların bazıları Türkçenin en güzel mısraları arasına girerdi. Mesela Sürurî'nin *"Hayflar, göz yumup Esrar Dede sırroldu!"* ve *"Göçti Galip Dede candan yahu!"* mısraları gibi.

Sürurî, tarih düşürmek melekesi ile o kadar ihtisası vardı ki, bu hayret verici bir küşayişle, o zevkin üstadı sayılır ve bunda adeta bir dehası vardır. Hemen her söz, bilhassa sürur, süruri, meserret, mesrur gibi kelimelerle bir cümle, bir mısra, bir tarih söyleyiverirdi. *"Melûl oldu Sürurî, mâderî göçmekle âlemden!"* O yalnız kendi zamanlarının bütün hadiselerini tarihle yazmakla iktifa etmeyerek bütün tarihimizin tekmil vukuatını böylece yazmış, mısralarla tarihlerini düşürmüş ve bunların hepsini bir mecmuasında kaydetmişti.

Sürurî'nin Mecmua*'sı*

Sürurî, *Mecmua*'sında, kendisinin yazdığı bütün tarihlerden sonra eslafının ve muasırlarının yazdıkları ve kendisinin

beğendiği bütün tarihleri de yıllardan beri kaydetmişti. Ve mecmuası o kadar meşhur olmuştu ki, tarih yazanlar, bunları mecmuasına kaydetsin diye kendisine götürürlermiş. Onların kanaatince bu mecmua ölmez bir abide gibi telakki edilirmiş.

Sürurî ölünce, *Mecmua*'sını dostu Keçecizade İzzet Molla'ya bırakmış ve o da bazı ilaveler yazarmış: *"Sürurî gitti, hüznü kaldı ahbaba!"* (Esat), *"Sürurî'nin vefatı mucib-i hüzn oldu ahbaba!"* (İzzet). Onun da ölümünde mecmua vakanüvis Esat Efendi'ye intikal etmiş. Ondan sonra Ahmet Cevdet Paşa vakanüvis olunca onun evrak-ı perişanı arasında bulduğu *Mecmua*'yı kültürümüz için ehemmiyetli bir eser olduğunu takdir ederek tâb' ettirmiş. Bu mecmua da, yeni harflerle daha basılmamış bulunan nice milli eserlerimizden biridir.

Kırk Kilise – Bir Manastır

Sürurî, Kırkkilise naipliğinden ayrıldıktan sonra hayli müddet mazul ve müzayakada kalmış. Dostu Sümbülzade Vehbi'yi, Şeyhülislam Dürrizade'ye göndererek kendisine Manastır naipliğinin verilmesini istemiş. Sümbülzade Vehbi, onun "Biraz düşünelim, acaba manastırı idare edebilir mi?" diye cevap verdiğini söyleyince her sözün cevabını bulan Sürurî, büyük bir fırsattan istifade edemediğine teessürle dostuna, "Ah, nasıl oldu da şeyhülislama, 'Kırk kiliseyi idare eden adam bir manastırı idare edemez olur mu?' demedin? Bu müskit cevap karşısında beni derhal tayin ederdi!" demiş.

Yeniçeri Ocağı'nın İlgası

Yeniçeri Ocağı ilga edilince, Keçecizade İzzet Molla bir beyit söylemişti:

Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi, söndürdü Ocağı!

Ne Günlere Kaldık!

Bir gün Dürrizade, yalısının süslü odasında, canfesler içinde pek müteessir düşünürken, bir dostu bu hüznünün sebebini sormuş. O da, cevaben demiş ki:

— Ah, ne günlere kaldık! Dışarıda yetmiş seksen adamım var. Demin bir yüksek sesle konuşma duyunca kulak verdim. Bir de baktım ki, meğer vekilharç şehre inmiş. Ayvaz da sokağa çıkmış. Parasını isteyen bir kaymakçı gelmiş. Bunlar bu meseleyi konuşuyorlarmış. Fakat hiçbirinin "Şu parayı al da ben vekilharçtan isterim" demek aklına gelmemiş. Bizzat ben içeri, hareme gitmeye, hazine odasını açmaya, parayı alıp kendi elimle getirmeye ve o adama vermeye mecbur kaldım. Alimallah son derece müteessir oldum! Ah, ne günlere kaldık!

Moniteur Ottoman

Avukat sıfatıyla XVI. Louis'nin müdafasını deruhte eden M. Blacque isminde bir Fransız avukatı Fransa'dan tebaüd mecburiyetinde kalarak İzmir'de ikamet etmeye koyulmuş. Sultan Mahmut zamanında 1832'de *Moniteur Ottoman* namıyla Fransızca resmi bir gazete tesis olunmuş ve onun yazı işleri müdürlüğü bu avukatın oğlu M. Blacque'a tefviz olunmuştu. İşte uzun müddet Altıncı Daire-i Belediye olan Beyoğlu Belediyesi Reisi M. Edmond Blacque de onun oğlu idi.

Delilik Rahatlığı

Sultan Mahmut zamanında rical-i devletten birinin Mahmut Bey adlı bir oğlu deli diye tanınırmış. Dostları kendisini beğenirler ve bazıları, "Siz âkil bir zatsınız, ne diye size deli diyorlar?" deyince o, "Kendime deli dedirtinceye kadar neler çektiğimi ben bilirim!" dermiş.

Kalender Köşkü

Karşı karşıya yakın, pek de uzun olmayan iki sahilin teşkil ettiği Boğaziçi'nin nice hususiyetleri, ananeleri, âdetleri vardı.

Kalender Köşkü, bina itibarıyla ne güzel, ne de kıymetli idi. Fakat kendisinin de ayrı bir ehemmiyeti vardı. Galiba bir Rus harbinde, sancak-ı şerif âlây-ı vâlâ ile bu köşke götürülmüş ve günlerce burada ziyaret edilmişti. İşte sancak-ı şerifin, birkaç gün barındırıldığı bir bina olmakla, bu hatıranın hürmeti olarak, Osmanlı hanedanı azası, şehzadeler ve damatlar, kayık veya arabalarıyla Kalender Köşkü'nün önünden geçerlerken, arkalarını çevirmemek için sağlarına yahut sollarına dönerler, köşkün ta hizalarından geçinceye kadar ona arkalarını dönmüş görünmezlerdi.

Zamaneden Şikâyet

Şairler her zaman kendi devirlerinden şikâyet ederler. İzzet Molla:

Mecnûn ile bahsetmeye gitti ukalâmız,
Var âna kıyâs eyle, ne söyler budalamız!

diyordu.

Sultan Mecit'e Dair

Sultan Mecit

Sultan Mecit'in tahta çıktığı günler, pek arızalı, buhranlı ve heyecanlı olmuştu. Genç veliahta, babasının ölüm haberini veren Koca Hüsrev Paşa olmuştu.

Cenaze merasimi yapılan yağmurlu bir gün, yeni padişah ile vükelası, Köprülü kütüphanesine sığınmışlarken, Hüsrev Paşa, sadrazamlığın en eski vezire verilmesinin tarihi bir anane olduğunu söyleyerek, mühr-i hümâyûnu istemiş ve almıştı.

Sultan Mecit, saraya döndüğü zaman, annesi "Aman evladım, ne yaptın? Padişah babanın o vezirden çekmediği kalmamıştı" deyince, o da, "Ben ona vermedim, o aldı!" diye cevap vermişti.

Padişahın Buhranı

Genç padişah, bir gün gayet müteheyyiç olarak, vükelasını Hırka-i Saadet Dairesi'ne çağırtıyor. Onlara, zeki bir kavrayışla hitap ediyor:

"Babamın zamanında Hünkâr İskelesi ile mahremane verilen bazı menafi varmış. Ben bilmediğim bu metalibat ile şimdi karşılaşıyorum. Siz umur dîde olan vezirler, bunları doğrudan doğruya bana bildirmeden önce, çaresini bulup cevabını hazırlamalı değil miydiniz? İçinizde beni kayıran hiç kimse yokmuş.

Hakikaten benim yetim olduğumu anlıyorum!" diyor ve ağlayarak Hırka-i Saadet'e kapanıyor.

Vükelanın hepsi de hitabını takdir ile pek müteessir olarak yanlarındaki bir odaya giriyorlar ve aralarında müzakere edip, lazım olan çareyi bulacaklarını taahhüt ediyorlar.

Ne Ordu, Ne Donanma

Sultan Mecit, cülusundan sonraki hatt-ı hümâyûnu ile Mısır harbini kapatmak isteyerek, Mehmet Ali Paşa'nın icraatını tamamıyla affediyor ve Serasker Hafız Paşa'ya terk-i muhasemat emrini veriyor.

Halbuki cülusundan dört gün sonra Nizip mağlubiyeti haberi Babıâli'ye geliyor.

Yeni padişahın cülusu ve Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığı haberini alan Akdeniz'de bulunan Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa'ya İstanbul'a dönmesi emri verilince, Hüsrev Paşa'nın kendisinin hasm-ı canı olduğunu bilen Ahmet Fevzi Paşa, idam olunmak korkusu ile zabitanı aldatıyor, bütün donanmayı Mısır'a kaçırıyor ve asi Mehmet Ali Paşa'ya teslim ediyor. Devlet hem ordusuz, hem donanmasız kalıyor.

Tanzimat-ı Hayriye

Memleketin maruz kaldığı müşkülatın en mühimleri, ilk zamanlarda süratle halledilmişti. Koca Reşit Paşa'nın, Avrupadan avdet eder etmez Tanzimat-ı Hayriye için Sultan Mecit'i ikna edebilmesi umulmadık bir muvaffakıyet olmuştu. Sadrazam mevkiinde hâlâ Koca Hüsrev Paşa bulunuyordu. Teceddüt taraftarı değil, muarızı idi. Padişaha, Koca Reşit Paşa aleyhine yazdığı mektubu Sultan Mecit ona göstermişti. Hüsrev Paşa'nın kendisini imha ettirmek için yazdığı tezkerenin müsveddesi Koca Reşit Paşa'nın eline geçmişti.

Tanzimat-ı Hayriye aleyhtarları her tarafta ekseriyette idiler. Koca Reşit Paşa'nın konağındaki kâhya, paşayla günlerce

görüşmedikten sonra, bir akşam artık ne olursa olsun kararı ile, paşadan kendisine birkaç dakika için maruzatta bulunmak müsaadesi isteyince Koca Reşit Paşa, "Peki, inşallah, yarın akşam sağ kalırsam, konağın hesabını sen söylersin, ben de dinlerim" cevabını vermiş.

Baltalimanı Sarayı

Baltalimanı'ndaki saray, bütün Boğaziçi'nin en güzel binalarından biridir. Denize nazır olan bu sarayın arka tarafındaki yoldan, Boyacıköyü'ne doğru gidilirken, solda kalan bazı müştemilatı vardı ki, bunlara yüksek pencereli, yüksek tavanlı, gayet tantanalı bir asma köprü ile geçilirdi. Yoldakiler bir peri sarayının tahtına benzeyen bu yüksek köprünün içinden geçmiş olurlar, soldaki uzun ağaçlı ve rutubetli bir bahçenin şair ve âşık bülbüllerini duyarlardı. Burası büyülü bir yer tesirini verirdi.

Kırım Harbi başlangıcında İstanbul'a gelip, bu harp zamanında kalmak istemiş olan III. Napolyon'un şahsi bir memuru, İstanbul'da Sultan Mecit'in müsaadesiyle bütün sarayları gezmiş, kendisine ikametgâh olarak burasını intihap etmiş.

Fakat projeler tatbik edilirken değişmiş olur. Sultan Mecit değil, Sultan Aziz zamanında, İstanbul'a gelen III. Napolyon değil, İmparatoriçe Eugénie olmuş ve ona tefrik edilmiş olan ikametgâh da Baltalimanı Sarayı değil, Beylerbeyi Sarayı olmuştu.

Légion d'Honneur Nişanı

O zaman, muazzam imparatorluğumuz Sultan Mahmut zamanının sonunda olduğu gibi, büyük bir buhran içinde görünmüyor, yine parlak bir inkişaf içinde görünerek büyük Avrupa devletleri arasındaki mevkiini işgal ediyordu.

Kırım Harbi sırasında Fransa dostluğumuza pek kıymet veriyor ve Sultan Mecit de memleketimizin Fransa'ya ittifakı-

mızın cemilekârane bir tezahürü olmak üzere, o zamana kadar başkalarına nişan veren, fakat başkalarından nişan almayan padişahlarımız arasında ilk olarak verilmek istenen bu Légion d'Honneur nişanını kabul ediyor; III. Napolyon bu nişanın hüsnü kabulünden minnettar olduğunu yazıyor; ve bu nişan padişaha istisnai bir kabul resmi ile takdim edilmiş oluyordu.

Şahbaz

Sultan Mecit yeni yaptırdığı bir kürkü aynada muayene ediyor ve yanındaki bir gözdesine, "Yakıştı mı?" diye soruyormuş. Halayık, iyi bir söz zannederek "Aa, hiç yakışmaz olur mu? Şahdın, şahbaz oldun!" diye cevap vermiş. Hüsnüniyetle söylenen bu cevap Sultan Mecit'in o kadar hoşuna gitmiş ki, en güzel ve en doğru bir söze vereceğinden daha fazla ihsan vermiş.

Padişah Düşüncesi

Son zamanlarda Sultan Mecit, Dolmabahçe Sarayı'ndan ziyade, her nedense küçük Tophane Köşkü'nde akşamları sarhoş olmayı severmiş. Sarayına dönmek için, arabasına binerken, bir akşam etrafında mızraklı birtakım asker bulunduğuna dikkat etmiş. "Ne var?" diye sormuş. Kendisine, yollarda birtakım itirazlar duyulduğu için, bunların ihtiyat tedbiri ile kendisine refakat ettirildikleri söylenince, Sultan Mecit, "Eğer millet beni istemezse bu muhafızlar benim nemi muhafaza edebilirler? Bunların bir daha yanımda bulunmalarını istemem!" demiş.

Doktor ve Padişah

Sultan Mecit, verem olmuştu. İstanbul'da birçok doktorlar mevcut olduğu gibi, kendisi için bir doktor getirtilmişti. Bu, eski zamanlarda ananeler o kadar kuvvetliydi ki, meğer saray

âdetlerine göre, hiçbir insan elleriyle padişahın vücuduna dokunamaz, saraya gelen doktorların hepsi de bu âdete uyarak, padişahın vücudunu adamakıllı muayene edemezlermiş.

Gelen bu yabancı doktor bunu duyunca, "Milyonlarca insanın talihlerine tesir edebilecek olan bir padişahın vücuduna hiçbir doktorun ellerini sürmemesi, binaenaleyh muayene edemeden üstünkörü bir tahmin ile ilaç vermesi hiç makul olur mu?" diye itiraz etmişti.

Sultan Mecit Zamanları

Devlerin Kavgaları

Vatanımızda ikide bir harp olmasına rağmen, imparatorluk o kadar büyük, hudutlar o kadar uzak, ordular o kadar kuvvetli, donanma o kadar heybetli, devlet o kadar azemetli idi ki, bütün bu her biri birer hükümdar kadar vakarlı, alımlı, bütün bu sadrazamlar, vezirler, eyalet amirleri, Mısır valileri, müşirler, ordu kumandanları, damatlar, saray mensupları, nazırlar, valiler, imparatorluğun bütün eşhası, hepsi de, saraylar kadar büyük konakları ve yalıları içinde kendilerini o kadar salahiyetli, iktidarlı, iddialı, kuvvetli, gururlu, cerbezeli ve cesaretli görürlerdi ki, bütün bu yüzlerce insanları, akrabaları, memurları, kâtipleri, teşrifatçıları, silahşorları, ukalaları, dalkavukları, aşçıları, işçileri, fedaileri, köleleri, hizmetkârları, ağaları, hademeleri, hamlaları, seyisleri ve hele ananeleriyle birlikte bütün bir cemm-i gafîr teşkil eden adamlarıyla büyük bir izzetinefisleri, büyük bir menfaat hesaplarıyla, bazen tarih öncesi zamanların dev mahlukları gibi kendi aralarında adeta harp açmış olurlar, bazen uzun zamanlarla çarpışırlar, yaralanırlar ve sonri yine uzun zamanlarla, bazen galip olmanın hazzını duyarlar, bazen de mağlup olmanın acısını çekerlerdi.

Çengeloğlu Tahir Paşa

Kaptan-ı Derya Çengeloğlu Tahir Paşa cesur, sert, namuslu, çalışkan, korkunç bir eski zaman adamı idi.

O zamanlarda Cezayir-i Bahr-i Sefid Kaptan Paşalığa aitti. Paşa, imparatorluğumuza muttasıl meseleler çıkarmaya ve Rodos Hıristiyan ahalisini Müslümanlar aleyhine kışkırtmaya uğraşan bir konsolosa tahammül edemez olmuş, bir gün bu adama, "Sıhhatiniz hayli bozuldu. Buranın havası size yaramıyor. Bir hava tebdiline gitseniz iyi olacak!" demiş.

Konsolos bilakis Adalar havasının kendisine pek yaradığını ve sıhhatinin yerinde olduğunu söylemiş. O zaman Çengeloğlu Tahir Paşa, "Konsolos efendi, beni beş yüz beş kuruştan çıkaracaksınız. Beş yüz kuruşa bir köle satın alacağım. O sizi vurup öldürecek. Sonra beş kuruşa bir ip aldırıp kendisini astıracağım!" demiş.

Konsolos, Tahir Paşa'nın sözlerinden çıkmayacağını gözlerinden anlayınca Cezayir-i Bahr-i Sefid havasından derhal ayrılmayı münasip bulmuş.

Yoksulluk

Kaptan-ı Derya Çengeloğlu Tahir Paşa son zamanlarında yoksulluğa düştüğünü anlatır ve eskiden mensuplarından biri olan ihtiyar bir adam onun fakirliğine acırmış. Çengeloğlu Tahir Paşa "Benim hiçbir şeyim kalmadı!" dermiş. Eski zamanlarda onun nice davetlerine, ziyafetlerine gitmiş olan bu ihtiyar adamın gözleri adeta yaşarırmış. Çengeloğlu Tahir Paşa devam edermiş, "Şimdi gayet müsenna kılıcım var amma, cennetmekân efendimizin ihsanıdır!" der, o zaman ihtiyar da "Padişah yadigârına dokunulmaz" diye düşünürmüş. Çengeloğlu Tahir Paşa devam edermiş, "Bir de murassa bir çubuk takımım var amma, bu bir aile yadigârıdır, ona kıyamam!" der ve bu ihtiyar adam da "İnsan bir aile yadigârına kıyamaz!" dermiş. Çengeloğlu Tahir Paşa, "Bir de gayet kıymetli bir yüzüğüm var amma..." diye devam edermiş. O zaman bu ihtiyar adam fikrini değiştirip, "Aman, aslan Paşam, mademki bu kadar kıymetli eşya-i nefisen var, bu eski dostunu ne diye acındırıyorsun? Yoksulluğundan şikâyet edeceğine, bunlardan birini sattır da, kemâl-i afiyetle yesene!" diye cevap vermiş.

Koca Hüsrev Paşa

Koca Hüsrev Paşa, eski zaman adamı, canlı, mağrur, mürtekip ve mürteci imiş. İkide bir Tanzimat-ı Hayriye aleyhine söyler ve hareket edermiş.

Sarayda kurenadan bir Ragıp Ağa, bir gün vezir, binaenaleyh paşa olmuş. Âdet veçhile bütün eski vezirlere teşekküre gittiğinden, kendisine geldiği zaman, Hüsrev Paşa ona gene Ragıp Ağa diye hitap etmiş. O da, bu yeni payesinin kendisine verdiği paşalığından belki haberi olmamıştır diye, "Şevketmeap efendimiz bendenize 'Sana vezaret rütbesini verdim. Artık paşa oldun' diye buyurduklarından hem sevindim, hem de şaştım" deyince Hüsrev Paşa, "Bunu biz de işittik. Hem memnuniyetinize, hem de hayretinize iştirak ettik, Ragıp Ağa!" diye cevap vermiş.

Yeni askerlik kanunu veçhile ahçısının da askere çağrıldığını anlayınca Hüsrev Paşa, "Ben, ihtiyarım. Eskiden beri yediğim yemeklere alışığım. Mademki yeni kanuna göre bedel-i şahsi vermeye mesâg vardır, benim daha kölelerim bulunan (uzun listesini söylediği) paşalar gibi birçok makamât-ı âliyyede bulunanlar arasında münasip bulduğunuz birisinin ahçı askerliği bedeli olarak alınmasını isterim!" diye cevap vermiş. Bunun üzerine ahçının askere alınmasından vazgeçilmiş.

Bir Eski Zaman Zarfı

Koca Hüsrev Paşa'nın adamlarından bir Ali Rıza Paşa varmış. Kendisini çocukluğunda, sünnet olunacakken, paşanın elini öptürmeye göndermişler. Onun eski zaman ihtişamını herkes bilirmiş. Hüsrev Paşa, "Evladım, ben fakir düştüm. Bir şeyim kalmadı" diye, anahtarlı bir dolap açıp karıştırmış. İçinden bir gümüş divit, bir de murassa bir fincan zarfı vermiş. "Bunları satsınlar da, ihtiyacını tatmin etsinler" demiş. Bu divit ve fincan zarfının getirdiği para ile o adam sünnet olmuş, sonra hacca gitmiş, sonra İstanbul'da bir ev satın almış ve sonra yine bu para ile evlenmiş.

Mehabet-i Devlet

Eski zaman adamlarının çoğunda müessir bir mehabet-i devlet duygusu vardır. Onun namına yapmadıkları fedakârlık yoktur.

Bir teşrifat günü, bir memurun durduğu noktada, oluktan ikide bir ensesine soğuk bir su damlarmış. Fakat o adam yerini değiştirmeyi muvafık bulmamış.

Bir merasim günü, ayağını bir akrep sokmuşken, başka biri de merasimin sonuna kadar ayağındaki akreple meşgul olmamış.

Çocukluğumda, ihtiyar bir akrabamın bir fıkrasını duymuştum. Gençliğinde tanımış olduğu bir vali, mektupçusu ile birlikte birkaç günlük bir teftiş yolculuğundan sonra evine dönünce, merdiven başında kimsenin bulunmadığını tetkik ettikten ve kapılarını da iyice kapattıktan sonra, kendi kendine kahkahalarla gülmeye başlamış. Mektupçu şaşırmış. Vali, cevap olarak, "Hatırlar mısın, hani biz bir çayırda arabayla geçerken bir boğa çıkageldi, köylü korkudan nasıl badi badi koşmaya başlamıştı?" deyince, Mektupçu, "Aman efendim, bu hadise olalı yirmi gün geçti" demiş. Vali de şöyle cevap vermiş: "Evet, kendimi zorla tutmuştum. Ya tutmamış olsaydım da, herkes benim kahkahalarla güldüğümü görselerdi, 'Vali Paşa gülmekten katılıyor!' diye düşünmezler miydi? Ya, mehabet-i devlet ne olacaktı?"

Kallavi'nin Kurtardığı Baş

Sonraları sadrazam olan Mehmet Emin Rauf Paşa, gençliğinde fazla teceddüt taraftarı diye tevkif olunarak, Hâlet Efendi kendisinin idam olunmasına uğraşmışken, Sultan Mahmut, "Kallavi onun başına pek yaraşıyor. O başa kıyamam" diye kendisini sürmekle iktifa etmiş. Mehmet Emin Rauf Paşa, sonra, yine biraz fazla cesaretli bir hareket duyulunca bunu tasvip etmekten çekinir, "Kallavi artık bir daha beni kurtaramaz" dermiş.

Sivastopol Şarkısı

Kırım Harbi'nde İstanbul'da duyulan ilk muvaffakiyet haberlerine karışan bir şarkı büyük bir rağbet kazanmıştı. O kadar ki, onun bir yanlış telaffuzu ile söylenilen nakaratı, nice senelerden sonra hâlâ müessir duyulurdu:

Sivastopol önünde yatan gemiler
Atar nizam topunu, yer gök inler.

Kırım Harbi Zamanı

İngiltere ve Fransa'nın ittihadıyla Kırım Harbi'ni kazanmış, Hünkâr İskelesi hatırasını büsbütün ilga etmiş ve Koca Reşit Paşa'nın siyaseti ile yeni bir zafer edinmiştik.

Fakat halkın, müttefik bile olsalar, yabancılarla anlaşması güç olur. O eski zaman mutaassıplarına ise meram anlatmak imkânsızdı. Bunun için Koca Reşit Paşa siyasetinin muvaffakiyetleri aleyhimize birer hadise telakki ettirilmek istenildiği oluyordu. Kendilerini akıllı bilen ukalalar, "Evet, eve davet kolaydır, ama, (halbuki davete icabet ettirmek hiç de kolay değildir) sonra 'git!' demek zordur" diyerek, memleketlerine dönmeden evvel İstanbul ve Üsküdar'da kalmış olan İngiliz ve Fransız askerlerini güya şehrimizde kalacaklarmış gibi şayialar uyduruyorlar; buradaki askerlerin çokluğundan kinaye ile de, "Fransızlar Sivastopol'u zaptedemediler ama İstanbul'u işgal ettiler!" diyorlardı.

İsmail Paşa'nın Çubuğu

Sarım Paşa sadrazam bulunduğu zamanda, bir ramazan akşamı, iftara gelen misafirlerine, "Bugün hayatımın en mesut günüdür. padişah hazretleri bugün bendenize ümidin fevkinde iltifatta bulundular. Arkamı sıvadılar. Koluma girdiler. Saray-ı hümâyûn salonlarında bir müddet bendenizle gezindiler" de-

miş. Bunun üzerine misafirler, gözleri ile birer işaretten sonra, aralarında en yüksek rütbede olan İsmail Paşa'dan başlayarak, hepsi de, birer birer sadrazamı etekleyerek kendisini tebrik etmişler.

Bir müddet sonra hepsi teravih namazı için sofaya girmişler. Bu aralık kâhya gelip paşanın kulağına bir şey söyleyince o, namazını bırakıp içeri girmiş. Neşesi tamamıyla bozulmuş olarak avdet edince, "Fesuphanallah, şimdi infisalim vuku buldu. Benden mühr-i hümâyûnu aldılar. Makam, yalı komşumuz Reşit Paşa Hazretlerinindir!" demiş. Tatsız bir sükûttan sonra, misafirlerin hemen hepsi de birer birer, eski sadrazamı terk ederek yeni sadrazamın yalısına gitmişler. Sonraları İsmail Paşa da dermiş ki: "Ben de çubuğumu çektim, çektim, çektim, sonra, puff diye herifin suratına üfleyip çıktım, gittim."

Cennetlere Giden Sadrazam

O zamanlarda, devletimizin menfaati bakımından sıhhati ile meşgul olunması iktiza eden birisi varmış ki, o da Sadrazam Koca Reşit Paşa imiş. Kendisi daha genç yaşında idi. Fakat o devrin maruf bir doktoru olan Serviçen Efendi, onu sadarette bulunmadığı bir zamanda muayene edince kendisini bir hayli yorgun bulmuş. Bir müddet Edirne veya Bursa gibi havası güzel, yeri yakın vilayetlerden birinin valiliğini alarak sıhhatiyle meşgul olmasını tavsiye etmiş. Ancak bu tavsiye Koca Reşit Paşa'yı fena halde kuşkulandırmış. Bunu başkaları mı söylettiler? diye doktoru şiddetle ısticvap etmiş. Nihayet ona, "Paşa efendilerimiz İstanbul'da rahat etsinler diye ben dağda bayırda sürtemem!" demiş.

Koca Reşit Paşa'nın biraz rahatsız bulunduğu sonuncu günü, diyorlar ki, civardaki bir odalığının evine uğramış. Kayıkla yalısına dönerken üşümüş. O sırada kendisine gelen Sarraf Kamondo'yu üst kattaki selamlık odasına almışlar. Paşa, hamamda yıkanırken birdenbire vefat etmiş. Yalının harem halkı onun ölümüne feryat eder, Kamondo da bu felaketi duyarak, "Paşa gitti, Paşa gitti" diye haykırırmış. Onun sesini duyan selamlık

halkı da, "Ne diyor, ne diyor? Paşa şimdi burada idi, nereye gitti?" diye sorarlar, o da, "Cennetlere gitti, cennetlere gitti!" diye ağlarmış.

Zamaneden Şikâyet

Şairler her zaman kendi devirlerinden şikâyet ederler. İsmini tespit edemediğim bir şair:

Nüsha-i âşifte-i divân-ı ömrü sorma kim,
Hat galat, mânâ galat, imlâ galat, inşâ galat!
diyordu.

Sultan Aziz'e Dair

Sultan Aziz

Sultan Aziz, veliahtlığı zamanında, karada atla gezindiği, denizde çatanaya bindiği cihetle, halk, kendisine gösterişli diye taraftarlık edermiş. Otururken, vücudu uzun boylu, ayağa kalkınca bacakları kısa görünürmüş. Padişah olunca da, ordu, bahriye, pehlivanlık, bol yemek, horoz güreşi meraklısı görünmüş. Annesinin tesiri altında kalır, biraz çocuksu gözleriyle yangından korkar, her türlü korkusunu gizlemeyi dilermiş. Kurduğu bir Nişan-ı Osmani'yi birbiriyle dövüşen horozlara da takarmış. İmza atmak için kırmızı mürekkep ister, teşrifat siyah mürekkeple imza ettirmek için müsait bir zaman kolladığından, bazen tayinler aylarla beklermiş. Gururu arta arta, son zamanlarında bir nevi cinnete varmış. Bu, idarenin başlıca meselesi olmuş. "Muhtell-üş-şuûr" diye hal' edilmiş. Zamanındaki vükela kendisinin, Babıâli'de sarayın fevkinde görülürmüş.

"İntihar etmeliydi!"

Fransız ordusunun Almanlara teslimi haberinden sonra, Sultan Aziz, şahsen tanımış bulunduğu III. Napolyon hakkında Âli Paşa'ya böyle demiş: "Bu nasıl hükümdar ki, bu zillete tahammül yerine damarlarında akıtacak kanı yok mu?"

Sadrazamın Bir Sözü

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, Sultan Aziz'e bir gün "Hünkârım, devletimiz kabuksuz bir yumurtaya benziyor. Bir taraftan bir diken dokunacak olursa mazallah akıp gidecek diye korkulur! Memleketin kabuğunu yetiştirmek lazım!" demiş.

"Bunları kabul ile hepsini gene sizlere veriyorum!"

O zamanlarda padişahın her hafta kıldığı cuma namazı ile herkes alakadar olurdu. Sultan Aziz, cuma namazını Beyazıt Camii'nde kıldıktan sonra, Beyazıt'taki Zeynep Hanımefendi ile kocası Yusuf Kâmil Paşa'nın konaklarına gitmiş ve yemeği orada yemiş. İkisi de Sultan Aziz'in bu iltifatından son derece müftehir ve minnettar olarak, tamamen şarklı bir gösteriş yapmışlar. İstanbul'un en zengin bir ailesi olarak bilinen bu karı koca, kıymetli neleri varsa hüccetler, senetler, mürakaat, mücevherat, *Kuran-ı Kerim*'ler, hepsini büyük bir gümüş tepsi üstüne koyarak Sultan Aziz'in huzuruna götürmüşler.

Yusuf Kâmil Paşa, "Efendimize ubudiyetimizle müftehir bulunduğumuz bendeniz kulunuz ve haremim cariyeniz dünyada mülk-i mal nevinden neye malik isek bunlar hep efendimiz sayesinde oldukları için hepsini de atebe-i şahanenize arzediyoruz!" demiş. Sultan Aziz de bu hareketi tasvip ve takdir ile "Bunların hepsi makbulüm oldu. Hepsini de, bunları gene size veriyorum!" diyerek bir hatıra olmak üzere içlerinden ancak küçük kıt'ada bir *Kuran-ı Kerim* almış.

Sultan Aziz'in Gururu

Sultan Aziz'in son zamanlarında gururu o dereceye kadar yükselmişti ki, Sultan Hamit'in cülusundan sonra Ahmet Mithat Efendi'ye yazdırttığı *Üssi İnkılap*'ta buna dair şu cümlelerle bu izahat vardı:

"Abdülaziz Han Hazretleri'nin tekebbürü o dereceye var-

mıştı ki, huzûr-i hümâyûna çıkanların kırk defa yeri öpmesi ve asla sîmâ-yı hümâyûna nazar edememesi kendisine tapınır derecesinde haller gösterilmesi adap cümlesine girmişti."

Sultan Aziz'in Hal'i

İstanbul'da bir sabah toplar atılmaya başlamış. Sarayda kalfalar bazı emarelerle teşe'üm etmişler. Sultan Aziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ı, yangın topları atılıyor diye uyandırmışlar. Valide Sultan, pencerelerden gemileri görür görmez, "Bunlar yangın topları değil, cülus toplarıdır. Aslanımı hal' ettiler. Murat Efendi cülus etti. Cenabı Hakk'ın emri bu imiş!" diye Sultan Aziz'i uyandırmış. Rüyalarına inanan Sultan Aziz, "Ben bu felaketi otuz kırk defa rüyamda gördüm" demiş.

Sultan Aziz'in İntiharı

Sultan Aziz, vaktiyle Bursa'ya gidip, ecdadının türbelerini ziyaret ettiği zaman, yalnız esir olup intihar etmeyen Sultan Yıldırım Beyazıt'ın türbesini ziyaret etmemişti. III. Napolyon'un intihar etmediğine şaştığını söylemişti. Hal'inden beş gün sonra sakallarını düzeltmek için annesinden aldığı küçük bir makasla bilek damarlarını kesiyor. Feriye Sarayı'ndaki odasında bir pencereden kendisini gözetleyen halayık onun iniltilerini duyunca kapısını zorla açıyorlar. Sultan Aziz, kendisine makası verdiğine son derece nadim olan annesinin kollarında vefat ediyor. Bunları gördükleri halde sarayın başka kadınları, büyük bir şaşkınlıkla pencere camlarını kırıyorlar. Bir nevi müşterek cinnetle, "Öldürdüler, öldürdüler" diye haykırışıyorlar. Büyük oğlu babasının intiharını bildiğinden, kendisi de sonra intihar etmek isteyince aynen babası gibi yapmıştı. Şahitler, doktorlar, meydandaydılar. Fakat tarih o kadar inanılmaz şekiller alır ki, insanlar önlerinde gördükleri tarihe bile inanamıyor ve bunun içindir ki hâlâ Sultan Aziz'in katline inananlar bulunabiliyor.

Sultan Aziz Şarkısı

Sultan Aziz'in hal'inden sonra o zaman padişahlığın tesir ve nüfuzuyla İstanbul'un bütün mahallelerinde bir Sultan Aziz şarkısı yayılmıştır. Halk, hürriyet gayesini pek anlamaz ve hal'in esbâb-ı mucibesini pek kavrayamaz; fenalıkları vükelaya, hakkı padişaha atfederdi. Bu şarkıyı söyleyenler hal'in haksızlığını söylemiş olurlardı. Ali Kemal neşrettiği hatıratında, babasının "Sultan Aziz" şarkısı ile bağıra bağıra ve hüngür hüngür ağladığını söylüyor:

Beni tahttan indirdiler,
Beş çifteye bindirdiler,
Topkapı'ya gönderdiler,
Uyan Sultan Aziz uyan,
Bütün kan ağlıyor cihan.

Görüyorsunuz ki, bu şarkının güftesinde hiçbir hususiyet ve tesir yoktur. Fakat Ali Kemal'in dediği gibi, "Şarkı öyle yanık bestesi ile, güftesi ile çocukların madam-el-hayat ruhuna girmişti, işlemişti."

Şarkıya Ağlayanlar

Ubeydullah Efendi, hasta olduğu son zamanlarında dost bir ailenin konağında ikamet ediyordu. 1932 senesinde bir gün Abdülhak Hamit onu görmeye gitmiş. Ev sahibinin kerimeleri dışarıda hiç saz çalmadıkları halde, Abdülhak Hamit'e, şerefine hangi parçayı çalabileceklerini sormuşlar. Abdülhak Hamit, Sultan Aziz şarkısını istemiş. Hanımlar, klasik bir vakar ile, musikîyi çalmaya, şarkıyı söylemeye başlayıp eski zamanın sesleri ve ahenkleri duyulunca, Abdülhak Hamit ve Ubeydullah Efendi ağlamaya başlamışlar. Tabii bu gözyaşlarına Ahmet Mithat Paşa aleyhinde hiçbir fikir karışmıyordu.

Sonraları Abdülhak Hamit bana demişti ki: "Evvelden bu şarkıya ağlayanları duymuştum. Bu eski alışkanlık tesiri ile bu şarkıyı severdim. Şimdi de dinleyince ağlıyorum. Ağlamak ihtiyacını duyduğum akşamlar Ubeydullah Efendi'ye giderim, hanımlara bu şarkıyı söylemeleri için rica ederiz. İkimiz de kana kana ağlarız!"

Fuat Paşa'ya Dair

Fuat Paşa

Keçecizade Fuat Paşa, hem doktor, hem memur, hem ticaret adamı, hem devlet ihtişamını muhafaza eden bir Tanzimat adamı, hem alafranga hayata en muvaffakiyetle intibak eden bir alafranga adam, hem sadrazam, hem hariciye nazırı, isterse gazel ve tarih yazar, isterse Fransızca espriler söyler, Kanlıca'daki yalısında suareler tertip eder, Beyazıt'taki (sonra Maliye Nezareti olan) konağı Avrupa nezaretlerine benzerdi.

Fuat Paşa zeki, zarif, kudretli, neşeli sözler söyler ve alışılmadık cesaretli hareketlerde bulunurmuş. "Lüzumlu olunca asker olup kılıç taşıdığım gibi, yarın lazım olursa şeyhülislam olup sarık sarmayı da bilirim" dermiş.

Bazı İnsanlar

Fuat Paşa, kendisinin öz kardeşinin bir oğlu için, bizim tanıyabileceğimiz kaç kişi için söyleyebileceğimizi söylermiş:

"Ben onun tarifinden âcizim. Âlim desem değil, cahil desem değil, mecnun desem deli değil, akıl desem akıllı değil. O halde ne diyebileceğimi ben de bilmem, vesselam!"

Aralarındaki Fark

Sultan Aziz bir gün, zamanındaki üç sadrazam arasındaki farkların ne olduğunu sormuş. Fuat Paşa da, "Bir dere kenarında karşı yakaya geçmek için bir köprü bulunsa, derhal köprüden geçerim. Âli Paşa besmele okur, köprünün sağlam olup olmadığını tetkike başlar ve Rüştü Paşa ise besmele çeker, üç tabur asker geçirir, sonra köprüye ayak basar!" diye cevap vermiş.

Vapur Meselesi

Sultan Aziz'in Avrupa seyahatinde Hariciye Nazırı bulunan Fuat Paşa, bir de duymuş ki, Sultan Aziz vapurun kaptanını çağırtarak deniz fena halde bozuldu diye seyahatinden vazgeçerek memlekete avdet etmek istemiş. Fuat Paşa, payimal olacak tarihimizi düşünerek "Padişahım, evvelce geminin seren direğine beni astırdıktan sonra kaptana da dönüş emrini verebilirsiniz!" demiş. Sonra da Sultan Aziz, seyahatinin devam ettiğine pek memnun olmuş.

III. Napolyon'a Cevap

Sultan Aziz, son derece mağrur, alıngan ve ilk Avrupa seyahatinde teşrifat icabatına da muhalifti. Bu seyahatte yanında bulunan Hariciye Nazırı Fuat Paşa hayli sıkıntılı vaziyetlerde kalmış. Bir gün III. Napolyon, Sultan Aziz için "Biraz beklesin!" demiş. Fakat Fuat Paşa'nın da orada bulunduğunu görünce paşaya, "Aman, sakın haşmetmaaba bunu duyurmayınız!" demiş. Fuat Paşa hem onu temin etmek, hem de efendisini küçümsetmeyen bir cevap vermek için, "Hiç söyler miyim? Ben onun söylediklerini şimdiye kadar size duyurdum mu?" tarzında bir cevap vermiş.

En Kuvvetli Devlet

Avrupa Hariciye mehafilinde Fuat Paşa pek ziyade hazırcevap ve nükteli sözler söylemek şöhretini kazanmış. Bir gün, devletler erkânı arasında "Zamanın en kuvvetli devleti hangisidir?" diye sual edilirken Fuat Paşa'nın "En kuvvetli devlet, hiç şüphe yok ki Osmanlı İmparatorluğu'dur. Sözümü bir milli izzetinefis iddiası telakki etmeyiniz. Düşünün ki, üç yüz senedir siz yabancılar dışardan, biz de kendimiz içerden, muttasıl onu yıkmaya çalışıyoruz da hâlâ gene onu yerinden oynatamıyoruz!" demesi kendilerine pek ziyade tesir etmiş.

Kulak Vereceğiniz Haberler

Sultan Aziz, Fuat Paşa'yla birlikte Kraliçe Viktorya ile görüştükleri zaman Viktorya, kulaklarındaki güzel küpelerin vaktiyle Sultan Mecit tarafından kendisine hediye edilen büyük bir broştan saray kuyumcusunun tensibi ile yerleri değiştirilerek yapıldıklarından dolayı mazur görülmesini rica etmiş.

Sultan Aziz'in ne demiş olduğunu bilemiyoruz. Fakat onun namına Fuat Paşa'nın verdiği cevap pek zarif görülmüş ve Kraliçe ile maiyetindekiler bu sözü pek beğenmişler: "Hünkâr hazretleri kardeşlerinin hediyelerinin şeklinin değiştirilmesiyle memnun olarak bu küpeler memleketimiz haberlerine kulak vereceğinizi gösterdiği için son derece mütehassis oldular!" tarzında bir şey söylemiş.

Harem Davetlileri

Fuat Paşa, konağında bir suare tertip etmiş, sefirlerin de hareme girebileceklerini bildirmiş. Bazı elçiler, refikalarının yanında harem kapısına kadar gelmişler. Teşrifat "Acaba bizim de duhulümüze müsaade edecek mi?" diye düşünürken, Fuat Paşa onlara tebessümle, "Kapıya (yani Babıâli'ye) kadar mezunsunuz. Fakat Kapının içine kadar değil!" demiş.

Padişaha Karşı Israr

Fuat Paşa, bir gün bir mesele hakkında Sultan Aziz'le münakaşa ediyormuş. Kendisi ısrar edince, Sultan Aziz fena halde kızmış.

Fuat Paşa, "Efendimiz, bizden evvel gelen vezirler, Orta Kapı'da celladın beklediğini bildikleri halde, gene padişahlara karşı doğruyu söylemekten çekinmezlerdi. Hamdolsun saye-i devletinizde bizim öyle korkumuz da yoktur. Hakikatin arzında tereddüt etmek bize vebal olur!" demiş.

Fuat Paşa'nın Kalbi

Fuat Paşa'nın kalbi yorgun ve ailevi bir istidat ile maluldü. Müşterek seyahatlerinde Sultan Aziz kendisini o kadar yormuştu ki, avdetlerinde Sadrazam Âli Paşa'ya padişahtan şikâyet etmiş ve bir müddet sonra tedavi için Nice'e gitmiş ve az zaman sonra orada vefat etmişti.

Fuat Paşa'nın Türbesi

Cenazesi memlekete getirilerek türbesine defnolunmuş ve ihtiyar Sami Paşa'nın yazdığı mersiye ta'lik olunmuştu. Bazıları bu mersiyede Fuat Paşa'nın dünya işleriyle fazla meşgul olmakla tariz olunduğunu sanmışlardı. Halbuki Sami Paşa'nın hayranları bu mısralarda telmih bulunduğuna ihtimal vermeyerek ancak dini hislerin halavetini duyuyorlardı:

Her ten biter bir dert ile
Geh germ ile, geh serd ile,
Uğraşmaya her ferd ile
Değmez bu dünya-yı ahes.
Allah bes, bakî heves!

Âli Paşa'ya Dair

Âli Paşa

Âli Paşa'nın boyu kısa, vücudu zayıf, başı büyük görünürmüş. Sözleri cerbezeli olmadığından o az söyler, konuşurken mahcup olur, ellerini ovuşturur, önüne doğru bakar, hissiyatını açıklamazmış. Pek nazik olduğu için onu görenler mürai zannederler ve pek vakarlı olduğu için de kibirli addederlermiş. Fransa'nın İstanbul elçisi Thouvenel; "Âli Paşa her türlü meziyeti haiz olup yalnız esaslı bir meziyetten mahrumdur ki o da imâl-i nüfuza muktedir olmaması ve diğerlerine telkin-i itimat için elzem olan itimad-ı nüfuz hassasından mahrum bulunmasıdır" dermiş. Başkaları kendisini hasis sanırlar, halbuki makamının icabı telakki ettiği sarfiyattan hiç çekinmediği için ölümünde bir hayli borçlu bulunmuştu.

Sadrazam Geliyor

Koca Reşit Paşa'nın yetiştirmesi Âli Paşa ilk defa olarak onun yerine sadrazam nasbolununca bütün gözler bu paşalara çevrilmiş. İkisinin de şahsi dostu bulunan Dahiliye Kâtibi Saip Bey o gün Reşit Paşa'nın canı sıkılacağından, işini bitirir bitirmez onun yalısına gitmiş. Paşanın yanında "Sadrazam da acaba paşaya gelir mi?" diye konuşulurken Saip Bey "Benim bildiğim Âli Paşa ise mutlaka gelir!" demiş. Fakat akşam saati yaklaştıkça kendisinde, ya gelmezse diye bir endişe belirmiş.

Sular kararmaya başlarken Koca Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısının pencerelerinden sadrazamın saltanatlı kayığı görününce bütün yalı halkı bir inşirah duymuşlar. Koca Reşit Paşa, yetiştirdiği genç sadrazamı merdiven başında istikbal etmiş. Âli Paşa, Koca Reşit Paşa'nın eteğini öper derecesinde hürmet göstermiş.

Babıâli'nin Vakarı

Sadrazam Âli Paşa, ilk zamanlarda saraya gelir gelmez padişahın huzuruna kabul edilir ve o da bazen gecelik takkesi, gecelik entarisi ile görünürmüş. Bu zamanlarda Âli Paşa padişaha fevkalade hürmet göstererek dışarı çıkar ve saray adamlarına "Efendimiz istirahatte bulunurlarken ne diye kendilerini rahatsız ediyor ve beni huzurlarına çıkarıyorsunuz? Ben bekleyemez miydim?" diye çıkışmış. Sultan Aziz, sadrazamın maksadını anlayarak, "Pek iyi, anlaşıldı. Biraz oturun, şimdi gelirim!" diye ceketini ve fesini giyip Âli Paşa'yı o zaman resmen kabul etmiş olurmuş; öyle ki, bu günlerde, bazen, saraya kafa tutan Babıâli'nin mevcudiyeti ve ananesi sarahatle görülürmüş.

Padişah ve Sadrazam

Kendisinden başka hiç kimseyi adam yerine saymayacak kadar mağrur olan Sultan Aziz, Âli Paşa'yı da, Fuat Paşa'yı da kalben sevmez, kendilerine memleketin menfaati namına tahammül edermiş. Bilhassa Âli Paşa'nın Avrupa'daki şöhreti itibarıyla kendisinden hayli çekindiği de anlaşılıyor. Bir gün, saray adamlarından birine, "Şu kanepeyi görüyor musun? Âli bana çok geceyi bunun üstünde sabah ettirmiştir!" demiş. Yine Âli Paşa için başka bir gün "Allah şu adamı başımdan kaldırsın!" diye beddua edince başmabeyincisi, "Efendimiz, ne diye üzülüyorsunuz? Kendisini azlediverirsiniz, o da başınızdan kalkmış oluverir!" deyince Sultan Aziz fena halde hiddetlenip,

"Çık dışarı! Ben sanki adam azlolunmasını bilmez miyim? Onun yerine Avrupa'da bu kadar tanınmış bir adamı nereden bulacağım?" diye azarlamış.

Sadrazamın Çaresi

Sadrazam Âli Paşa, "Devlet işlerinde alacağım bir karar hakkında ne vakit tereddüde düşsem derhal Rus sefiri ile bir mülakat tertip eder, o mesele hakkında fikrini kurcalar, söyletirim ve muntazaman onun söylediğinin tersini yaparak işin içinden mümkün olduğu kadar isabetli bir surette çıkmış olurum!" dermiş.

Zafername, Tahmisi ve Şerhi

Ziya Paşa'nın, güya Sadrazam Âli Paşa'yı göklere çıkaran üç şairin yazdıkları bir methiye, bir tahmis ve bir de şerh diye ilan ettiği, aslında kendisinin yazdığı bir hicviye, bir tahmis ve bir şerhtir. Bazı kısımları o kadar muvaffakiyetli ve neşelidir ki, bunlar, zamanlarında, büyükbabalarımızın gözlerini kamaştırmıştı. Bilindiği gibi, Âli Paşa'nın boyu kısa, kendi hasis, ve din ve imanı mefkut sayılırdı. Ziya Paşa onun hakkındaki beddualarını dinin tantanalı dua ahengiyle duyurtuyor:

Kadd-i matbuu boyunca ola zıllî memdûd,
Lûtf u ihsânı gibi ömrü ola namadûd,
Dîn ü imânı kadar kesbede feyz ü ikbal!

Zafername, Tahmisi ve Şerhi Âli Paşa'yı o kadar müteessir etmiş ki, odasında günlerce yemek yiyemez olmuş. Odasının altındaki katta oturanlar paşanın hep odasında dolaştığını duyarlarmış.

Âli Paşa'nın Bir Talihsizliği

Herhangi büyük bir memur için büyük bir talihsizlik, yazı yazmasını iyi bilen halis bir muharririn düşmanlığıdır. Âli Paşa Ziya Paşa ile böyle bir ihtilafa düşmese idi, edebiyatımızda *Zafername, Tahmisi ve Şerhi* gibi bir eser vücuda gelmezdi. Âli Paşa'nın Ziya Paşa'yı adam yerine koymaması, küçük bir adam yerine koyması, onun izzetinefsini öyle rencide etmişti ki, kitabından bahsolunan her gün Âli Paşa'dan hâlâ intikam almaktadır.

Lüzumsuz İtizarlar

Ziya Paşa, *Zafername, Tahmisi ve Şerhi*'ni, Âli Paşa'nın adamları olarak tanınmış ve edebiyattan hiç nasipleri olmayan üç memura atfeder. Bunlar da, bu hicviyelerin kendilerine ait sayıldığını duyunca her üçü de paşanın eteklerine kapanarak bunları haşa kendilerinin yazmadıklarına yemin etmeye başlarlar. Bu beceriksizlerin kuruntularına gülen Âli Paşa, "Hiç üzülmeyin, yemin etmenize de hiç hacet yok! Bunları yazamazsınız ki, başkaları size atfedebilsinler. Bu itizarlara ne lüzum var!" demiş.

Zeynep Hanımefendi'nin Yalısı

Zeynep Hanımefendi ve kocası Yusuf Kâmil Paşa'nın Bebek'te yaptırdıkları büyük yalının planlarını Paris'teki opera binasının mimarı Garnier çizmiş, yalı pembe bir erguvan ağacı rengine boyanmış. Bebek koyunu rengiyle kaplamış, Boğaziçi'nin en güzel ve haşmetli yalısı olarak şöhret kazanmıştı. Paşanın yalıyı görmeye gelen bir dostu "Aman nazar değmesin, buna derhal bir nazarlık astırmalı!" deyince, yanındaki yalının sahibi bulunan Âli Paşa, "Bu yalının ta yanında, bir nazar boncuğu olarak bizim yalı yetişir" diye cevap vermiş.

Âli Paşa'nın Bir Sözü

"Mahşer Midillisi" denmekle tanılan teşrifatçı Kâmil Bey Avrupa'da tahsil ederek memlekete dönen oğlunu Âli Paşa'ya takdim ederken "Bu sayenizde birkaç lisan tahsil etti. Vaktiyle bizi bu yolda teşvik etmezlerdi. Bilakis ecnebi lisanı tahsil etmemize mâni olurlardı" deyince Âli Paşa, "Peki, Türkçe tahsil etmenize kim mâni oldu?" demiş.

Âli Paşa'nın Ölümünden Sonra

Âli Paşa bir gün, hastalığından kalkıp saraya gelmiş. Merdivenlerden çıkamayacağı için Sultan Aziz ona iltifat ederek alt kattaki odaya inmiş. İki ay kadar sonra vefat edince, "Ben onun öleceğini bilseydim, hiç aşağı kata kadar inmeye tenezzül eder miydim!" diye ettiği faydasız iltifata teessüf etmiş.

Fuat ve Âli paşaların ölümlerinden sonra Sultan Aziz istediği gibi geniş bir nefes almış ve hatta "Padişah olduğumu şimdi anladım!" demiştir. Malumdur ki, Mahmut Nedim Paşa, idaresi Sultan Aziz'in hal'inde bir başlangıç olmuştur.

Âli Paşa'nın Hasisliği ve Serveti

Ziya Paşa, "Sadrazam efendimizin bu miktar nimet ve serveti olduğunu anladık. Amma bunları nereden edindi? Eğer pederinden miras kaldı desek, bir kapıcının bu miktar serveti olmaz!" demişti. Âli Paşa'nın diğer muarızları ise kendisinin hasisliğini tenkit ederlerdi. Âli Paşa, memuriyetlerinde pek az zaman mazul kalmış, hemen daima yüksek maaş almıştı. Anlaşılıyor ki, bahsolunan hasisliği, serveti bulunmayan bir adamın hesaplılığı ve gözlere çarpan sevreti ise nazır, sadrazam mevkilerinin lüzumlu telakki ettiği sarfiyattı. Kışları bir sadaret konağı, yazları Boğaziçi mevsimlerinde bir sadrazam yalısı, ramazan iftarları, bayram günleri, kayıklar, çubuklar, bütün bu anane halindeki âdetler, bu mecburi telakki edilen sarfiyat ile Âli

Paşa, ölümünde, ailesine müterakim olan yüz bin altın lira borç bırakmıştı.

Ziya Paşa'nın Vicdan Azabı

Avrupa'dan avdetinden bir müddet sonra Ziya Paşa, Mahmut Nedim Paşa rezaletleri sırasında bir dostuna rast gelmiş. "Ne dersin? Bir gün hiç göremeyeceğimi sandığım bir yere gitmeyeyim mi?" deyince o dostu Ziya Paşa'ya, "Senin gidemeyeceğin yer Hicaz yahut da camidir!" diye cevap vermiş. *Zafername, Tahmisi ve Şerhi* şairi Ziya Paşa da, "Âli Paşa'nın kabrine gittim. Başının ucuna oturdum. 'Âli! Hatamı şimdi anladım! Aleyhinde bulunduğumdan dolayı beni affet!' diyerek istida-yı af ettim!" demiş.

Sultan Aziz Zamanları

Tarih Düşürmek Zevki

Sultan Aziz devri, cinaslı, sözlü, sazlı ve hayli ahenkli bir âlemdi. Vezirlerin çoğu şiir, gazel, hikmetle meşgul olurdu. Tarih düşürmek zevki gayet revaçta idi. Suphi Paşa, Şam valiliğine tayin olununca onun nasbı tarihini biri kendisine telgrafla göndermiş ve bu mısrada birleştirdiği birçok kelimelerin neşesi ile bu tarih pek ziyade beğenilmişti:

Talii suph oldu Şam'ın, eylesün Sûriye sûr!

Şiir Yazmak Sanatı

Şair Kâzım Paşa, "Gençliğimde yazdığım manzumeleri kimseye dinletemezdim. Evimizde bir ayvaz vardı, hepsini ona okurdum. Zavallı adam anlamadığı şeyleri dinleye dinleye galiba ruh sıkıntısından verem oldu. Ben de o sırada şiir söylemeyi öğrendim" dermiş.

Mısırlılar

O zamanlar, her sene, İstanbul'a her gelişlerinde birçok sarfiyatta bulunan, Boğaziçi'nin en güzel köylerinde, en güzel yalılarında oturan, turistler denilebilecek, ırkan Türk, di-

nen Müslüman, hars ve anane itibarıyla İstanbullu, yalılarına göre Boğaziçili, bu Mısır Hıdiv aile erkânı idiler. Bunlara "Mısırlılar" denilirdi. Memleketimizin fikir hayatına da iştirak ederlerdi. Vükelaya "Kapı yoldaşlığı" tabiriyle hediyeler getirirler ve işlerine yardım edilmesini isteyerek, rüşvet verirlermiş. Hıdiv İsmail Paşa, sair vükela gibi, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya para gönderince paşa, "Devlet sayesinde hiçbir ihtiyacım yoktur. Mısır valisinin bana para göndermek haddi değildir" diye bu parayı iade etmiş. Sadrazamın kabul etmeyerek geri yolladığı on bin altın lira idi. Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Kandilli'deki yalısı ve Çamlıca'daki köşkü ve bahçesi o kadar meşhurdu ki, ta Paris'e kadar şöhret buluyordu. Alphonse Daudet'nin *La Nabab* romanında yaşayan müsrif bu Prens Mustafa Fazıl Paşa idi.

Yalı ve Bohça

O zamanlarda efkâr-ı umumiye her şeye müdahale etmeye o kadar alışıktı ki, herkes namına söz söyleyen atılganlar ötekine berikine ettikleri tenkitlerinden istifade beklerlermiş. Teşrifat kayıklarının kaçar çifte olacağını tespit ettiği gibi, anane de, sadrazam, şeyhülislam, damat, Mısır Hıdiv ailesi, mühim nezaretlerin nazırları gibi, en büyük yalıların boylarına itiraz etmez, fakat daha mühim bir nazırlık etmemiş olan memurların yalılarından lüzumundan fazla büyük olmalarını tenkit ederlermiş.

Daha büyükçe yeni bir yalı yaptıran bir memur, bu fuzuli tarizlere maruz olmamak için gayet fassal birisini davet etmiş, kendisine mükellef bir ziyafet vermiş, ve ayrılacağı zaman kayığına hediyelerle dolu bir bohça getirmiş. Bu fuzuli münekkit bohçaya dikkatle baktıktan sonra, gözleri yalıda, "Ziyafet mükemmel, diş kirası âlâ, fakat ben doğruyu söyleyen adamım, yalı yine büyük, yine büyük!" demiş.

İgnatiyef

Sultan Aziz zamanında Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca insanın akıl erdiremeyeceği bir manzara görünmüştü. Rusya devletinin bizim imparatorluğumuzu parçalamak için bize gönderdiği elçi İgnatiyef bütün memleketlerimizde Müslüman ve Hıristiyan ahalinin birbirlerine hücum ile ihtilaller çıkmasına, İstanbul'da iğtişaşlar olup Sivastopol'da hazırlattığı Rus vapurlarının şehrimize gelmesine çalışır ve bu isyanları teskin için alınacak tedbirleri Sadrazam Mahmut Nedim Paşa dostu aynı İgnatiyef'e sorar ve hep onun tavsiyelerini tatbike uğraşırmış. İgnatiyef herkesin anladığı ve bildiği gibi vatanımızı bütün dünyaya "Can çekişen hasta" diye telakki ettirmek istiyor ve hayretaver Sadrazam Mahmut Nedim Paşa onun has bir muavini olarak çabalıyordu. Bu memleketin yıkılması hariçten gelen İgnafiyet'in işine içinden bu kadar yardım gösterilmesi o zaman için nadir görünüyordu.

Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi de İgnatiyef'in aleti idi. Elçiye "Bir gözüm sensin, biri de oğlum Haydar'dır" dediği meşhurdur.

Mahmut Nedim Paşa Yalısı

Çocukluğumda, hemen her gün, Bebek'te, önünden geçtiğim bir yalının, akrabalarımın anlattıklarına göre, eski kıvılcımlı hatıraları ile diğer sakin yalıların huzuruna girmeyen, tekin görünmeyen bir hali vardı. Zira, bu, Mahmut Nedim Paşa'nın yalısı idi. Sultan Aziz zamanında memleketimizi yıkmaya uğraşan Rus politikasının şayanı hayret taraftarı görünen Mahmut Nedim Paşa'ya, halk, "Nedimof" ismini verirmiş. Mazul görüldüğü zamanlarda, mehtap gecelerinde, sandallar ve kayıklar yalının önünde birleşirler, bazen biri gazel okur gibi, Namık Kemal'in onun aleyhindeki meşhur bir hicviyesini söylermiş. O zamanki terbiye itibarıyla bu tezahürleri daha kuvvetleşmez ve polisin müdahalesi de vaki olmazmış. Ancak yalının bütün pencereleri ve perdeleri kapatılır, bütün lambaları, fener-

leri ve mumları söndürülür ve yalı metruk, menfur lanetlenme cezasına savrulurmuş gibi simsiyah kalırmış.

Mahmut Nedim Paşa Çeşme Önünde

O zamanlarda çıkan bir karikatür mecmuasında, Mahmut Nedim Paşa İzmir civarındaki Çeşme'ye nefyedilince kendisini bir çeşme önünde seyyiatının ellerinde ve üstündeki kirleri ve lekeleri çıkartmakla uğraştığını gösteriyordu.

Zamaneden Şikâyet

Şairler her zaman kendi devirlerinden şikâyet ederler. İsmini tespit edemediğim bir şair:

İmâ ile mümkün mü olur maksadı ifham,
Bilmez misin, ol tâife tasrihi güç anlar!
diyordu.

SULTAN HAMİT ZAMANLARI

Sultan Hamit'e Dair

Zülfü Yâr

Sultan Hamit devrinde, kadın erkek, herkesin gizlice anlattığı nice şeyleri duyuran bir "zülfü yâr" kelimesi vardı. En çok tekrar edilen bu kelime Yıldız Sarayı'nın hafiyeleri, istibdadın tehlikeleri, memnu ismi-i has ve kelimeleri, karanlıktaki yıldız böcekleri gibi, karinelerle anlaşılan manaları ile fevkalade zenginleşen bir kelimeydi. Onu o kadar yıllarla duymuştum ki, bana hâlâ tesir etmektedir. İşte bu hususi kelimeler yüzündendir ki, bir dil diğer bir dile tamamen tercüme edilemez. Bir şairin mısrası başka bir dile aynen aktarılamadığı gibi. Şimdi "zülfü yâr" kelimesini gelin de tam manasıyla Fransızca bir kelimeyle duyurmaya çalışınız! Geçen zamanlar içinde hâlâ, Ḷemi Bey'in bir şarkısından duyulan bütün manaları bütün bir mevsim, bütün zaman içinde tekrar canlılaşıyor gibi, tam belagatiyle duyuyorum:

Medet gitti elimden ihtiyarım,
Aman dostlar, esir-i zülfü yâr'ım!

Adile Sultan

Adile Sultan, Sultan Mahmut'un kızı, ailenin en yaşlı azası ve Sultan Hamit'in halası idi. Zamanla ihtiyarlamış ve çok şöhret kazanmıştı. Senenin dört mevsiminde ayrı bir sarayda otururdu:

Baharda, Silahtarağa Köşkü yahut da Çağlayan Köşkü denilen sarayında; yazın Kandilli tepesindeki sarayında; sonbaharda, üzüm vaktinde Koşuyolu'ndaki köşkünde; kışın da Fındıklı'da, lodosa nazır sarayında kalırdı.

Ona daima hürmet gösterilirdi. Bir gün, istediği bir şeyi Sultan Hamit yaptırmak istemiyormuş. Nihayet ona, "Benim istediğimi ne diye yaptırtmak istemiyorsun?" demiş. "Ben, senin babandan daha yaşlıyım. Eğer kadın olmayıp erkek olsaydım, senin babandan daha evvel padişah olacak ve şimdi de hâlâ padişah bulunacaktım!"

Sultan Hamit'e Dair Hatıralar

Sultan Hamit devrinde geçmiş zaman adamları, duvarların kulağı var diye, ona dair bir şey söyleyemezlerdi. Kendisinin hal'inden sonra eski hatıralarını nakledenler, ağır bir kâbustan bahsederlerdi. Bütün bu hatıralar, çok bilinmiş bir insanın ancak hodkâm huyları, şahsi endişeleri, garip âdetleri, hulasa garabetleri, hep bu teferruat üzerine konuşulmuş olurdu.

Sonra zamanla, büsbütün unutulmuş bu teferruata değil, güya, bilinmemiş bir esas üzerine söylenilmeye başlanınca, bu mevzunun aslı bilinmediğinden, ondan uzaklaşmış olduğu duyuldu. Bir faniyi zamanının gören gözleri, duyan kulaklarıyla onun asıl şahitleri oluyor. Zamanlarının havasını teneffüs etmemiş ve suyundan içmemiş olanlarsa isteseler de, istemeseler de ona az çok yalancı şahitler oluyorlar.

Sultan Hamit Korkusu

Gençliğimizin bütün zamanları Sultan Hamit korkusu ile geçmişti. Sonra, bütün tanıdıklarımızın hatıralarına iştirak ederek bu istibdat devrinin kâbusunu duyardık.

Bazen, kâğıtlarıma Abdülhak Hamit'in bazı sözlerini kaydettiğim olurdu. Bir gün Sultan Hamit için demişti ki:

— Abdülhamit o kadar vehhamdı ki, korkunç olmuştu. O

da bizim vehmimize dokunurdu. Biz de onun yüzünden vehham olmuştuk. Ben Londra'da bazı günler, odamda otururken hatırıma gelirdi. Acaba şurada benim nasıl oturduğumu görüyor mu? diye telaş ederdim. Bana bakıyor sanırdım. Ondan adeta korkardım.

Sultan Hamit'in Korkusu

Sultan Hamit'in, amcası Sultan Aziz ve kardeşi Sultan Murat'ın nasıl hal' olunduklarını hatırladıkça bir gün kendisinin de hal' edilebileceğini düşünerek büyük bir korkuya düşmüş olduğu anlaşılıyor. Memlekette zuhur edebilecek en ehemmiyetli hadise, bu kendisinin hal' edilmesi tehlikesi olduğunu mülahaza ile bunun imkânlarını bertaraf etmek çareleriyle meşgul olmayı âdet edindiği de anlaşılıyor.

Bu hal' hadisesi, hatıra getirdiği şahıslar itibarıyla galiba şöyle sıralanıyordu: Bir yandan tahtını almış bulunduğu mahlû Sultan Murat ve kendisinden sonra padişah olacak Veliaht Reşat Efendi. Diğer yandan da hal' işinde en ziyade nüfuzu olabilecek olanlar: bir fetva ile hal' kararını imza edebilen şeyhülislam; bu kararın tatbiki ile meşgul olabilecek sadrazam; en alakalı nezaretlerin nazırları olan Harbiye ve Bahriye nazırları; kendi saray erkânı ve halkı; saray civarında silahşorlar gibi duran İkinci Ordu askerleri; Mekteb-i Harbiye talebeleri; talebe-i ulum; en yakın akrabası olan hanedan azası; memurlar, ahali; hulasa ufak tefek ihanet ve melanetle bu işe iştirak edebilecek olanların hepsi, yani herkes.

Sultan Hamit'i bilenlerin hepsi görüyorlardı ki, bütün günlerinin ve gecelerinin tekmil saatleri hep bir satranç masasının karşılıklı irili ufaklı taşlarıyla uğraşıyor gibi, kendi yakınının emin yerlerini kayırmak isteyen düşmanlarını bertaraf etmek; fetva yollarını kapatmak; bâb-ı meşîhatı tarassut etmek; veliahdı sarayının içinde hapsetmek; hafiyelerin ifşaatını duymak; hep bu şeylerle meşgul olurdu. Hal' korkusu ve meşguliyeti kendisinin hayatı ve hastalığı olmuştu.

Sultan Hamit'in İtimatsızlığı

Sultan Hamit, tabiatı dolayısıyla kimseye itimat etmez, ve gördüğü iki hal' vakası tecrübeleriyle, hiç kimseye itimat etmemeyi mantıki telakki ederdi. Ancak kendi hesaplarına göre muhtelif mizaçlar ve tezatlı menfaatlerin tesirleriyle, insanlar birbirleriyle anlaşamazlarsa daha az tehlikeli olduklarına inanırdı. Zira kanaatince insanların ne oldukları malumdur. Şahsi haysiyetlerine bağlı olanlara itimat olunamaz. Zira onlar herkesten ziyade kendi haysiyetlerine bağlanırlar. Haysiyetsiz olanlara itimat olunamaz. Zira onlar yalnız menfaatleriyle hareket ederler. Paraya tapanlara itimat olunamaz. Zira onlar her şeyi daha fazla paraya feda ederler. Rüşvet ve irtişaya me'luf olunanlara itimat olunamaz. Zira onlara paranın nüfuzu olmaz. Me'luf olmayanlara itimat olunmaz. Zira onlar şahsi münasebetler yerine mücerret birtakım ahkâma riayet ederler. Sadakatsizlere itimat olunamaz. Zira başkalarının menfaatlerine merbut olabilirler. Aklı erenlere itimat olunamaz. Zira onların hesapları ayrıdır. Akılsız olanlara itimat olunamaz. Zira bunlar tehlikelidirler. Hafiyelere itimat olunamaz. Zira dedikleri yanlış olabilir. Kendilerine iltifat olunamazsa artık gizli bir şey söylemez olurlar. Kendisi için her türlü topluluklar böyle karışık tezatlar ve teşekküller içinde belki ancak bir muvazene imkânı bulunabilecektir.

Cuma Selamlığı

Sultan Hamit, bir defa, hastalığında cuma selamlığına gidememiş ve gazetelerin hepsine selamlık resm-i âlisi haberi tebliğ olunduğundan o gün ne yazılacağı merakla düşünülmüştü. Cuma selamlığına gidemeyen bir padişah hal' edilmek mevzusunu hatıra getirebilir. Bütün bunlar kendisinin gücüne giderdi.

O, selamlığa gidemediği haftanın ferdasında Sultan Hamit ayağa kalkıp Heyet-i Vekile'yi resmen kabul etmiş. Kendilerine hiçbir itimadı bulunmadığını gösteren gözlerle bakarak ve hiç-

bir itimadı bulunmadığını duyuran sözlerle konuşarak, eğer birtakım fikirlere düştü iseniz bu saçma fikirlerden kurtulunuz der gibi, aşağı yukarı demiş ki:

— Hiç kimseye itimadım olmadığı halde, ömrümde ilk defa olarak doktorun fikrine uydum da bakın hastalanıverdim. Fakat şimdi iyileştim. Görüyorsunuz ki hamdolsun iyiyim. Sıhhatimden merak etmeyin!

Saray Faciası

Bir gece, bir ihtilal komitesi saray erkânı ve hademeleriyle anlaşarak muhafızların silahlarını almışlar ve Sırbistan Kralı Aleksandr ile karısını parça parça keserek öldürmüşlerdi. O zamanlarda Belgrad'da bir elçimiz vardı. Tabii, bütün gazeteler bu faciayı anlatmışlardı. Bu malumat herkese kâfi geliyordu. Fakat Sultan Hamit bu faciaya herkesten daha başka bir alaka duymuştu. Bu ihtilalin sarayda nasıl tertip olunduğunu teferruatıyla ve tafsilatıyla bilmek istiyordu. Tahkikat için derhal Belgrad'a hususi bir memur göndertmişti.

Bu tahkikat neticesinde sanırım ki Sultan Hamit'in hariçte ve sarayda olan herkese itimatsızlığı daha ziyade çoğalmıştı.

Doktor Kakodilat

İstibdat idaresinde her şey gizli, mahrem ve zülfü yâre uygun bir şekil aldığından hiçbir şeyin tamamen doğru olmasına imkân kalmazdı. Hafiyelerin jurnalleri her zamanki gibi padişahın vehmini tahrik ettiği için, bir de Kemalettin Paşa'nın haremi Naime Sultan'ı doktoru vasıtasıyla zehirletmeyi istemiş olduğu şayiası çıkmıştı. Saray âdeti veçhile bu gizli tahkikat başlanınca sultanın doktoru Hakkı Şinasi Paşa'nın kendisine verdiği ilaçların reçeteleri tetkik olunarak kakodilat dö sud olduğu sabit oldu. Kakodilat dö sud ilaç değil miydi? Evet ama, maruf bir doktor Rifat Hüsamettin Paşa raporunda yazıyordu ki, "Cacodylate de soude'da arsenik mevcut bulunduğundan,

çok istimal olunursa zehir tesiri edebilir"di. Bu keşif üzerine doktor Hakkı Şinasi Paşa derhal bir vilayete nefyolundu. Raporunda bu ilacın çok alınmasının zehir tesiri yapabileceğini yazan doktorun lakabı da "Kakodilat Rifat" olmuştu. Artık onu herkes böyle yâdediyordu.

Mabeyinciyi Tercih

Bebek'te, herkesin tanıdığı, titiz, asabi, iddiacı, ihtiyar biri vardı: Abit Molla.

Komşusu olan bir mabeyinci ile arsalarının arasındaki duvar yüzünden bir ihtilaf çıkmış. Mabeyincinin adamları kendisine fena halde dayak atmışlar. Abit Molla yatağa düşmüş. Her zaman faal olduğundan hakkını kurtarmak için bir çare düşünmüş:

Sarayda hatırı sayılacak bir dostunu padişaha söz söyleyecek birisine göndermiş. Kendi ailesi hanedana yüzlerce senelerden beri hizmet etmekle müftehir ve mübahi idi. Mabeyincinin kendisine maruz tuttuğu muameleden ve attırdığı dayaktan ihtiyarlığında malul kalmıştı. Hâlâ yataktaydı.

İki üç gün sonra kendisine saraydaki Başkâtibin bir kâtibi gelmiş. Güzel yazılmış bir yazı gibi okunaklı ve yaldızlı kelimelerle söylüyormuş. Hulasa-i kelam, aşağı yukarı şu cevapları getirmiş: "Zat-ı Hazret-i Padişahi selam-ı şahanelerini ibzal ve ihsan buyuruyorlar. Bunu tebşir etmekle müftehirim. Ömr ü sıhhatinizin siyanet ve selameti nezd-i şahanede makbul ve mültezemdir. Mabeyinci beyin dayak hadisesi herhalde bir daha tekerrür edecek değildir. Bu hususta mutmain olabilirsiniz."

Saraydaki Gizli Serbestî

Hafiyelerin bütün memlekette tasallut edemeyecekleri belki tek bir yer varsa, o da, Yıldız olabilecekti. Halbuki sarayın içinde her odanın ve her köşenin de ayrı hafiyeleri vardı. Her tarafta bir irtikap ve hesap duyulur, herkes ihtiyatla sükût eder

ve daha ziyade ihtiyatla söyleşirlerken tabii hiçbir cesaretli samimiyet imkânı bulamazdı. Hiç kimsenin hiç kimseye hiçbir itimadı olmaması lazım gelirdi. Ancak bütün bunlara rağmen Yıldız'a uzun zamanlar gidip gelmeye alışık olanların bazıları, herkese değil, fakat buradaki kendi aşinalarına bir nevi kapı yoldaşlığı arkadaşlığıyla, saray âdetine uyarak, sol elleriyle ağızlarının önünü kapar, ve yanlarındakinin gizlice kulağına duyurur gibi, bazen konuşurlar, bazen zülfü yârin bir vehminden şikâyet ederler, bazen gizli bir haber verirler, yahut yeni bir şeyi tezyif ederlermiş.

Doğrusu, İsmail Müştak gibi bazıları bu gizli konuşmalara hiç inanmazlar, bu sözlerin söylenilmesinin imkânı olmadığını söylerlerse de yine, Keçecizade İzzet Fuat Paşa ve Namık Kemalzade Ali Ekrem gibi, bazıları kendileriyle dostları aralarında, sarayda böyle gizli bir serbestî ile görüşmelerine imkân bulunduğunu bildirirlerdi.

Zırhlılar

Hatta, günün birinde bu muhitte duyulmasına imkân olmayacak sanılan bir söz duyulmuş. Saraya davet edilen meşhur bir yabancı hokkabaz inanılmayacak oyunlar gösterince, saray mensuplarından biri bunları görmemiş olduğundan, bir memur, "Ne yazık ki oyunlarını seyretmediniz! Cidden şaşılacak şeyler yapıyor. Mesela önünüzdeki bir kılıcı yutuveriyor!" demiş. O da, "Bir kılıcı yutmak da sanki bir iş mi? Bizde öyle Bahriye Nazırlarımız var ki, koca zırhlıları birden yutuyorlar!" diye cevap vermiş.

İnanılmaz Rivayetler

Tarihi ailelerin kendi zamanlarına mahsus öyle gizli kanaatleri ve hatıraları vardır ki, resmi tarih bunları hiçbir zaman yazmaz ve anlatamaz. Sait Paşa, kendi konağında, yatak odasındaki karyolasına yatmadan evvel, onun altında bir adamın

gizlenmiş olup olmadığını görmek için, ihtiyaten, örtüyü kaldırıp bakarmış. Yıllardır Sultan Hamit'in vehmiyle yaşamış olan bu adam o vehimle aşılanmıştı.

Sadaretten azlolunmuş bulunduğu bir sırada konağın bahçesinde, avlusunda, alt kat odalarının açık kalan pencereleri önünde, hatta yerlerde arada bir, o zamanlar pek çok yenilen küçücük bir francala atılmış bulunurmuş. Bunlar zehirli olabilir, sakın kimse yemesin diye telaş etmişler. Zehirli olmadıkları kanaatine rağmen kimse bunların arada meydana çıkması hikmetini bir türlü anlayamamış. Paşanın ailesi bunların kimler ve niçin attıklarını birçok düşündükten sonra bu küçük francalaların Sultan Hamit'in emriyle konağını tarassud altında tutan hafiyelerin paşanın vehmini izaç edilmesi için atmakta oldukları kanaatine varmışlar. Bu muammalı francalaları Sultan Hamit'in emriyle Sait Paşa'ya yaptırılan azizlik diye telakki ediyorlarmış.

Sultan Hamit ile Sait Paşa

Bazı insanların mukadderatı diğer bir başkasının mevcudiyetiyle yerleşmiş gibidir. Sultan Hamit devrinin tarihi ta başlangıcından sonuna kadar, Sait Paşa'nın tesirleri ve hatıralarıyla doludur.

Sultan Hamit padişah olunca, Mabeyin Başkâtibi olarak tavsiye edilen başkalarını değil, o zaman Sait Bey olan Sait Paşa'yı intihap etmişti.

İlk Meşrutiyet'te, Kanun-ı Esasi hazırlanırken, padişahın bu müzakerede bulunduğu üç kişiden biri de başkâtip Sait Bey'di. Onun bukalemun sözlerinin manaları bazen nasıl anlaşılacağı kestirilemezdi. Bazıları kendisinin 113. maddeye taraftar olduğunu sanmışlardı. Meşrutiyet'in ikinci ilanından sonra gazetelerde o zaman bu maddeye taraftarlık etmemiş bulunduğunu yazmıştı.

93 Rus Harbi sırasında Sultan Hamit, harbi Sait Paşa'ya yazdırdığı telgraflarla saraydan idare etmişti ve neticede Rus ordusu Ayastefanos'a kadar gelmişti.

Sultan Hamit, devlet nüfuzunu Sait Paşa vasıtasıyla Babıâli'den saraya nakletmişti. Sait Paşa, ancak sadrazam olunca Babıâli'nin hukukunu saraydan bir nebze geriye almak istediği olurdu.

Meşrutiyet'in ikinci ilanı istenildiği zaman, saraya birçok telgraflar dolar. Sait Paşa yedinci defa sadrazam olur. Kendisine riyaset ettiği bu vükela heyeti bu telgrafları tetkik eder, fakat kimse bu telgrafların istedikleri Kanun-ı Esasi'den bahsetmeye cüret edemez. Sultan Hamit bu mecburiyeti anlar, itiraf eder, Kanun-ı Esasi'nin tekrar ilanını vükela heyetine havale eder. O zaman Sadrazam Sait Paşa, Vükela Meclisi'nde, usul ve âdeti veçhile bülbül gibi duyulmaya başlar, meseleyi bir sual tarzında ve kendisi, Reis sıfatıyla iştirak etmeden, herkesin kabul etmiş bulunduğu hulasalar şeklinde ifade eder: "Kanun-ı Esasi'nin iadesi hakkında huzûr-i şahaneye bir mazbata arzına karar verildi diyeceğim. Muhalif var mı?" Bu tarihi zabıt yazılır.

31 Mart irtica hareketinden sonra bu Ayan ve Mebusan toplantılarında Ayan Meclisi Reisi sıfatıyla riyaset eder. Esas itibarıyla Sultan Hamit'in hal' olunmasına karar verilmiştir. Ayan ve Mebusan meclislerinin birlikte toplantısında bu hal' kararı tahakkuk edince Reis Sait Paşa'nın sesi tekrar duyulmaya başlar:

"Okunan fetva-yı şerife ve millet tarafından gösterilen arzu-yu umumi mucibince Sultan Hamit Han-ı Sani'nin hilafet ve saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?" tarihi sualini irade eden kendisi olur.

Sultan Hamit, bir doktorunun onun hatıratı gibi kaydetmiş bulunduğu sözlerinde Sait Paşa'yı kabahatli telakki ediyor, beğenmiyor, sevmiyor ve aleyhinde bulunuyor. Sait Paşa da basılmış hatıratında, Sultan Hamit'in istibdadından bir kere İngiltere Sefarethanesi'ne kaçacak kadar, çok çekmiş bulunduğu duyuluyor. O da Sultan Hamit'i yanlışlarla dolu elyazısı ile cahil buluyor, o da kendisini beğenmiyor ve sevmiyor.

Mithat Paşa'ya Dair

Mithat Paşa

Mithat Paşa, bilhassa pek müstait bir icraat üstadı idi. En büyük muvaffakiyetleri Bağdat ve Tuna valiliklerinde görüldü. Bu geçmiş zamanların icraatının şöhretleri hâlâ duyuluyor. Kurmuş olduğu Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, Sanayi mektepleri ve birtakım mahalli, ticaret şirketleri devam etmiş hayırlı müesseselerdir. Milletin hukukunu, bir hürriyet terbiyesi içinde muhafaza edebilmesi için yeni icraatta bulunmuş ve Kanun-ı Esasi'nin ilan ve tatbikine uğraşmıştı. Kanun-ı Esasi, maddiyat âlemindeki girişmeler kadar maneviyat âleminin de bir zaferi olacaktı.

Mithat Paşa açık gözlü, açık kalpli, açık sözlü bir adamdı. Sözünü saklamaz, hatta ihtiyatı lüzumlu saymaz, fikrinde ve kalbinde ne varsa dilinde o bulunurdu. Hem kendisi hem insanlar için rikkate dokunacak kadar itimadı vardı.

O zaman vezirleri kadar edebiyatçı, kâtip ve şair değildi. Kasideler ve hicviyeler yazmazdı. Yalnız bir gazeli ve yalnız bir de tarih beyti vardı ki, aksine kendisi yirmi yaşındayken Şehzade Abdülhamit'in doğuşu için yazılmıştır:

Geldi üçler söyledi tarih-i tamın Mithat'a
Kıldı pür nûr âlemi Şehzade-i Abdülhamit.

Bunda bir hata vardır. Zira doğduğu söylenilen, Abdülhamit'in şehzadesi değil, kendisidir.

Sultan Hamit'e İtimat mı?

Mithat Paşa'nın Sultan Hamit'e hiçbir itimadı olmadığı görülüyor. Memduh Paşa'nın *Kuvvet-i ikbal – Alamet-i zeval* isimli kitabında dikkati çeken bir hatırası var. O sırada Mithat Paşa'nın sadarete geçeceğine dair söylentiler oluyor. Adalar önünde bir torpil atma tecrübesi yapılacak. Bahriye Mektebi önünde bırakılmış bir gemiye torpil atılacak. Diğer iki vapurun birinde padişah, ötekinde vükela bulunuyor. Sadrazam Rüştü Paşa rahatsızlığı münasebetiyle gelmemiş. Padişah vapurunu Bahriye Mektebi hizasında durdurmayarak ta Büyükada'ya yaklaşacak bir noktaya çektirmiş. Mithat Paşa bunu görünce "Sadrazam rahatsızım diye konağında rahatta; hünkâr vapurunu ta uzağa götürdü. Bindiğimiz vapurda şeyhülislam efendi ile bütün vükela mevcut. Torpil tecrübesi de vapurumuzun berhava edilmesi için hazır bir bahane sayılabilir. Kaptana söyleyiniz padişahın vapuruna yakın bir yerde kalsın!" demiş. Vapurda epeyce konyak içilmiş. Mithat Paşa herkesin huzuru önünde padişaha itimatsızlığını yeni baştan ilan etmiş olmuş.

Namık Kemal'in Beyti

Kanun-ı Esasi projesi hazırlanırken Namık Kemal, Abdülhamit'in taraftar olduğu metne itiraz ediyor, ve kaside diye yazdığı hicviyesiyle matla olarak yazdığı beyitte,

Bünya-yı millete verdi hakkiyle indirası
Abdülhamit Hanın Kanun-ı bî esası!

diyordu.

Sadaret Müddeti

Mithat Paşa ikinci defa olarak sadrazam tayin olununca, onu hemen herkes tebrike gelmiş ve birisi, "Maḳam-ı sadaret hiç olmazsa beş altı sene vücudu âlinize muhtaç kalacaktır" de-

yince Mithat Paşa, "Bu sabah ilm-i cifr'e aşina birisi gelmişti. Sadarette on altı yıl kalacağımı ifade etti. Şimdi sizin ifadeniz müddeti bir hayli kısaltıyor!" deyince bu zat pek ziyade mahcup olmuş.

Gece Gelen Haber

Abdurrahman Adil, *Hadisat-ı Hukukiye* eserinde Mithat Paşa'ya dair bir fıkrayı paşanın kız kardeşi Sıdıka Hanım'dan duymuş. Hanımın kocası Tosun Paşa Erzurum mutasarrıfı iken orada bulunan Sait Bey'e bir iki iyiliği dokunmuş. Sait Bey şimdi mabeyin başkâtibi (sonraki Küçük Sait Paşa) son derece ihtiyatlı olmasıyla meşhurken kimsenin inanamayacağı bir cesaretle mühim bir haber yollamış.

Bu, 'kanun'larda karlı bir günün akşamında, Zaptiye Nezareti memurlarından Tarsuslu Topal Tahir Efendi kayıkla Dolmabahçe'den Salacak'taki evine gelmiş, selamlıktakilerle biraz görüştükten sonra, yatsı zamanında bir meseleyi anlatmak için Hanımefendi'yi yalnız görmek istediğini söylemiş. Verdiği haber de bu imiş: Sait Bey, kendisini ona mahsus gönderiyormuş. Vaktiyle sadarete geçirilmesi için kendisinin de uğraşmış bulunduğu Mithat Paşa'nın ertesi sabah saraya davetle mühr-i hümâyûn kendisinden alınarak ve evine tekrar uğratılmadan doğrudan doğruya bir vapura bindirilerek hudut haricine çıkarılacakmış. Kendisine ihtiyatlı hareket etmesini ve en lazım olan eşyasını yanına almasını tavsiye ediyormuş. Bu ihbar tabii pek ehemmiyetliydi. Fakat bu saatten sonra İstanbul vapuru bulunmaz, hava muhalefeti ve vaktin de geçliği yüzünden hanım İstanbul'a geçememiş. Ertesi sabah ilk vapurla İstanbul'a inmiş. Köprüye çıkınca Mithat Paşa'yı kendi arabasında görmüş. Telaşlı telaşlı işaretlerle kendisini görmek istediğini anlatmak istemişken o da saraya doğru gittiğini, evine gitmesini, kendisinin de eve döneceğini işaretlerle bildirmiş.

Sıdıka Hanım Beyazıt'taki konağa gelmiş. Küçük Hanımefendi'yle Sait Bey'in yolladığı haberi etrafıyla anlatmış. Kardeşi

için lazım gelen şeyleri hazırlamasını ve saraya gönderilmesini söylemiş.

Kendisi Üsküdar'a dönünce daima Dolmabahçe önünde duran İzzettin vapurunun Sarayburnu önünden geçerek Marmara'ya süzüldüğünü görmüş. Vapur Mithat Paşa'yı götürüyordu.

Mithat Paşa'nın Kovulması

Yazık ki, kimsenin hâlâ inanamadığı bir hakikat var. Memleket büyük buhranlar içinde yüzerken Sadrazam Mithat Paşa hafiyelerin saraya gönderdikleri jurnallar yüzünden azlolunarak hudut haricine çıkarılıyordu. Kimse buna ihtimal veremez, hatta kendisi de buna inanamazken saray bu jurnalları yüzüne çarpmıştı. Mithat Paşa kovulduğunu duyar. Sarayda mabeyin feriki Sait Paşa ile görüşürken, kendisi için yalnız şahsi bir iş değil, memleketin içinde bulunduğu tehlikeyi anlatmaya çalıştığı sırada gözlere çarpan bir şey söylüyor. Kendisine gösterilen ve tel'in ettiği bu jurnallar için "Allah bu çapkınların belasını versin. Bu, Rus parası ile ve hüd'asıyla vücude gelmiş bir şeydir!" diyor. Yabancılar bu teb'idi bu sebebe hamledemezlerdi. Mithat Paşa'nın hudut haricine çıkarılması haberi Avrupa'da bir bomba gibi patlamıştı. Bize nispetle taraftar olan bütün Avrupalılar bu ne iş diye hayretler içinde kalmışlardı. Thiers, "Sultana bu işi yaptıran Türkiye'nin en büyük düşmanı tavsiye etmiştir!" diye bağırmış. İngiltere Kraliçesi Viktorya bu haberi aldığı vakit, "Türkler galiba intihara hazırlanıyorlar!" demiş. Bismark ise, "O büyük bir adam olduğundan mevkii iktidardan düşmesi elbette büyük bir sebebe mebni olmak gerektir!" demiş. Mithat Paşa'nın kovulmasından pek ziyade memnun olanlar da Rus ricali olmuşlar. Rusya Çarı II. Aleksandr, son derece sevinmiş ve hemen en büyük Rus nişanını İstanbul'da elçi bulunan İgnatiyef'e vermek istemişken, Hariciye Nazırı bu nişanın bugün verilmesi Mithat Paşa'nın teb'idinde kendilerinin parmağı bulunduğunun Avrupa'ya ikrar manasına geleceğini söyleyerek tehir ettirmiş. Avrupa gazeteleri artık Kanun-ı Esa-

si'nin babası İstanbul'dan ihraç edilirken Kanun-ı Esasi'den bahis bir tuhaflıktan ibaret olacağını yazmışlar. Ruslar memnun mesut görünmüşler. Paris'te sefaret kâtibi genç Abdülhak Hamit, meyus, müteneffir, hayran, ailesinin yazdıkları mektuplarda bu felaketimizin tesiri içinde şaşırıyordu.

Hürriyetin İspatı

O sıralarda memlekette çıkan gazetelerin bir ikisinde Mithat Paşa'nın teb'idinin muhik, Kanun-ı Esasi'ye tamamıyla uygun olduğunu anlatmak için yazdıkları makalelerin birisinde, şu cümleler varmış:

"Mithat Paşa'nın Kanun-ı Esasi hükmünce memalik-i mahrusadan tebâüdü Kanun-ı Esasi'nin hükmünü ihlal etmek ihtimalini mahveder umurdandır. Zira Mithat Paşa'nın Devletçe haiz olduğu sıfat ve haysiyet kendisinin Kanun-ı Esasi'nin istilzam ettiği ahkâmdan istisna edememiştir, ve Zat-ı Hazret-i Padişahi'nin delil-i inayeti olan bu Kanun-ı Esasi riayeti hususunda en evvel Mithat Paşa'dan başlamış olması Kanun-ı Esasi'nin ahkâm-ı mer'iyesi herkes hakkında cari ve müessir olduğunu ispat eylemiştir!"

Yani Mithat Paşa kovulmak isteniyor, bu sebep de keşfedilmiş bulunuyor. Kanun-ı Esasi ahkâmını muhafaza etmek ve o ahkâmı en büyük adamdan en küçük adama kadar herkes hakkında cari olduğunu âleme göstermek bu makasid-i ma'delet-kâranesinden ibaret oluyormuş.

Yüz On Üçüncü Madde

Mithat Paşa Kanun-ı Esasi'ye kabul ile ilan ettirebilmek için padişahtan başka, nice vekiller ve saray adamlarıyla uğraşmıştı. Diğer yandan Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi bazı dostları da bu yüz on üçüncü maddeyle padişah kimi isterse memleketten teb'îd edebilmesi imkânı varken yapılan kanunun hükmü olamayacağını söylüyorlardı. Mithat Paşa, "Ne yapa-

lım, bu maddeden şimdilik kurtulamıyoruz. Zamanla tadil olunur!" diyordu. O zamanki sadrazam bulunan Mütercim Rüştü Paşa da "Peki ama, Paşamız emin olsun ki bu kanun en evvel kendisinin başını yiyecektir!" demiş, ve filhakika bu ilk defa olarak Mithat Paşa'nın memleket haricine çıkarılmasıyla tatbik olunmuştu. Mithat Paşa zamanın diğer vezirleri kadar edebiyatçı bulunsaydı, Kanun-ı Esasi için mutlaka:

Kendi elimle yâre kesip verdiğim kalem
Fetvâ-yı hun-i nâhakkımı yazdı iptida!

diyecekti.

Sultan Murat'ın Mektubu mu?

Tarihe çok zaman inan olmaz. İkide bir bizi birdenbire hayrete düşürür. Mithat Paşa'nın İstanbul'dan kovulduğu zaman Paris'te geçirdiği günler, sefaretimiz kâtibi Abdülhak Hamit onun nezdine gider, beraberce dolaşır ve gezerlermiş. Bir gün Londra sefaretimiz kâtibi (sonra Damat Ferit Paşa olan) Ferit Bey de gelmiş. Gölde kayığa binmişler. Kürekleri Mithat Paşa çekmiş. Abdülhak Hamit arkadaşına, "Bak, müteceddid sadrazamımız bize hamlacılık ediyor. Bizim için ne şeref!" demiş.

Mithat Paşa kendisine Sultan Murat'ın yollamış olduğu kırmızı mürekkepli bir mektubu göstermiş. Sözlerinin kati doğruluğuna emin olduğum Abdülhak Hamit, bu mektuptan Ferit Paşa'nın daha yaşadığı zamanlarda bahsetmişti. Senelerden sonra da İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a da söylemiş olduğu onun *Son Sadrazamlar* kitabında Mithat Paşa'ya dair yazısıyla anlaşılıyor. Böyle bir mektup kendisine gösterilmemiş olsa elbette hiçbir zaman bahsedecek değildi. Pek iyi ama; Sultan Murat'ın o zaman iyileşmiş olduğuna dair haberler var mıydı? Sultan Murat iyileşmiş miydi? Bu mektuba istinat olunursa hastalığından artık iyileşmiş bulunması iktiza ederdi. Yıldız Sarayı'nın birkaç tarihi muammayı çözen yeni vesikalar arasında onun daha evvel iyileşmiş olduğuna dair bir vesika mı bulundu?

Bunları bilemiyorum. Bu kırmızı mürekkeple yazılmış mektubun muamması açılmamış kalıyor.

Fakat Mahmut Kemal İnal'ın bu aynı kitabında Mithat Paşa'nın teşrifat müdürü Kâmil Bey'e hitaben gönderdiği mektupla karşılaşıyoruz. Bunda Mithat Paşa Zat-ı Hazret-i Padişahi'nin cülûs-i hümâyûnları hizmetinde fedakârane çalışmış olduğunu ve bu meselenin meşruiyetini tekit ve teyit için Sultan Murat'ın kabili sıhhat olmayan hastalığının derecesini Avrupa'da gezdiği ve dolaştığı yerlerde neşir ve ilan ettiğini söyleyerek "Şimdi öyle bir mecnuna taraftar olmak benim için nasıl tasavvur olunabilir?" diye yeni bir tezat daha göstermiş oluyor.

Tekerrür ve Tekrir

Tarih bir tekerrürden ibarettir. Sultan Hamit, Mithat Paşa'yı saraya davet, kendisini azil ve tevkif ile, İzzettin vapuruyla memleket haricine teb'id ve Brindizi'ye gönderiyor.

Sultan Hamit, Mithat Paşa'yı memleketten teb'id etti diye Kâzım Paşa gibi nice şairler ve müteşairler şiirleriyle; Ahmet Mithat gibi nice gazeteciler gazeteleriyle; vakanüvis Lütfi Efendi gibi nice yazarlar yazılarıyla onu medh ü sena ediyorlar.

Mithat Paşa memlekete dönmek müsaadesini istirham ediyor. Valiliklerde bulunduktan ve beş sene geçtikten sonra Sultan Hamit onu Sultan Aziz'in şahadetinde fail-i müşterek diye tevkif ettirmek istiyor. İlk defa olduğu gibi kendisini saraya davet etse o yine gelecekti. Fakat konağı askerler tarafından sarılınca korkarak Fransız konsoloshanesine kaçıyor. "Hayat ve namusuna halel gelmeyecek ve muhakemesi aleni olmak şartıyla muhakemeye hazır olduğunu" söyleyerek muhakeme edilmek üzere gelmeyi kabul ediyor.

Sultan Hamit, Mithat Paşa'yı idama mahkûm ettirdikten sonra kendisini daimi kalebentliğe mahkûm ediyor ve Taif'e sevkedilmek üzere, İzzettin vapuruyla Cidde'ye gönderiyor.

Sultan Hamit, Mithat Paşa'yı müebbet kalebentliğe mahkûm etti diye Kâzım Paşa gibi nice şairler ve müteşairler şiirleriyle; Ahmet Mithat gibi nice gazeteciler gazeteleriyle; vakanü-

vis Lütfi Efendi gibi nice yazarlar yazılarıyla onu medh ü sena ediyorlar.

Taif Zindanı Faciası

Mithat Paşa'nın ve felaket arkadaşı Damat Mahmut Paşa'nın Taif Zindanı'nda yıllarca işkenceler içinde kaldıktan sonra katillerin elleriyle boğdurularak öldürülmeleri tarihimizin en feci sayfalarından biridir.

Büyük bir mahrumiyet içinde kaldıkları bu Taif Zindanı korkunç bir batakhane idi. Onlar burada bir cezaya değil, bir zulme mahkûm gibiydiler. Mithat Paşa'nın bulunduğu odanın penceresine demirler çektirildi. Mahpusların mektupları ailelerine değil, saraya gönderiliyordu. Saray da gelen mektupları ailelerine göndermiyordu. Mahkûmların hiçbir rica, niyaz, istirham ve istidaları kabul edilmiyordu. Hastalanınca kendilerine ilaç verilmiyordu.

İstibdadın şiddeti gittikçe artıyordu. Mithat Paşa'nın ayaklarına pranga konuldu. Bu hareketlerine mâni oluyor, çamaşır değiştirmek için onların parçalanması lazım geliyordu.

Paşaların yanlarındaki ağaların gece kalmalarına müsaade edilmemeye başlandı. Tütünden başka hiçbir şey satın alamayacakları bildirildi. Hastaların hastalıkları tedavi ettirilmez, Mithat Paşa'nın takma dişleri tamir ettirilmez, doktorlar hastalara bakmak sui şöhretinden korkarak kendilerinden çekinirlerdi.

Mahpusiyetinin üçüncü yılında Mithat Paşa'nın sağ küreğinde bir çıban çıkmıştı. Bir şirpençe olduğu bildirildi. Askeri bir doktora tedavi ettirilmesi istenilmişti. Fakat Mahmut Paşa'nın bu doktora hiç itimadı yoktu. Mithat Paşa'ya haber vermeden Hicaz Valisi Osman Paşa'ya kendisinin pek müessir telakki ettiği bir mektup göndermiş, fakat hiçbir cevap alamamıştı. Her gün çıbanın ne halde olduğuna dair jurnallar yazılıyor, valiye gönderiliyor, o da saraya bildiriyordu. Mithat Paşa bir gün süt içmek isteyince zehirlenmek istenilmiş, kendisine zehirli bir süt getirilmişti. Ömürleri gece gündüz bir işkence, bir ıstırap ve ölüm korkusu içinde duyulan bir buhrandı.

Mithat Paşa'nın ağasına onu zehirlemesi için para vadetmişler, o da, bunu paşaya anlatmıştı. Bütün bu tedbirler kendilerinin öldürülmeleri içindi. Bütün bunları mübalağa diye telakki etmeye imkân yoktu. Çünkü yıllarca süren bu ölüm korkusundan ve işkencelerden sonra, onları odalarında yataklarında öldürmeye gelen bu katiller, kendisi intihar etmiş olan Sultan Aziz'i katlettiler diye, bir gece yarısı, hem Mithat Paşa'yı, hem Damat Mahmut Paşa'yı elleriyle boğarak öldürmüşlerdi.

"Taif-i gamnüma..."

Bizim mektep zamanımızda, bilinmesi memnu bir hakikat vardı: Sultan Aziz'i hal' ettirdikleri için, onu katlettirdiler diye, Taif Zindanı'nda kalebentliğe mahkûm olmuş olan Mithat Paşa ile Damat Mahmut Paşa'nın gizlice katlettirilmiş olduklarını bilirdik. Bu memnu hakikat daha bir tarih-i kadim olmamış, daha canlı duyulan bir facia hatırası idi.

Hamdullah Suphi, Galatasaray'da yazdığı şiirleri gizlice Paris'te amcası Sami Paşazade Sezai'ye gönderir, o da bunları, kendi büyük kardeşi Suphi Paşa'nın bir oğlunun yazıları olduğunu bilmeden, Paris'te basılan *Şura-yi Ümmet*'te neşrettirirdi. Biz o zaman okuduğumuz mısraların çoğunu ezbere bilirdik:

Taif-i gamnüma, o meşhed-i nûr
Acı bir hatıranladır meşhur!
Seni örten o bir avuç toprak,
Ne aziz bir vücudu gölgelenen
Bir sehab-ı ulüvv-i rahmettir!
Arabistan o gerçi evvelden
Üç büyük dîne kıblegâh olmak
Şerefiyle seza-yı dikkattir!

Meşrutiyet'ten Sonra

Meşrutiyet'ten sonra, istibdadın susturduğu sesler duyulmaya, gizlenen hakikatler yeni şekillerini almaya, milli izan ve vicdan söylemeye başlamıştı. İstibdadın sürgünleri birer birer İstanbul'a döndükçe, yalancı şahitlerin yerlerini hakiki şahitler almaya koyuluyordu. Mithat Paşa'nın damadı Konya Valisi Vefik Bey yanlış birtakım iddiaları gayet vazıh izahlarla tasrih etmiş oluyordu. Yeni bir mahkeme kararı alınmaya muhtaç olmadan, Mithat Paşa mahkûmiyeti değiştirilmiş oldu. Diğer yandan *Tabsıra-i İbret* ve *Mir'at-ı Hayret* neşrettirilmişti. Mithat Paşa'nın hatırası "Hain-i Din ü Devlet" iddiasından kurtulmuş, "Şehid-i Hürriyet Mithat Paşa" olmuştu.

Ahmet Vefik Paşa'ya Dair

Vefik Paşa

Ahmet Vefik Paşa, geniş alınlı, yuvarlak yüzlü, zeki ve biraz çocukça gözlü, güler yüzlü ve son zamanları nurani yüzlü, orta boylu, şişman, garip huylu, ruhen şarklı, malumatıyla garplı, afif, mağrur, kibar, iddiacı, inatçı, müstehzi, rahatına düşkün, hodkâm, bazen de güzel sözlü bir adammış. "Bana cesur derler, halbuki bendeki cesaret değil, tevekküldür" dermiş. Bazen hareketleriyle pek makul, bazen âdetleriyle garip ve gülünç gözükürmüş.

Elbiseleri bile tamamen hususi imiş. Mavi ve uzun püsküllü bir fes, bol bir pantolon, bazen harmani şeklinde geniş bir sako, Avrupai bir beyaz pike yelek, resmi elbise olarak istanbulin, bir baston ve sonraları bir sopa, bir de tek gözlük, boynundan asma, kordonlu bir monokl. Evinde Şam alacasından önü açık bir entari, belinde kuşak, softan mamul bir cüppe, kışın bir kürk. Şarklılığı, garplılara takdir ettirmek azminde bulunan ve bütün hal ve kaali ile muhteşem bir eski zaman adamı görünürmüş.

Bir Pırlanta

Bir gün Sultan Aziz, Sadrazam Fuat Paşa'ya, Ahmet Vefik Efendi'nin nasıl bir adam olduğunu sormuş. Fuat Paşa, "Ahmet Vefik Efendi, değirmen taşı büyüklüğünde bir pırlantadır.

Ondan ne bir yüzük taşı yapılabilir, ne de bir binek taşı yapılabilir. Fakat bir pırlantadır!" diye cevap vermiş.

Saltanat Arabası

Ahmet Vefik Paşa Paris'te elçimiz bulunurken beyaz bir araba ile gezinirmiş. III. Napolyon'un arabası da beyaz olduğundan Parisliler onu gördükçe imparator geçiyor zannı ile selama dururlarmış. Fransız hariciyesi Babıâli'nin bu işe müdahalesini rica etmiş. Ahmet Vefik Paşa, "Kendi sefirleri Boğaziçi'nde padişahımızın kayığı gibi saltanat kayıklarında dolaşırlarken, ben de arabamı değiştirmem, onların kayıkları kalkarsa o zaman arabamı değiştiririm!" dediğinden, bu iş nihayet bir uzlaşmaya vararak o da arabasını siyaha boyatmış.

Vefik Paşa ve Renan

Robert Collège'in eski müdürlerinden biri *İstanbul'da Elli Sene* adlı İngilizce kitabında, Rumelihisarı'ndaki komşusu Ahmet Vefik Paşa ile yaptığı konuşmaları nakledermiş. Bir gün, bir Hıristiyanla görüşürken o, *Kitabı Mukaddes*'i o kadar iyi müdafa ve izah etmiş ki, kendisi biraz şaşmış ve bu malumatı nereden öğrendiğini sormuş. Ahmet Vefik Paşa gülerek, "Paris'te sefir bulunduğum zaman, Renan'a yakın bir yerde oturuyordum. Onunla hemen her gün din meselelerini münakaşa ederdik" demiş.

Tatavla İsyanı

Berlin Kongresi zamanında Rus murahhasları askerlerinin İstanbul'u işgal etmelerini istedikleri sırada, Tatavla'daki Rumlar da, bu Rus iddialarını körüklemek için bir isyan başgöstermeye çalışıyorlarmış.

Zaptiye Nazırı onlara karşı asker gönderilmesi lüzumunu yazmış. Halbuki bunun nasıl tefsir ettirileceği malumdu. Başvekil olan Ahmet Vefik Paşa hemen arabasına atlayıp Tatavla'ya gitmiş. Orada dört beş yüz kişi bağırışıyorlarmış. Kendisinin şöhreti, görünüşü, öfkesi, arabası, topluluğa tesir etmekten geri kalmamış. Romatizmalı ayaklarıyla yere inerek ilk rast geldiğine kullandığı sopa ile vurduktan sonra, diğerinin üstüne doğru yürüyünce, ayaktakımı çil yavrusu gibi dağılmış ve isyan basıldıktan sonra kendisi saraya gelmiş.

Zaptiye Nazırını oraya çağırtmış. Gelince, "Yakın gel" diye aralarında birkaç adım kalınca, iki parmağını ona uzatarak "Ben adamın iki gözünü birden oyarım! Seni miskin herif, seni! Taburlarla asker sevkedeceğine kendin gidip de o karga derneğini niçin sen dağıtmadın? Devletin başına gaile mi açacaksın!" diye onu kovmuş.

Valinin Kerametleri

Vefik Paşa, Bursa'da valiliği sırasında Yeni Cami'nin ortasını hafrettirerek şadırvanı meydana çıkarmış. Yine Bursa'da birinin evinde gördüğü fıskiyenin, fıskiye taşının caminin şadırvanına ait olacağını tahmin ile oraya getirtip yerli yerine konunca tamamen mutabakatı sabit olarak bu taşın filhakika o şadırvanın aksamından bulunduğu görülmüş ve işte bunun üzerine valinin keşfi, gözündeki tek gözlük camına hamlolunmuş.

Kaybolan Saat

Bursa valiliğinde bulunduğu sırada köylü bir kadın, halkın hükûmet erkânına itimadının müessir bir numunesi gibi, ona bir müracaatla, "Sen tek gözlüğünü takıp kaybolan şeyleri keşfedermişsin. Ben de köyümden Bursa'ya geldim. Saatim kayboldu. Aradım, bulamadım. Belki de çalmışlardır" demiş.

Ahmet Vefik Paşa kadının saati hakkında malumat aldıktan sonra, çarşıdan ona benzer bir saat aldırıp, tek gözlüğünü

takarak kadıncağıza; "Vaktinde kaybolmuş şeyleri bulurum ama, sen zamanı geçirmişsin, saatini bulamadım. Ona bir benzerini buldum. Bir daha kaybetmeden kullan!" diye kendisini memnun etmiş.

Memurluk Garabetleri

Memuriyet işleri için haklı ve doğru fikirleri varmış. Mesela Sadaret müsteşarı bulunduğu sırada, "Ben mektupçu değilim, evrak ile meşgul olamam, devletin umuru istişare edilirken reyimi bildiririm!" demiş.

Fakat ruhunun neşesini memuriyetinin ciddiyeti fevkinde telakki ettiği için bazen hareketleri fikirlerine uymaz, gülünç görülür ve bazen mübalağaları hayretle duyulurmuş.

Mesela bir gün sadrazam kendisini üç dört defa çağırınca bir daha rahatsız etmesinler diye odasına girip kapısını kilitlemiş.

Bursa'da vali bulunduğu sırada bir aralık bir çocuk hevesi ile bir tiyatro kurmak arzusuna kapılmış. Memurlar Vali Paşa'nın tiyatro oyunlarının provalarına nezaret ettiğini hayretle görürlermiş.

Ağaçların Sayısı

Bütün kaymakamlara Bursa yoluna ağaç diktirtmiş. Mudanya Kaymakamı'nın diktirdiği ağaçlar tayin olunan yeri aşmış. Ahmet Vefik Paşa ağaçları muayene ederken, evvelce söylediği noktanın ilerisinde ne kadar dikilmiş ağaç varsa bunların hepsini söktürmüş. Hikmetinden sual edilince, "Mudanya Kaymakamı, verdiğim emri bu kere fazlasıyla ödemiş oldu. Yarın da eksik icra edebilir. Binaenaleyh onun, emirleri tamamıyla icra etmeye alıştırılması lazımdır!" diye cevap vermiş.

Şişman

Bir iş için kendisine müracaat eden şişman bir adama öyle hiddetle muamelede bulunmuş ki, yanında olan bir dostu müdahale ile, niçin o adama bu kadar şiddetle muamele ettiğini sormuş. "Sen bilmezsin, o şişmanlar ne domuz olur, ne domuz olur! Ben onu kendimden bilirim!" cevabını vermiş.

Tediye Şartı

Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Cevdet Paşa'yı hiç sevmezmiş. O, Adliye Nazırı olduğu zamanda ödenmemiş aylıklarının tediyesini Bursa'ya havale ettirmiş. Fakat Ahmet Vefik Paşa ne parayı ne de havaleleri göndertmemiş. Cevdet Paşa tarafından bu iş tekrar sorulunca "Paşa eğer bir gün vefat ederse, bütün havalelerini alacaklılarına derhal ödettireceğimi temin ederim!" demiş.

Tecahül

Sadrazam Sait Paşa, Bursa valiliğine, bütün müzekkerelerin Sadarete değil Dahiliye Vekâletine gönderilmesi lazım geldiğini bildirmiş. Sonra bir iş için vilayete "Sait" imzalı bir telgraf yollamış. Ahmet Vefik Paşa, Dahiliye Nezaretine telgrafla "Sait imzalı bir telgrafname aldım. Bu adam kimdir? Ne diye meramını bizden soruyor?" diye sormuş.

Tiyatro Kuruculuğu

Ahmet Vefik Paşa, o zaman Hüdavendigâr denilen Bursa'da bundan yetmiş beş sene evvel tiyatromuzu kurmuştu.

Tiyatro Kurbanlığı

Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa valiliğinden azledilmesinin sebepleri arasında tiyatro ile fazla meşgul olması, memurları da işgal etmesi ve marifle uğraşacağına tiyatro ile uğraşması vardı.

Zırva

Her fıkra Nasrettin Hoca'ya atfolunduğu gibi, Ahmet Vefik Paşa'ya atfolunan garabetlerin bazıları hiç garip sayılmaz. Bazı sözleri Nasrettin Hoca'nınkiler gibi tamamen yerinde olan doğru sözlerdir.

Kendisi Evkaf Nazırı bulunurken teftiş sırasında bir imarette kocaman bir kazan kaynadığını ve bir adamın da muttasıl büyük bir kepçe karıştırdığını görmüş. Bu kaynayan şeyin ne olduğunu sormuş. Aşçı, "Zırva efendim!" diye cevap vermiş. Kepçenin bir kenarından parmağına akıttığı damlayı ağzına alınca, tamamen tatsız tuzsuz bir şey olduğunu anlamış. "Hakikaten zırva imiş. Sakın bir daha zırva pişirmeyin, aşure pişirin!" emrini vermiş.

Rumelihisarı'nda Vefik Paşa

Ahmet Vefik Paşa'nın Rumelihisarı'nda o kadar geniş arazisi vardı ki, bütün Rumelihisarı'na "Vefik Paşa Mahallesi" denilebilirdi. İstanbul'da babasından mevrus kalan konak büsbütün harap olunca artık yaz kış Hisar'da kalmıştı. Yazın Hisar kalesinin bir yanında ve hemen ona bitişik bulunan kocaman ve simsiyah bir evde, onun bahçesi ve sonra kütüphanesi olan yerde kalırmış. Büyük bina da o kadar harap imiş ki, nihayet satılınca enkaz ve odun olarak alınmış. Kışın da biraz aşağıya inen, biraz daha içerlek bir yerde, bir yalı olduğundan bahsolunursa da halis bir yalı olmayan bir binada kalırmış. Menkûp bir ömür yaşayan Vefik Paşa, bu her iki evi harap, eşyası fersudeleşmiş, minderleri lime lime eskimiş bu yerlerde kalır ve misafirlerini burada kabul edermiş.

Robert Kolej'in Yeri

Robert Kolej'in inşası için bir arsa satın almakla meşgul olan bir heyet, o zaman Paris'te sefirimiz bulunan Ahmet Vefik Paşa'ya müracaat etmiş. Hayatında hiçbir yer ve hiçbir şey satmayı sevmeyen Ahmet Vefik Paşa bu teklifi tamamıyla reddetmiş.

Sefaretten İstanbul'a dönünce Vefik Paşa milletin haysiyetini korumak kasdı ile ve kendi kanaatince hükûmetin de tasvibi ile lüzumlu telakki ettiği bazı ziyafetler ve sair masraflar kendisine tesviye edilmeyeceğine karar verilince, borçlanarak ve parasızlık sıkıntısında kalarak borçlarını ödeyebilmek için Rumelihisarı'nda kalelerin önlerindeki araziyi Robert Kolej'e satmak mecburiyetinde kalmış.

"Şuara toplanan mecliste"

Ahmet Vefik Paşa Paris'te elçimiz bulunduğu sırada zamanın tanınmış meşhur siyasiyatçıları, edipleri ve müsteşrikleriyle tanışmış ve sefarethanedeki toplantılarının bir şöhreti olmuş. Gelenler arasında Ernest Renan, Jules Favre, Thiers, Alexandre Dumas-Fils ve Barbier de Meynard bulunurlarmış.

Abdülhak Hamit'in Bir Hatırası

Abdülhak Hamit, ailesinin en yaşlı akrabası olan Ahmet Vefik Paşa'yı arada sırada ziyarete gidermiş. Bir gün misafirlerle birlikte bulundukları odada onun sancılandığını görmüşler. Kerevet üstüne yatarak "Aman beni mazur görün!" demiş ve bütün misafirler odayı terk etmişler. Fakat paşanın yüzünden hastalandığına ihtimal vermeyen Abdülhak Hamit, başkaları oda civarından ayrılınca anahtar deliğinden içeriye bakmış, Vefik Paşa'nın misafirleri aldatıp savmış olmaktan memnun, kerevetteki şilte üstünde neşesinden gülerek ve iki elini havada şaklatarak oynadığını görmüş.

Darbımeseller

Abdülhak Hamit söylemişti ki Vefik Paşa'ya ilk bastırdığı kitabı olan *Macera-yı Aşk*'ı takdim ettiği zaman o, "Kitabında arada bir atasözü, bir darbımesel zikretmeliydin! Bu daha canlı olurdu!" demiş. Abdülhak Hamit sonra ikinci eseri olan *Sabr ü Sebat*'ı verince kendisine, "Ben sana bir darbımesel kitabı yaz demedim ki!" demiş.

Edebiyatçı

İlk Türkçülük mübeşşirlerinden biri olan Ahmet Vefik Paşa bilhassa Türkçenin sadeleşmesi gayretine kapılmış olan dil ve lügat âlimi, *Lehçe-i Osmani* muharriridir. Diğer yandan milli tarihimizle alakalı *Şecere-i Türki*, *Fezleke-i Tarih-i Osmani* muharriri, bir müverrihtir. Birkaç tercüme neşretmiş ve bilhassa Molière'in bazı piyeslerini tercümeden ziyade adaptasyonlarında o kadar muvaffak olmuştu ki, Molière'in bazı piyeslerinin Türkçeleri onunla işbirliğiyle yazılmış gibidir. Onun Geoıges Dandin yerine Yorgaki Dandini dediğini duymak bu tercümenin müşterek bir ibda olduğunu duyurmaya kâfi gelir. Anlaşılıyor ki, Vefik Paşa bir alimin yalnızlığında kalmıyor, bir edebiyatçının ibda neşesine iştirak ediyordu.

Evliya Çelebi Gibi

Ahmet Vefik Paşa ilme âlimlerin kanaatleriyle değil de, sanatkârların hazzıyla iştirak edermiş. Bunun için o da Evliya Çelebi gibi mübalağa etmeyi sever ve iddiaları da hakikatleri aşarmış.

Birkaç ayda bir Vefik Paşa'yı görmeye giden Suphi Paşa her görüşmesinde eski müellifler ve eserlerden bahsolunurken paşanın daha hiç duyulmamış bir âlimden ve hiç bilinmeyen birkaç eserinden bahsettiğine dikkat etmiş. Suphi Paşa, Vefik Paşa'ya kendisiyle birlikte giden bir dostu ile anlaşmış. İkisi de

tamamıyla uydurulmuş bir isimle mevhum bir âlimin kitaplarından bahsedince Vefik Paşa bu uydurma müellifin kitaplarını bilmekle iktifa etmeyerek onlar arasına kendisinin de bir iki eseri daha ilave ettiğini duyunca, paşanın çoktan beri tahmin ettikleri huyunu meydana çıkarmışlar.

Gecelik Tuvaleti

İstanbul'daki yeni İngiliz sefiri, Ahmet Vefik Paşa'nın evine gelmiş. Kendisi onu gecelik entarisi, Şam hırkası, başında incecik beyaz takkesi ve üstünde fesi ile kabul etmiş. İngiliz elçisi başkalarına onun lakırdılarını beğendiğini, kendisini gecelik entarisiyle kabul ettiğini söylemiş. Vefik Paşa da, "Ben de Londra'da bir akşam kendisini görmeye gitsem beni smokiniyle, yani gece elbisesiyle kabul edecek değil miydi? Ben de onu gecelik elbisemle kabul ettim!" demiş.

Kalelerin Muhafızı

Ne gibi bir anlaşmazlık neticesi olarak, bir aralık Rumelihisarı kalelerinin hiç olmazsa birinin yani Zağanos Paşa kalesinin yıktırılması mevzubahis olmuş. Ahmet Vefik Paşa celadetle kaleyi yıktırmaya gelenlere fiilen mâni olacağını söyleyerek "Fatih'in yaptırttığı kaleleri düşmanlar memleketi istila ederlerse onlar yıktırırlar, yoksa düşmanların yapmak istediklerini biz kendimiz yapmaya kalkışamayız. Ben şimdi burada kalelerin bekçisi gibiyim. Onu yıkmak isteyenlere ben mâni olacağım!" diye ne söylediyse söylemiş, fakat Vefik Paşa'nın itirazları muhakkak ki padişaha da aksetmesi üzerine bu garip fikirden vazgeçilmiş.

Vefik Paşa'nın Âdetleri

Ahmet Vefik Paşa ailesinin hanımları, komşuluk duygusuyla annelerime geldikleri zamanlar hep paşanın âdetlerinden

bahsederlermiş. Paşanın daima başkalarına tavsiye ettiği birtakım ahkâm varmış ki, kendisi bunları tatbik etmezmiş.

Vefik Paşa, "İnsan uykusundan erken kalkmalı" dermiş. Fakat kendisi pek geç uyanır ve yatağından derhal kalkmazmış. Ben bir sabah yatakta gazete okusam annem bana, "Sen de Vefik Paşa gibi yemek zamanına kadar yataktan kalkmayacak mısın?" diye sorardı. Paşa, hele kış geceleri yemek zamanına kadar yatakta kitap okurmuş.

"İnsan yemekte hem az, hem de hafif yemeli" dermiş. Halbuki kendisi sevdiği yemekler olunca bunlardan bol bol yermiş. "İnsan, yemek yerken zihnini yormamalı, kafasını işletmemeli!" dermiş. Fakat kendisi sofrada başkalarıyla birlikte yemek yemektense yalnız kalmayı tercih eder, bir yandan yemek yerken diğer yandan da muttasıl okurmuş. Ne zaman ben yemek yerken bir kitap açsam annem bana, "Sen de mi Vefik Paşa'yı taklit etmek istiyorsun?" derdi. Öyle ki bizde paşanın isminden bahsetmediğimiz hiçbir gün veya bir gece geçmezdi.

Geçmiş Zaman Huyları

Yalımızın arka tarafındaki yolun karşısında küçük bir duvarla çevrili küçücük bir bahçemiz vardı. Bu duvarın daha ötesinde de küçük, ahşap ve harap bir evin arkası görünür; bu evin bu tarafında tek bir göz gibi, bir tek küçük pencere bulunurdu. Bu küçük arsa ile bu simsiyah ve harap ev Vefik Paşa'ya aitmiş.

Büyükbabam, arada bir Vefik Paşa'nın ziyaretine gidermiş. Bir gün o küçük harap ve siyah evde hiç kimsenin oturmadığını, yıkılacak olsa ancak küçük bahçemizin biraz genişleyebileceğini, o kasvetli küçük pencerenin yıkılmasıyla evindeki hanımların ona minnettar olacaklarını söyleyerek bu ufak arsanın müvafık bir bedel mukabilinde kendisine satılmasına müsaade buyurulması ricasında bulunmuş. Paşa ise, hiç tahmin etmediği halde, "Ben ömrümde hiçbir mal satmam! Âdetim budur!" diye cevap verdiğinden büyükbabam bu müracaatta bulunduğuna pek ziyade canı sıkılmış.

Bir müddet sonra Vefik Paşa ağır hasta olduğunu duyarak büyükbabamı çağırtmış, "Hani bahçenizin yanında küçük, harap ve ahşap bir evcağız vardır, onu size hibe etmeye karar verdim" demiş. O zaman da büyükbabam izzetinefsini menfaatinin fevkinde tutarak "Efendim, bendeniz de ömrümde hiçbir ihsan kabul etmedim! Âdetim budur" diyerek bu hibeyi kabul etmemiş.

Vefik Paşa'nın Mezarı

Rivayete göre, Ahmet Vefik Paşa Rumelihisarı'nda gömülmeyi istiyormuş. "Sultan Mahmut Türbesi'ne götürülüp de hayatım müddetince uğraştığım adamlarla ahirette tepişmeyi istemem!" dermiş. Yine rivayete göre, ölünce nerede defnolunması hakkında iradesi sorulunca Abdülhamit de: "Kendisi Hisar'da Kayalar Kabristanı'na defnolusun ki, Robert Kolej'de çalınan çan sesleri kıyamete kadar kulaklarında çınlasın dursun!" tarzında bir şey söylemiş, ve filhakika Vefik Paşa bu Kayalar Kabristanı'na defnedilmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'ya Dair

Ahmet Cevdet Efendi

Lofça kasabasında doğmuş, mavi gözlü, köylü elbiseli, zeki, çalışkan, cerbezeli, Ahmet Efendi isimli bir genç, tahsil için İstanbul'a gelip medreseye giriyor.

Az zaman sonra, bu gence Cevdet mahlası veriliyor. Harbiye Mektebi'nde boş bulunan Farisi dersi hocalığı Ahmet Efendi'ye teklif edilince, o, mektepte, fes, setre, pantolon giyinmek lazım geldiğinden, kendi kasabasının esvaplarını değiştirmemek için, bu vazifeyi kabul etmiyorsa da, yavaş yavaş nice memuriyetlere alışıyor. O zamanlarda, Eflak ve Boğdan'da mansup bir bey bulunmadığından, beylik işlerini Amedî-i Divan-ı Hümâyûn Fuat Efendi idare ettiğinden, Koca Reşit Paşa, şifahi talimatını onun vasıtasıyla Bükreş'e gönderince, Ahmet Cevdet Efendi de fes, setre ve pantolon giymeye başlıyor.

"Hûban-ı bî-vefa"

Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Ahmet Cevdet Efendi'yi bir memuriyete kayırmak diliyor. O, medresede kalmak istediğinden, bunu kabul etmek istemiyor.

Arif Hikmet Bey, "Sen bu hizmeti al da, ne zaman istersen ayrılabilirsin. Hem o vakit sana bir tekaüt maaşı verilir!" diye iknaya çalışıyor.

O zaman, genç Ahmet Cevdet, şeyhülislamın önünde irticalen şu beyti söylüyor:

Hûban-ı bî-vefa gibi, dehr-i desîsebaz,
Naz ehline niyaz eder, ehl-i niyaz'a naz!

Şirket-i Hayriye

O zaman, daha efendi bulunan Fuat Paşa, romatizması için Bursa'ya giderken dostu Ahmet Cevdet'i de beraber götürüyor.

Hem halka bir anonim şirket numunesi göstermek, hem de kendilerinin ikamet etmek istedikleri güzel Boğaziçi mahallelerine hayırlı olacağını bildikleri bir vapur şirketi teşkilini düşünüyor ve bu şirketin nizamnamesini hazırlıyorlar.

İstanbul'a dönüşlerinde bu teşebbüslerine "Şirket-i Hayriye" ismini veriyorlar.

Encümen-i Daniş

Yüz elli yedi sene evvel kurulan "Encümen-i Daniş" tam bir Fransız Akademisi gibi düşünülmüştü. Kırk dahili azası ve sayısı mahdut olmayan harici azası bulunacaktı.

Sultan Mecit'in önünde, Koca Reşit Paşa'nın bir nutku ile başlanmış ve muhtelif metinler arasında Ahmet Cevdet'inki intihap edilerek bir "Makale-i hitabiye" okunulmuştu. Bunu okuyan Encümen-i Daniş ikinci reisi ve hekimbaşı Abdülhak Efendizade Hayrullah Efendi idi ki, bilindiği gibi, Abdülhak Hamit'in babasıdır.

Encümen-i Daniş'in teessüsü, bilhassa Koca Reşit Paşa'nın bir eseridir. Evvelce azası fiilen telif ve tercüme ile meşgul olanlar arasından intihap edilmek istenilmesine ve Âli Paşa da, "Biz bu işin içine girmeyelim. Ahengi bozarız!" demiş olmasına rağmen, intihap için zati iktidar mevcudiyeti ile iktifa olunmuş ve ehliyetleri olmayanlar de kırklara karışmış, öyle ki Encümen'e ithal edilmemiş olanların hepsi de Reşit Paşa'nın aleyhine dönmüşler.

Encümen-i Daniş'in kuruluşuyla en çok uğraşan Ahmet Cevdet olmuş. Bunu takdir eden Sultan Mecit, o gün, "Cevdet Efendi, payesi terfi ile taltif olunsun. Fakat kendisinin sahihen memnun olacağı surette olmalıdır. Orasını artık şeyhülislam efendiyle müzakere ediniz!" diye emretmiş.

Kavaid-i Osmaniye

Ahmet Cevdet'in Fuat Efendi'yle birlikte onun romatizması için Bursa'da kaldıkları bir ay zarfında, başka bir eserle daha meşgul olmuşlar. Dilimizin sarf ve nahvini bildiren bir kitap bulunmamasından şikâyetle *Kavaid-i Lisan-ı Osmani* kitabını beraber hazırlamaya başlamışlar. Sonra Ahmet Cevdet, bu metni genişletiyor.

Encümen-i Daniş toplanınca ilk iş olarak onun *Kavaid-i Osmaniye*'sini tasvip ve tab'ı temsil ettirmeye karar veriyor.

Lügat Kitabı

Encümen-i Daniş'in yeni bir toplantısında da, lisanımızda zebanzet olan Arabi, Farisi ve sair ecnebi lafızlar kendi dilimizde telakki edilerek tayin ve tahdit edilip hariçte kalan sair lafızların istimalinden vazgeçilmesi işiyle meşgul olunmaya başlanarak böyle bir lügat kitabı telif olunmak üzere bir komisyon teşkil edilmiş.

Tam Akademi Fransez'in diksiyoneri gibi böyle bir lügat kitabı yazılmış olsa, her yeni bir tab'ı ile, yapılması lazım gelen tashihler, ilaveler ve numunelerle dilimizin büyük bir hizmeti görülmüş olacağı anlaşılıyor.

Tarih-i Cevdet

Yine Encümen-i Daniş, bir tarih kitabımızın yazılmasını da Ahmet Cevdet'e havale ediyor. Sultan I. Abdülhamit zamanın-

dan başlayıp "Vaka-i Hayriye"ye kadar devam eden bu tarih, onun yazmaya başlamış ve otuz sene zarfında yazarak bastırtmış olduğu on iki ciltlik *Tarih-i Cevdet*'tir ki, Hammer'inki gibi, ondan da müstağni olamayız ve yeni harflerle tab olunmasına da muhtacız.

Ahmet Cevdet, bu kitapla yalnız büyük bir muharrir değil, bir de büyük bir müverrih olmuştur. Muhtelif ciltlerin sonlarında bastırdığı gayet kıymetli vesikalar da, tarihin hususiyetini arttırıyor. Hulasa, bu eser milli bir abidedir.

Padişahın Takdiri

Sultan Mecit zamanının hemen bütün vükelası birbirlerine aleyhtar ve bilhassa bir taraftan Koca Reşit Paşa, padişah damatları, ve diğer yandan da Âli ve Fuat paşaların araları açıktır. Yalnız Ahmet Cevdet Paşa, Koca Reşit Paşa'ya sadakat gösteriyor ve aynı zamanda Fuat Paşa'nın dostluğuna istinat ediyor: Böylece iki tarafın arasındaki münasebetlerini muhafaza ediyordu.

Sultan Mecit, vükelası arasındaki münaferetlerden o kadar bizar olmuştu ki, Ahmet Cevdet'in her iki tarafla münasebetlerini temdit ettiğini duyunca pek ziyade takdir etmiş ve Babıâli'ye gelmiş olduğu bir gün, sırayla dizilen memurlar arasından geçerken Ahmet Cevdet'in önünde duraklamış ve Âli Paşa'ya hitapla, "Cevdet Efendi değil mi?" diye sormuş. O da, "Evet efendim!" deyince, "Ben onu çok severim. Zira hem dirayetli ve malumatlı bir zattır, hem de hüsn-i ahlakı vardır!" deyip yürümüş. Âli Paşa da bu takdire pek ehemmiyet vermiş ve ona muamelesini değiştirmiş.

Edebiyatçı

Ahmet Cevdet'in kitaplarının çoğunda ismi, edebiyatçılığın bir damgası halinde, bir mısra olarak duyulurdu: "Eser-i hame-i Ahmet Cevdet"

Doğrudan doğruya mısra, beyit, gazel ve sair manzumeleri ile *Divançe-i Cevdet* basılmamış ise de, Ahmet Cevdet şair olarak değil, nasir olarak kıymetlidir. Kitaplarının en çoğu edebiyat tarihine girmiş olan büyük, canlı ve âlimane eserlerdir.

Kavaid-i Osmaniye, Tarih-i Cevdet, Kısâs-ı Enbiyâ, Mecelle, Tezakir-i Cevdet, Maruzat.

Eserlerinin hepsinde de kıymetli bir edebiyatçının kabiliyeti, zevki ve tadı duyulur.

Anlayış

Bazı insanlar her zaman kendilerine itina ile anlatılan şeylerin aksini anlarlar. Ahmet Cevdet Paşa'nın arada sırada görüştüğü Murat Molla Tekkesi şeyhinin bir hikâyesini tekrar edermiş:

Bir gün, kendisine kibar ve cahil bir adam bir müşkülünün hallini rica etmiş. "Hazreti Muhammed Hanefi mezhebinden miydi, yoksa Şafii miydi?" diye sormuş. Şeyh bu adamın cehline merhametle onu karşısına oturtup Hazreti Muhammed zamanında mezheplerin bulunmadığını ve onların sonra nasıl zuhur ettiklerini uzun uzadıya anlatmış. Bunları dinledikten sonra, o adam, nihayet: "Ha şimdi anladım. Ben, Peygamberimiz Hazreti Muhammed'i Şafii sanırdım. Meğer Hanefi imiş!" demiş.

Vaka-i Hayriye

Cevdet Paşa, tarihinde, Vaka-i Hayriye'yi de anlattıktan sonra "Encümen-i Daniş kararıyla telifine memur olduğum tarih işte burada hitam buldu" diyor. Bu uzun tarih o hadiseyi izah ile kapanacağı yerde ancak birkaç yıl sonra, tahta çıkan yeni padişah ile, memleket için yeni bir devir açan "Tanzimat-ı Hayriye"ye kadar devam etseydi, bu, daha tabii gözükmez ve kitabın ehemmiyetiyle daha mütenasip görünmez miydi? Fakat Yeniçerilerin devletin idaresini de, muasırların asil ruhlarını da

o kadar izaç etmiş oldukları anlaşılıyor ki, ne yeni padişahın cülusu, ne de Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanı Encümen-i Daniş azasının gözlerini yeniden kamaştırmamış gibi, onlar, şimdi bizim için ikinci safha telakki ettiğimiz bu hadiseyi belki her şeye tekaddüm eden bir vaka halinde görüyorlar ve kendilerini mazur sayıyorlardı.

Kanun-ı Esasi Münakaşası

Anlaşılıyor ki, vükelaya Meşrutiyet'i ve Kanun-ı Esasi'yi kabul ettirmek isteyen Ahmet Mithat Paşa, zamanında bir hayli müşkülata maruz olurken, Ahmet Cevdet Paşa'nın muhalefeti ile de karşılaşmış. Daha eski zaman adamı sıfatıyla Cevdet Paşa belki bu teşebbüsü memleket için vakitsiz ve tehlikeli görmüş. İkisi de samimi ve kanaatlerinden emin bulundukları için münakaşalarını dinleyenlere tesir etmekten hali kalmamış ve ikisi de bu yüzden bir hayli zedelenmişlerdi.

Politikacı

Her muvaffakiyetli hayatın nice muvaffakiyetsizlikleri gözlere çarpar. Ahmet Cevdet Paşa ne sadrazam, ne şeyhülislam, ne de zamanın tabiriyle bir edib-i azam olmamış, ancak son derece müteşebbis ve faal bir ömür içinde nice yıllarla ismini kanun, Adliye, Mecelle işleriyle birleştirmişti. Sultan Hamit, babası zamanından kalma bu eski vezire daha ziyade saygı duyabilirdi.

Bu büyük muharririn küçük adam tarafı, beklenmedik politikacılığıdır. Kanun-ı Esasi metni müzakere edilirken kendisinin Ahmet Mithat Paşa ile sert münakaşaları olmuş. Onun hakkında duyabildiği münaferet sonraki bir hadiseyi ne suretle mazur gösterebilir ne de izah edebilir. Müstebit hükümdar, zavallı Ahmet Mithat Paşa'yı aleyhine mürettep bir mahkeme ile mesul etmek istemişti. Ahmet Cevdet Paşa Adliye Nazırı sıfatıyla, Mithat Paşa'yı telgrafla İstanbul'a davet ettiği gibi, gizlice

İzmir'e kadar gidip kendisini vapura aldırarak getirilmesine iştirak ile bu siyasi davanın haksız muhakemesine karışmış, böylece ismini küçültmüştü. İhtimal ki Sultan Hamit'in kendisi bile, bu ismi böyle küçülmüş sayıyordu.

Cevdet Paşa Yalısı

Ahmet Cevdet Paşa'nın Bebek'teki yalısı, vaktiyle, Abdülhak Hamit'in büyükbabası Abdülhak Molla'nın kardeşi Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin yalısı imiş. Birçok odalar ve birçok pencereleriyle bu bina biraz şekilsiz bir yalı idi. Paşanın ölümünden nice yıllar sonra Cevdet Paşa Yalısı olarak bilinir ve onun birçok hatıralarını muhafaza ederdi.

Muharrirler arasında kadınların daha çoğalmadığı o zamanlarda, Ahmet Cevdet Paşa'nın iki kızı, büyüğü Fatma Aliye Hanım birçok kitap, roman ve bilhassa *Muhazarat* adlı uzun romanı ile, küçük hemşiresi Emine Semiye Hanım da yine birçok roman ve hikâyeleri ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de neşrettiği makaleleriyle tanınmışlardı. Bebek Yalısı'nda kalıp kalmadıklarını bilemiyordum. Fakat, bu kocaman yalıyı, o zaman okumakla bitiremediğim *Tarih-i Cevdet*'in bitmez tükenmez sayfaları ve Cevdet Paşa kızlarının romanları ile bu yalının bitmez tükenmez odaları ve pencereleri arasında bir münasebet duyardım.

Çocukluk İnsanları

Çocukluk Zamanları

Çocukluğumun mahallesi olan Rumelihisarı'nda ilk tanıdığım insanlar, bütün akrabalarım, hizmetçilerimiz, dostlarımız, komşularımız, ilk hocalarım, mahallenin tanınmış maruf şahısları, hepsi de bana hüsnüniyet sahibi, akıllı, hayırlı, tatlı, güler yüzlü ve bilhassa ölmez görünürlerdi. Bunların hepsini de bir Kısâs-ı Enbiyâ havası içinde duyardım. Bütün bu insanların ya birer şair, ya birer müverrih, ya romanını anlatan bir romancı, yahut hikâyesini nakleden bir hikâyeci olduklarını sanırdım. Doğrudan doğruya hiçbir yalan söylemeyen bu insanlar, masal veya fıkrasını söylemek âdetiyle, her söylediklerini bu hususiyetleriyle tadil ve tashih etmiş olurlardı.

Öyle ki, onların anlattıkları her şey birer latifeye benzerdi. Ahmet Vefik Paşa'nın iddiaları mübalağalara; Acem Şahı'nın yemekleri ve sadrazam olduğunu sanan hayalperestin macerası binbir gece masallarına; Bahariye Mevlevihanesi şeyhinin mektupları edebiyat sohbetlerine; ve zamanenin şikâyetleri sonradan duyacağımız nice şikâyetlere benzerdi.

Şah'ın Yemekleri

Bir Acem Şahı İstanbul'a gelmiş. Sarayda misafir bulunmuş. Teşrifatçı bulunan Paşa, Şah ile arasındaki konuşmaları akrabalarımdan birine nakletmiş. Onun anlattıklarına göre, Şah,

yalnız yemek yer ve o yemek yerken huzurunda bekleyen teşrifatçı hazır bulunur, Şah'ın sorduklarına cevaplar verirmiş.

Yemekler geldikçe, Şah, Türkçe olarak, yemek isimlerini "Bu yemeğe ne derler?" diye sorarmış. Teşrifatçı birer birer yemeklerin isimlerini söylermiş; "Nemse böreği, efendimiz!" ve her yemek isminin hatırlattığı bir sual-i mukadder başlarmış:

— Pekiy, Nemse'den mi gelir?

— Hayır efendimiz, matbah-ı âmireden gelir!

— Ya bu yemeğe ne derler?

— Çerkez tavuğu, efendimiz!

— Pekiy, Çerkezler mi pişirirler?

— Hayır, ahçıbaşı kulunuz pişirir, efendimiz!

— Ya bu yemeğe ne derler?

— Şam baklavası, efendimiz!

— Pekiy, Şam'da mı yapılır?

— Hayır, burada yapılır efendimiz!

O zaman Şah başka bir suale başlarmış:

— Pekiy, padişah amcam bunlardan yer mi?

— Hepsinden tenavül buyururlar, efendimiz!

Bu cevabı aldıktan sonra, Şah, bir müddet daha müteredditkalır, bir yandan bütün bu sual ettiği yemeklerden kaşık kaşık atıştırır, fakat diğer yandan da tasvip etmediği bir nazarla ve halavetli Türkçesi ile "Karışık şey, karışık şey!" dermiş.

Bir Kaymak Ziyafeti

Her devirde memuriyetlerin çoğu, dostların hatır ve ricalarıyla verilir. Tanınmış iktisatçı Hamit Bey'in babası Arif Bey, vaktiyle, Bahariye Mevlevihanesi'ne geldikçe şeyhefendiye "Ben sayenizde Eyüp Mollası olursam dergâhta haremdeki hanımlara ve selamlıktaki canlara lenger lenger kaymak ziyafeti vereceğim" dermiş. Günün birinde de Eyüp Mollası tayin edilmiş. Ancak lengerlerle mevut olan kaymak gelmemiş.

Şeyhefendi, bir gün, bu musikî meraklısı Arif Bey'e, "Aman hanımlar pek ısrar ettiler. Yeni bir şarkı bestelemişler. Lütfen gelin de şunu dinleyiverin!" demiş. Tekkenin ikinci ka-

tında, haremle selamlık arasındaki geçit yolun kapısı açılmış. Arif Molla ayakta duruyormuş. Haremde, piyanonun önüne anneannem oturmuş, şeyhefendinin "Hanım" diye anılan haremi ve bir iki hanım daha aynı ahenkle şarkıya koyulmuşlar:

Arif Bey de Molla olmuş Eyyüb'e,
Bir gün olur, kaymak yeriz hep yine!
Gamlı zamanlar da geçer, şüphe ne?
Bir gün olur, kaymak yeriz, hep yine!

Arif Bey o kadar mahcup olmuş ki, ertesi günü Eyüp'ün meşhur kaymağı filhakika hareme de, selamlığa da lenger lenger sökün etmiş. Hanımlar şarkılarının mükafatı olarak yedikleri o kaymağın lezzetini bir türlü unutamamışlar, bana da anlatmışlardı.

Veled Çelebi'nin Temennileri

Veled Çelebi, bir çocuğun ruhunu hem memnun, hem teşçi edebilecek dostane bir tesirde bulunmak için, her türlü yazılarla meşgul olduğu, nesirle de, nazımla da kolaylıkla yazdığı için, bir gün bir kıt'a yazmış ve bize geldiği o gün de bu hediyesini vermişti. Ben daha ilk defa olarak bana hitaben yazılmış bir yazıyı okurken onun bu temennilerini bana yarayacak bir tesir edebilecekmiş gibi, hitap edilen bu nasihatleri lehimde telakki ile mütehassis oluyordum:

Şinasi, arif ol, hikmetşinas ol, akıbet-bin ol,
Kitab-ı kâinat olsun sana bir defter-i irfan,
Vücudundan, kemalinden cihanı müstefid eyle,
Cemi-i ailenle şadkâm etsin seni yezdan!

Şair Acem Feyzi Efendi

Ben Galatasaray'da Farisi hocamın şair Acem Feyzi Efendi olduğunu söyleyince, anneannem benim daha doğmamış olduğum bir zamanın bir hatırasını anlatmıştı.

93 Rus Harbi sırasında Bahariye Mevlevihanesi'ne gittiği bir gün, Şeyh Hüseyin Efendi'nin haremi ve diğer bazı hanımları pek helecanlı bulmuş. O akşam tekkenin mutat olan huzûri fevkine yükseliyormuş. Bugün harpten mühim bir zafer haberi alınmış. Şeyhin kayınbiraderi şair Yenişehirli Avni Bey, zafer şerefine, pek ziyade rakı içmeye koyulmuş. Şair Acem Feyzi Efendi de Avni Bey'in içkisine iştirak ile coşarak neşesinden muttasıl söylediği bir beyti tekrar ediyormuş:

Zaççarı Feyzi aldı,
Moskof şaşırdı kaldı!

Tashih Mektubu

Bazen de arada bir Bahariye Mevlevihanesi şeyhi Hüseyin Efendi'den bir mektup alırdık. Kalın, güzel, lüks kâğıdı içinde gayet okunaklı, gösterişli bir yazı ile yazılmış, mürekkebi yaldızlı bir rıhla kurutulmuş mektubunda cinaslı bir fikir, hoş bir söz, zarif bir ima duyacağımızı evvelinden bilirdik. Eski bir şeyhülislam efendinin kızı bulunan, fakat son zamanları bir talihsizlik silsilesi teşkil eden Hisarlı bir Talia Hanımefendi vardı ki bazen bizde, bazen de tekkede misafir kalır ve her gelişinde gayet sıkıntılı işlerinin listesini mutlaka duyurmak isterdi. Kışın, şeyhefendi beyaz başörtülü hanımlarla birlikte soba ve mangal bulunan odalarda kalmaya mecbur olduğundan, bir mektubunda Talia Hanım'ın talihsizliklerini telmih ile, Vasıf-ı Enderuni'nin *"Mangal kenarı kış gününün lalezarıdır!"* mısrasını tashih ile, *"'Âteş kenarı kış günü dûzeh azabıdır'* demeli!" diyordu.

Zamaneden Şikâyet

Şeyh Hüseyin Efendi, ta o zamandan beri her şeyin bozulduğundan şikâyet ederek kendisine gönderilen mektuplarda bile yazı, mana, imla ve inşa bakımlarından nice hatalar bulun-

duğunu söylerdi. Yazı çirkin, mana yersiz, imla yanlış ve inşa bozuk olurdu. Bilmem hangi bir geçmiş zaman şairinin bir şikâyeti kendisinin pek hoşuna gittiğinden bunu muttasıl tekrar ederdi.

Ne Farkımız Var ki?

Rical-i devletten biri parasızlık, ihtiyarlık, yalnızlık, hastalık ve hulyalardan bunalarak nihayet şuurunu kaybetmiş ve bir gün kendisinin sadrazam nasbolunduğuna hükmetmiş. Babıâli'ye gelmiş, "Odamı açın, makamıma oturacağım!" demiş. Herkeste büyük bir telaş başlamış. Zira böyle birdenbire sadrazamlığa gelinmediği malum. Fakat bu eski recül-i devletin delirmiş olduğu malum değil. Ne yapmalı? derken o esnada asıl sadrazam gelmiş. Odasına girerken malihulyasıyla şuuru bozulmuş eski memurun sadrazamlık iddiasını iżam ettiklerini görerek yanlarındakilerine "Canım telaşa ne hacet, ne farkımız var ki?" diye söylenmiş.

Donanma Geceleri

Çocukluğumda, senede bir, ağustosun on dokuzuncu günü gecesinin, diğer geceler arasında bir hususiyeti oluyordu. O gece akrabalarımız veya dostlarımıza davet edilmiş bulunurduk. O gece Şirket vapurları tarifesi değişmiş olur, donanma şerefine donanmış vapurlar işler, Boğaziçi mahalleleri ve yalıları önlerinden geçerek bahçeleri, bağları ve dağlarında mumları yanan fenerler şiir ışıklarını döktüklerini seyreder, bir mahalleden başka bir yere giderken bir binbir gece masalı diyarına uğramış olurduk. Gördüklerimiz rüyalara benzer; gönül sesleri duyuran vapurlar seslenirler, bu şair geceler rüyalarımız içine girerdi. Bu geceler kadın ve erkeklerin hatıraları içinde yer alırdı. Bu gecelerde İstanbul'un ve İstanbulluların şekilleri, huyları, âdetleri, yerleri değişmiş gibi görünürlerdi. Güya daha eski geçmiş zamanlarda bir imparatorluk gecesinden biri daha geçmiş bulunurdu.

Bu Gecelerin Hatıraları

Çocukluğumda, birkaç defa kadınların yanında bu donanma geceleri şerefine, bir çatana içinde, Boğaziçi'nin iki sahilinde, Anadolu kıyısı önlerinde, Moda'da, Fener'de, Caddebostanı'nda, Bostancı'da ve uzaktan Adalar karşısında gezintiler yapmıştık. Bu seyyar gecelerin yavaş yavaş sabahlara kadar yaklaşan uzun saatlerinde uykusuzluk ve yorgunluk ince bir acı tatlı hâlet duyururdu. Bütün bu mahalleler her zamanki yüzlerini ve huylarını değiştirerek birer şiir söylemeye koyulurlardı. Bazı geceler güzelliklerini söyler ve bazıları ise haykırırlardı. Mor karanlıklar içinde bu şeyda mahallelerde fener ışıklarından dökülen şiir bana hep rüyalar içinden akıyor gibi gizli, esrarlı, kıymetli hatıralarıma karışarak ben onları bir yıldan bir yıla gelen perili geceler gibi duymaya alışmıştım.

Donanmanın Akisleri

Ertesi sabah, çarşaf kadar büyük gazete sahifelerinde dün geceki donanmanın tarif ve methiyeleri aynı kelimeler ve aynı cümleler ıtnap edilmiş olurdu. Gazete muhabirleri o geceki şehrayin içinde seyahat ederek "kanadil" dedikleri bu kandillerin aynı mumlarla, aynı fenerlerle yandıklarını anlatırlardı. Bütün şehzadelerin ve bütün sultanların saraylarında, bütün vükela ve ricali devletin bütün yalılarında ve konaklarında büyük donanmalar bulunduğu tekrar edilirdi. Yıldız'la alakalı memuriyetlerde bulunanlar menfaatleri iktizasından, kendi yaptıkları donanmanın unutulmaması ve etrafıyla yazılması için gazete muhabirlerine birer ikişer, hatta belki daha fazla altın hediye ederlerdi.

Fakat, müstebit hükümdarın alayına iştirak etmek şöyle dursun, bu gece lambalarını bile onun şerefine duyulmasını istemeyen muarızlar da vardı. Bunlar, mütekait olan ve idareden hiçbir hayır beklemeyen muhaliflerdi. Bazı Mısırlılar, memlekete muhabbetsizlik değil, bilakis, muhabbetli bir merbutiyetle, bu sui idareye karşı bir cesaret gösterirler, onlar ve bazı ecnebi

memleketlerde maaşlarını vaktinde alamayan ve memleketin haysiyetini muhafaza için istifa etmiş bulunan bazı memurlar, medeni bir cesaret göstermiş olurlar, Recaizade Ekrem gibi ne yapacağını şaşıran bazıları ne söyleyeceklerini bilemezler ve Tevfik Fikret gibi şiddetli muhaliflerse, o gece, lambalarını bile yakmak istemezlerdi.

Hüsnüniyet Şiirleri

Vaktiyle, üstat hattatların güzel yazılarıyla yazılmış levhalarda şairlerin ve mütefekkirlerin en mutena sözlerini ve mısralarını okurduk, duyardık. Bunlar milli birer sanat eserimiz olurdu. Yine aynı zamanda, bu levhalar yerine hüsnüniyet sahibi birtakım cahil safdillerin matbaa harfleriyle bastırdıkları bir mısra, bir beyit, bir kıt'a, yahut bir vecize o levhaların yerlerini almak isterdi:

Birbirine girdiler, dolâblerle âbler,
Âbler galib gelince, döndüler dolâbler!

Bu misal, hiç olmazsa, birbirine çarpışan bu kelimelerin sudan gürültüleri duyuluyor gibi, gülünç addedilebilirdi. Fakat bazı beyitler vardı ki ancak birer ahmaklıktan ibaret duyulurdu:

Ey misafir, kıl namazın, kıble bu canibdedir.
İşte leğen, işte ibrik, peşkir dahi iptedir!

Bu beytin nazımı, bu levhanın tabii, bu çerçeveyi duvara asan sahibi, hepsi de, hüsnüniyet sahibi, memnun ve müftehir olsalar bile, bu iptidailik ve bu cehalet öyle mütecaviz görünüyordu ki, bu misafirlikte bulunduğu evde akrabamdan bir hanım bu levhayı görünce tahammül edememiş, camını kırmış, sandık odasına attırmış, sehpa ve havluyu da yemek odasına yollatmıştı.

Matbuat Erkânına Dair

Cemiyet-i Edebiye

Sultan Hamit, ilk zamanlarında, biraz hayret edilecekse de, kendi riyaseti altında bir Cemiyet-i Edebiye kurmayı düşünmüş. Bu Cemiyet-i Edebiye, babası Sultan Mecit'in "Encümen-i Daniş"ine bir nazire olacak ve onun yerini tutacaktı. İçinde, Ahmet Cevdet Paşa gibi, varsa Encümen-i Daniş azası bulunacak, yenilerden Namık Kemal, Ziya Paşa vesaire ile birlikte Ali Suavi de bulunacakmış. Namık Kemal, Ziya Paşa ile birlikte Mabeyn'e gelmiş ve bu Cemiyette daha kimlerin bulunduklarını sormuş. Ali Suavi'nin davetli olduğunu anlayınca padişaha, "Ben bu edebsiz herifle birlikte çalışmam!" diye haber göndermiş. Sultan Hamit şu cevabı yollamış: "Ali Suavi'yi tasrihen bu iş için davet ettim. Eğer ale-l-ıtlak davet etmiş olsaydım tatyip eder, geri gönderirdim. Onun için bari bugünkü içtiması tehir edelim!"

Sansörlük Garabetleri

Hazindir ki, mazi pek çabuk unutuluyor! Halbuki ondan alınmış derslerden istifade etsek tekrar ders almaya muhtaç bulunmazdık. Muharrirlerimizin çoğu sansörlük hatıralarını kaydetmediler.

Halbuki Sultan Hamit idaresinin şaşılacak garabetleri vardı. İstanbul'a hariçten gelen gazetelerde olduğu gibi hatta Be-

yoğlu'nda Türkçe basılmayan gazetelerin bazıları da İtalya Kralı I. Umberto katlolunduğunu yazıyorlar, fakat şehrimizde Türkçe basılan gazeteler ise "Hulûl-i ecel-i mev'ûdiyle" ölmüş olduğunu yazıyorlardı.

Yanlış Yasağı

Münderecatta baskı yanlışlıkları yüzünden kapatılan gazeteler vardı. Zira bir yanlışlık bir teşvîş-i efkârı hâsıl etmez mi? Bir gün galiba, tam cülus günü, *İkdam* gazetesindeki "şevketlû padişahımız" kelimesindeki "l" düşerek "şu kötü padişahımız" diye basılmıştı. Mahsus mu yapıldı diye günlerle tahkikatta bulunulmuştu.

Zamaneden Şikâyet

Şairler her zaman kendi devirlerinden şikâyet ederler. Yenişehirli Avni Bey, *"Birbirinden müşteki mağdurlar, gaddarlar!"* diyordu.

Sultan Hamit'in Bastırttığı Resimler

Sultan Hamit'in emriyle, bazen, *Servetifünun*'a basılmak için resimler gönderilirmiş. Bunlar, Fransızca *Petit Journal* ve *Petit Parisien* gibi avam gazetelerinin, yahut Amerikan cinayet haberleri mecmualarının resimli ilavelerinden alınırmış. Bu gazete resimleri verilmek üzere Ahmet İhsan saraya çağırılır ve kendisine bunları bazen başkâtip Tahsin Paşa, bazen o zaman matbuat müdürü ve başsansör Hıfzı Bey verirmiş. Bu mühim resimlerin altında ancak sarayın tercüme ettirdiği ibareden başka bir şey yazılamazmış. Onlara ait birer makale konulamazmış. Hatta bu resimlerin niçin konulduğu bile söylenilemezmiş. Usul bu imiş. Fasılalarla *Servetifünun*'a gönderilmiş bu resimler de şunlarmış:

1- Paris'te bir tramvayın apaşlar tarafından durdurulup soyulması,

2- Paris'te bir anarşistin bir polisi öldürmesi,

3- Papa'nın kafes içinde ruhani ayin yapması,

4- Amerika'da zencilere linç cezası yapılması,

5- Afgan Veliahdı Habibullah'ın Londra'da dişini çıkartması.

Bu Resimlerin Sebepleri ve Manaları

Şimdi, Sultan Hamit'in "Karîha-i ilham-ı şehriyari"den bu resimlerin *Servetifünun*'a niçin gönderilip ne diye dercettirilmesine gelince, Ahmet İhsan bunları matbuat hatıralarında anlatıyor:

1- Kaptan Atanaş denilen bir Rum şakisi Avrupa ekspresini Çerkezköy'de durdurup soymuş ve sefaretlerin müdahalelerine sebep olmuş. Abdülhamit Paris'te bir tramvayın soyulmasını bu vakaya bir cevap olarak bastırtmış.

2- Sarayın bendelerinden meşhur Fehim Paşa bir gece Beyoğlu Caddesi'nde elinde revolverle dolaşıp birkaç kişiyi yaralamış. Anarşistin yaptığı katil resmi de bunun için konulmuş. Hatta o zaman anarşist kelimesinin basmak değil, ağza alınması bile fevkalade mühlik telakki edilirken bu resmin bu kelimeyle intişarı Babıâli ve saray bendelerini fena halde şaşırtmış.

3- Bazı Avrupa gazeteleri padişahın saraydan çıkmamasını, sarayın karşısındaki camide hususi mehafilde saklandığını muaheze eyledikleri için, Papa'nın senede bir defa yaptığı kafesli ayin resmi de buna cevap diye ortaya konulmuş.

4- Sarayda iki harem ağası arasında vuku bulan bir katil üzerine padişah bunların birisini idama mahkûm ettirip Beşiktaş'ta astırmış. Avrupa gazeteleri bu esrarlı cinayeti türlü renklerle yazmışlar. Amerika'da zencilere yapılan linç buna cevapmış.

5- Afgan Veliahdı Habibullah'ın Londra'da dişini çıkartması resmine gelince, bunun da bir sebebi bulunacağı muhakkak ise de maatteessüf bu sebep bir türlü açıklanmamış ve niçin konulduğu hikmetinden bir türlü sual olunamayarak bu sebep memnu ve meçhul kalmış.

Bende-i Has-ı Hazret-i Şehriyari

Baba Tahir, cüheladan ve avamdan bir adamken, zamanla, cehaleti sayesinde cesareti artmış ve o devrin garabetlerinden olarak, saray hiçbir muharriri adam yerine koymazken bu sahtekâra mühim bir neşriyat adamı payesi vermiş ve bu yüzden onun cüreti çoğalmıştı. Kendisine birtakım nişanlar, madalyalar, Bâlâ rütbesi ihsan edilmiş, adeta payesinin teşrifati unvanı zikredilir gibi, "Bende-i Has-ı Hazret-i Şehriyari" olmuştu.

Sultan Hamit veladet ve cülus günlerinde bütün gazete ve mecmualarda basılan methiyelerde küçük bir tertip yanlışlığı olursa bunun mahsus kendi aleyhine yapıldığı vehmine kapılarak ifrit kesilir, tahkikat açtırır ve ağır cezalar verdirirdi. Baba Tahir bu methiyelerin hiçbir yanlışsız olarak basılmasını temin için iptidai ve çocukça bir usul tatbik ederdi. Herhangi bir satırda velinimet-i biminnetimiz, Sultan Abdülhamit han-ı sani efendimiz ve ilh. demek lazım geldi mi, matbaa harflerini kullanmak ihtiyatsızlığından kurtularak bunların yerine hazır bastırtmış olduğu büyük kıt'adaki klişelerinden birini kullanırdı. Bir kere bu harflerde yeni bir yanlış olmasına imkân kalmıyor, diğer yandan da bu şatafatlı klişeler daha gösterişli bulunuyor ve Baba Tahir'in bu âdetleri sarayın hoşuna gidiyordu.

Şekavet-i Edebiye

Matbuat muhitlerinde bilindiği gibi Babıâli Caddesi'nde en büyük, en yüksek ve içinde en çok makine bulunan matbaa ve içinde yine en çok gazete, mecmua vesaire neşrolunan müessese Baba Tahir'inkilerdi.

O zamanlarda haftalık edebi ve resimli mecmua olarak: *Musavver Malûmat*, Arapça *el-Malûmat*, yevmi ve siyasi gazete olarak: *Servet* ve Fransızca *Servet*; haftalık, küçük kıt'ada renk renk kâğıtlı mecmua olarak da: *İrtikâ* ve *Musavver Fenn ü Edeb* basılmakta idi.

O zamanlardaki garip matbuat kanunları, yahut kanunsuzluklarından kurnazca istifade etmesini bilenler alenen neşriyat şekaveti edebiliyorlar, basılan bir mecmua ve gazetede tefrika

edilen romanları ve sair şiir ve yazılardan her istediklerini aynı günde kendi sayfalarında neşredebiliyorlar ve bunların yazı ücretlerini vermeye mecbur kalmıyorlardı.

Başka mecmua, gazete ve kitaplardan her istediklerini kendi sayfalarında parasızca neşredebilen Baba Tahir kendi neşriyatı arasında çıkan yeni yazıların ücretleri için diğerlerinden daha vergili davranabiliyor ve öyle ki, başka bir mecmua ve gazete sahibinden daha ziyade cömert bir patron şöhreti kazanabiliyordu.

Nişan Ticareti

Nihayet, her yaptığı kendisine kâr kalınca, daha büyük bir istifade için ecnebilere para mukabili nişan vermeye cesaret etmişti. Güya sarayın mahrem bir adamı var, bunun vasıtasıyla fermanı alıyorlarmış gibi, kuyumculardan satın aldığı nişanları saraydan gönderilmiş gösterip nişan haberinin basıldığını göstermek için de bir çare bulmuş. O zamanlarda her gazetenin ilk sayfasının baş tarafında resmi tevcihat, tebligat, nişan sütunları vardı. Satılmış bir nişanın güya ihsan olduğu haberini yazmak isteyince Fransızca *Servet* gazetesindeki nişan fıkrasının sonunda üç dört satırlık bir yere bir kuş yahut bir çiçek klişesi koydurur, o adama verilmek üzere beş on nüsha için o klişeyi kaldırtarak onun yerine o filanca adama filanca nişanının verildiği haberini bastırtırmış. İnanılması güç olan bu sahtekârlık meydana çıkmış. "Münhasıran hukuk-i mukaddese-i Hazret-i Padişahi'den olan nişan tevcihi"ne cüret ettiği sabit olununca, matbaası kapatılmış ve kendisi küreğe mahkûm edilmiş.

O zaman "Bende-i Has-ı Hazret-i Şehriyari" aleyhine söz açmaya cesaret edemeyen matbuat derhal aleyhine hicviyeler neşretmeye başlamıştı:

İktisab-ı serveti hep sahte malûmat ile,
İrtika etti, lûtuf gördü o nimet haini!
ilh., ilh. ve:

Attılar zindana hükmen Tahir-i nâ-tahiri!

Hapisaneden Sonraki Alay

Meşrutiyet tekrar ilan edilince, yine büyük bir yanlışlık ve hata irtikap edilmişti: Kabul olunan aff-ı umumi mucibince siyasi mevkuflar koyverilirken adi mücrimlerin de kapıları açılmıştı. Umumi hapisaneden kurtulanlar sanki hürriyet kahramanları oluyorlardı.

Baba Tahir'in kız kardeşi, kendisi gibi iptidai fakat faal ve müteşebbis bir kadın, kardeşinin hapisaneden çıktığı anda üç yüz mecidiye ile, bir kısmı hapisane kaçkınları olan üç yüz adamı hazırlatmış, onlar sokaklarda davul zurna ile gezerek ve güya Meşrutiyet taraftarlığı ile, yine "Padişahım, çok yaşa!" avazesini nakarat edinerek ve arada bir "Yaşasın Baba Tahir! Yaşasın!" diye haykırarak, şiddetle el çırparak ve kendisini omuzlarının üstünde tutarak, hapisaneden kendi evinin önüne kadar onu bir hürriyet kahramanı gibi taşımışlar.

Memurlara Dair

Lades

Zarif sözlü, hatırı sayılır, memuriyeti bitince parasız kalır bir Menas Efendi varmış. Kendisinin mazul bulunduğu zamanda sadrazam olan ve iyi tanıdığı mütercim Rüştü Paşa'ya kendisine bir memuriyet verilmesini rica etmiş. Bundan sonra Paşa, Menas Efendi'yi ne zaman görse "Hatırımda, Menas Efendi, hatırımda!" dermiş. Nihayet günün birinde Menas Efendi ona demiş ki: "Aman Paşam, lades tutuşmadık ki, her defasında 'hatırımda' diyorsunuz. Vaadinizi yapın ki, siz de ben de kurtulalım!"

Coğrafya Malumatı

Tevfik Paşa, Berlin'de, elçilik itimatnamesini verdikten sonra, İmparator I. Wilhelm kendisiyle bir müddet görüşmüş ve ona "Bir gün evvel sizin yakın bir komşunuz da itimatnamesini verdi" demiş. Ancak bu memleketin ismini hatırlayamamış. Tevfik Paşa bu ismi bulmaya yardım etmek için bizim yakın komşularımızı saymaya başlamış. Yunanistan mı? Hayır. Acemistan mı? Hayır. Böyle bir iki isimden sonra zikrolunacak isim bulamamış. Teşrifat müdürü çağrılarak dün gelen hangi devletin elçisiydi diye sorulmuş. İmparatorluğumuz o kadar uzak ve dağınıktı ki, her yanda bir komşu bulunabilirdi. Ancak I. Wilhelm'in bize yakın komşu dediği memleketin yakınlığına

ihtimal verilememiş. Zira Teşrifat Müdürü'nün dün geldiğini bildirdiği elçinin hangisi olduğunu bilir misiniz? Bu, Siyam Elçisi'ymiş!

Sulh Konferansı

Açılan beynelmilel daimi sulh konferansına Turhan Paşa murahhas tayin olunmuştu. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa Heyeti Vükela'da Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'dan, Turhan Paşa'nın nereye gittiğine, ne yaptığına dair malumat sormuş. Tevfik Paşa, "Gittiği yer La Hey, yaptığı da lâşey!" diye cevap vermiş.

Grand Hôtel

Mahmut Paşa ve Sabahattin Bey Paris'e gidince o zaman yeni açılmış olan Hôtel du Louvre'a yerleşmişler. Sabahattin Bey pek memnunken bir gün Grand Hôtel'i görünce çok kere daha büyük diye Mahmut Paşa oraya dönmelerine karar vermiş. Sabahattin Bey diyordu ki "Bir arabaya binince adresimizi verirken, Allah rahmet eylesin, babam arabacıya otelin büyüklüğünü uzun bir imale ile anlatmak lazım gibi 'Graaand Hôtel' derdi."

Dâhi

Cenab Şahabettin Hicaz'a gittiği zaman Vali Ratip Paşa ile görüşürken o kendisine, "Dâhi kimdir?" diye sormuş. Cenap Şahabettin'in dâhi diye saydığı isimleri o beğenmemiş ve demiş ki: "Asıl dâhi benim! Bak, Bahriye Mektebi'nde dümenci, yani sonuncu olarak çıktım. Vapur idaret desen onu Şap denizine getirmeden önce şapa oturturum. Amma bana kaptan değil de idareci dersen işte idare ettiğim koca Hicaz Vilayeti'nin hali meydanda! Öyle iken arkadaşlarım daha kolağası oldukları

halde, bak, ben Hicaz valisi devletlû Ratip Paşa Hazretleri oldum! Dâhi diye başkasına değil, bana derler!"

İstibdat Cilveleri

İstibdat idaresi mantıksız garabetleriyle ömürdü. İzmit'e mürur tezkeresiyle gidildiği zamanlarda Gümrük de şehirden şehre müdahale edermiş.

Müze müdürü Hamdi Bey Hereke'deki köşküne giderken uşağının elinde bir çanta bulunurmuş. Gümrük kolcusu bu çantanın içinde ne olduğunu görmek istediği gün, Hamdi Bey arkasındaki ağasıyla kolcunun bir şeyler söyleştiklerini duyarak, "Ne var?" diye sormuş. Ağası, "Efendim, kolcu kulunuz çantanızı görmek istiyor!" demiş. Hamdi Bey, "Evet çantayı görmek isteyebilir. Fakat bunun da ahkâm ve adabı vardır!" demiş. Kolcuya hitaben: "Evvela düğmelerinizi ilikleyin bakayım!" Kolcu düğmelerini iliklemiş. "Saniyen ben rütbe-i bâlâ eshabından atufetlû biriyim! Bana 'Müsaade ederseniz çantanızı görmek isterim efendim!' demeniz lazım gelir." Kolcu, "Müsaade ederseniz" diye sözünü tekrar etmiş. O zaman Hamdi Bey, "Size müsaade etmiyorum işte! Binaenaleyh çantaya bakamazsınız!" demiş. Kendisi ve çantayı taşıyan ağası yürümüşler. Kolcu da bakakalmış.

Fal

Müze müdürü Hamdi Bey, müzeye ettiği hizmetlerle bu yer kendisinin yeri sayılırdı. Düyunu Umumiye Dainler Vekili sıfatıyla yüksek bir maaş alırdı. Tabloları beğenilirdi. Şöhreti, yüksek bir rütbesi, mesut bir ailesi vardı. Kuruçeşme'deki yalısı hafiyelerin şerrine nispetle masun olan bir evdi. Fakat bu adam her sabah, işlerine başlamadan önce kâğıtla fal açarmış. Sultan Hamit idaresinin sonrasını görebileceğini mi, yoksa kendisinin memleketin hürriyetini görmeden evvel öleceğini mi bilmek istermiş.

Vezaret Fermanı

Selim Melhame Paşa vezaret fermanını kalın bir çerçeve ile konağının salonuna asmış. Bir gün kendisine gelen Fransız sefiri Mösyö Constans bu asılmış fermanın niçin bu kadar uzun olduğunu sormuş. "Bizde birini bir nezarete tayin etmek için resmi ceridede üç satır kâfi gelir!" demiş.

O zaman Selim Melhame Paşa, "Siz de anlayacaksınız ki, vezaret bana verildiği için Zat-ı Şahane fermanında uzun boylu izahat vermek ihtiyacını duymuşlar!" demiş.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Gösterişi

Hüseyin Hilmi Paşa, Rumeli Vilayeti Müfettiş-i Umumisi iken dairesine öğleyin gelir, yemekten sonra çalışmaya başlar, gece yarılarına kadar mesaisine devam eder. Mabeyne müteaddit telgraflar çektiği için telgrafhane saati ve dakikaları kaydeder. Yıldız'a her gün sabaha kadar çalışmış görünür, filhakika Selanik'te her ışık sönmüşken onun dairesinin bütün ışıkları parıldar, Reuter gibi ajans muhabirlerine gece yarısı saatlerinde randevular verir ve onları daha saatlerle bekletir, hulasa kendisini pek ciddiye almak ister, bazen bunda mübalağaya düşer, bazen onların şikâyetlerini mucip olur, halbuki o esnada ayaklarında bir rehavet duyduğu için, dizlerinin önünde oturttuğu ağasına saatlerce dizlerini ve ayaklarını ovuşturtur, bütün bekleyenleri uzun bir intizardan sonra kabul edermiş.

Hikmetinden Sual Olunmaz

Meclisi Vükela'da Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa tamamen akıl erdiremediği bir şey olursa oğlu Hikmet Paşa'dan sormak için "Teemmül edeyim de, re'y-i âcizanemi önümüzdeki defa arzederim!" dermiş. Müstacel bir iş olmazsa âlâ. Fakat mesela –bir Ermeni meselesi gibi– müstacel bir iş için de bu usulü tatbike kalkışınca Dahiliye Nazırı Memduh Paşa bu halden sı-

kılarak, "Kendisinden cevab-ı şafi alınamaz. Hikmetinden de sual olunmaz, artık ne yapmalı bilmem!" dermiş.

Yerden Temenna

Adliye Nazırı Devletlû Abdurrahman Paşa hazretleri iyi kalpli, pek hamiyetli bir zatmış. Sultan Hamit, Hüseyin Cahit'i tevkif ettirmek istediği halde kendisini serbest bıraktırmıştı. Resmi günlerde kendisine tebrike, bayramlarda ziyarete gelen misafirlerine lüzumsuz bir külfet olmasın ve rahatsız olmasınlar diye, "Eteklemeye lüzum yok, yerden temenna! Yerden temenna!" dermiş.

Şifreli Telgraf

Raif Paşazade Fuat Bey, daha sonra Dil Kurumu azasından olmuştu. Daha eski bir zamanda, galiba vaktiyle Yemen ordumuzda bulunduğu sırada koyu bir Türkçe taraftarı imiş.

Resmi bir telgraf yazılırken defterindeki karşılıklara bakar, ve hemen her kelimeye mukabil safi bir Türkçesiyle değiştirirmiş. Fakat telgrafhane gelen bu yazılarını kabul etmez, "Oo, yasaktır, şifreli telgraf kabul edilmez!" diye reddedermiş.

Şairler ve Edebiyatçılara Dair

Sultan Hamit

Sultan Hamit, aile erkânından bazılarının aksine olarak, ne şiir, ne musikî, ne resim, ne felsefeyle meşgul olurdu. Şair, musikîşinas, ressam ve mütefekkirleri sevmez, çünkü onlara itimat etmezdi. Kendisi ancak cinai romanlar okumayı, daha doğrusu, okutturarak dinlemeyi sever, ancak onları tercüme ettirmeyi isterdi.

Hürriyet Mümessili Namık Kemal

Sultan Hamit, Namık Kemal'i sevmez, fikirlerini beğenmez ve Sultan Murat'ı içkiye alıştırdı, onun aklını kaçırttı diye muaheze edermiş. İstibdat idaresi Namık Kemal'i hürriyetin mümessili gibi telakki ederdi. Halbuki hürriyet yalnız edebiyatçıların değil, bütün insanların da su ve ekmek gibi, tabii olarak duydukları bir ihtiyaçtır. Hürriyet olmasa ne fikir, ne izan, ne vicdan, ne tecrübe, ne terakki, ne ilim, ne tarih, ne edebiyat, ne şiir, hiçbir şey mevcut olmaz. Saray bunların hepsini yavaş yavaş susturmak istiyordu. Ve bunun neticesi olarak da, o istibdat idaresi zamanında arzu ve tahayyül edilen hürriyet her şeyden daha güzel ve cazip görünürdü. Namık Kemal'in sözü bu ihtiyacı ve aşkı ifade ediyor, peygamberane bir hakikat duyuluyordu:

Ne efsunkâr imişsin, ah, ey didâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esaretten!

Ziya Paşa

Milli kültürümüz içinde eserleriyle bir varlık olduğunu bilen Ziya Paşa, ölse de payidar olacağı kanaatiyle, *"Ben gidersem meclis-i devrana divanım gelir!"* diyordu. Bilhassa devirden intikam alabildiğinden, ve yüksek payeli bir ilmin gururu ile müteselli olduğundan memnundu:

Çarhadan aldım Ziya, tığ-ı zebanla intikam,
Rahmet olsun fenn-i nazmın pîrine, üstadına!
diyordu.

Cemiyet

Şairler her zaman kendi devirlerinden şikâyet ederler. Muallim Naci de:

Toplanıp ehl-i hava her biri bir saz çalar,
Çelebi, böyle olur, bizde de konser dedüğün!
diyordu.

Hocaların Tardı

İstibdat idaresinin açık fikirli diye tanınan bazı muharrirlerin hocalıkları mahzurlu görülerek "Mühim olan vazifeleri mekteplerde tedrisatla iştigale müsait olmayacaklarından, memuriyet-i resmiyeleri meşagiline sarf ve hasr-ı evkat eylemeleri üzerine" Kemal Paşazade Sait, Recaizade Ekrem ve Ahmet Mithat hocalıklarından çıkarılmışlardı. O zaman şu beyit söylenildi:

Dedi üçler çıkıp tarih-i zîba kilk-i kâtipten
Said ü Ekrem ü Midhat kovuldu hep mekâtipten!

Recaizade Ekrem'i Kontrol

Bir akşam, ilerlemiş bir saatte, karanlık bir yolda evine dönen Recaizade Ekrem, iki haydudun hücumuna uğramış. Kendisinin cebindeki kâğıtlarını, kâğıt çantasını gaspetmişler. Para çantasına ise dokunmamışlar. Gece, asabını daha fazla yormamak için, geçirdiği korku ile iktifa ederek, Zaptiye Nezaretine ertesi günü müracaat edebileceğini düşünmüş. Ertesi günü ise, kâğıtlarını tetkik ettikten sonra, kendilerince "evrak-ı muzırra" bulmamış olacalar ki, onlar da kâğıtlarını ve çantasını kendisine iade etmekle iktifa etmişler.

Abdülhak Hamit

Genç, hevesli, parasız Abdülhak Hamit, Yıldız Sarayı'nda, tekrar Londra Sefareti kâtipliğine gönderilmek için kime müracaatla, nasıl rica edebileceğini şaşırıyormuş. Saray erkânından tamamıyla bir eski zaman adamı, kendisine bir daha şiir yazmayacağına yemin ederse, işinin halledileceğini söylemiş. O da, böyle bir taahhütname gibi bir yazı imzalamış. Saray adamı bu kâğıdı Sultan Hamit'e götürerek Abdülhak Hamit'e derhal Londra Sefareti kâtipliğine tayin emrini getirmiş.

Abdülhak Hamit'te yazı yazmak ve yazılarını bastırmak hayati bir ihtiyaç olmasa, Sultan Hamit zamanında artık bir daha yazı işleri ile meşgul olmazdı. Halbuki Sefaret Müsteşarı olduktan sonra, "Finten"i yazdığı gibi, *Servetifünun*'a da gönderiyor ve bu mecmua her nüshasında "Sehayif-i bedia" unvanı altında bu uzun eseri parça parça, "A. H." imzası ile neşrediyor. Bunların Abdülhak Hamit'in yazıları olduklarını, edebiyattan biraz nasibi olan herkes anlıyor. Ancak Sultan Hamit idaresi ya bunu anlamıyor, ya eski taahhütnameyi unutmuş oluyor, yahut da bunu bir nevi mururuzamana uğramış telakki ediyor.

Yenişehirli Avni Bey

Yenişehirli Avni Bey, Bahariye Mevlevihanesi şeyhinin damadı imiş. Konuşurken biraz kekeme imiş. Her akşam içmek ister, bazen başkaları "Bir mevlevihanede rakı içilir mi?" derlermiş. Her şeyden meyus kalır, hiçbir çıkar yol görmez, hiçbir ümit kapısı bulmaz, her zaman şikâyetlerden bahseder ve kendi bir beytini tekrar edermiş:

Öyle me'yûs-i tesellayım bu mihnetgehde kim,
Mucib-i şâdi olur hulya da gelmez hatıra!

Helal Olan İçki

Kudemanın son büyük şairi Yenişehirli Avni Bey, Bahariye Mevlevihanesi şeyhinin damadı olarak bu Tekkede yaşar ve gece gündüz de sarhoş olurmuş. Bu halini ayıplayan bazı dostları kendisine:

"Bir postnişin damadısınız, ibadethanede kalıyorsunuz, sarhoşluk size yakışır mı?" derlermiş. Fakat mutekitlerin bildiği, şeriatın da kabul ettiği bir istisna varmış. Bir insanın boğazında bir lokma kalır da onu yutmak için su içmek lazım gelir ve ortada içkiden başka bir mayi bulunmazsa, işte o zaman içki helal olurmuş. Yenişehirli Avni Bey kendisine edilen itirazlara şu beyitle cevap vermiş:

Lokma-i gam ki gelû-gîr-i melal oldu bana,
Şi'ri mâder gibi mey, şimdi helal oldu bana!

Muallim Feyzi

Galatasaray'da Farisi hocamız Muallim Feyzi Efendi'ydi. O kadar su katılmamış bir Şarklıydı ki, her görüşüne şaşar ve her sözüne hayran olurduk. Tebriz civarında doğmuş, Mısır'da Cami-i Ezher'de tahsil etmiş, Sami Paşa maiyetinde Mısır'dan İs-

tanbul'a gelerek tabiiyetimize geçmiş, yani ırkan Türkken, resmen de Osmanlı olmuştu. Ancak kendisine daima Acem Feyzi denilirdi. O kadar mutaassıp, sert, ters, öfkeli bir adamdı ki, arkadaşımız Ahmet Hâşim onun Acem olduğuna inanamaz, çocukluğunda Bağdat'ta bulunurken tanıştığı Afganlı lalaların kendisine bıraktıkları hatıralarla onun da mutlaka Afganlı olduğunu iddia ederdi!

Eldivenli Şair Olur mu?

Muallim Feyzi Efendi'nin talebeleri, ders haricinde, kendisinin kahinler gibi söylenmesini duymak için her şeye dair fikirlerini sorarlar ve her sözüne gülmekten katılırlardı.

Bir gün Recaizade üstat Ekrem'in şiirleri hakkında fikrini sordular. Onun şairliğe dair kanaati yabana atılamazdı. Şair tam coşkun bir insan demektir. Âşık olunca Mecnun gibi âşık olur. İçki içerse içmekle kanmaz, binlikleri devirir. Şair olunca bir oturuşta yüzlerce beyit yazar, sahifeler dolusu kasideler söyler, hükemanın söylediklerini temelinden sarsar, milleti yerinden oynatır. İşte aşağı yukarı bu kanaatleri taşıyan Muallim Feyzi ilk tanıştığı Recaizade Ekrem Bey'i eldivenli görünce şaşmış. Şimdi onun hakkında şiirleri sorulunca cevabı hiç beklenmedik ve latifecilerin tam istedikleri gibi olmuştu. O, kanaatlerinin hulasasını toplayan ve onları güldüren bir cevap ile, "Hiç insan, Recaizade Ekrem Bey gibi eldivenli şair olur mu?" demişti!

Ramazan ve İçki

Muallim Feyzi coşkun şairlerin bütün haklarının tanınmasına taraftardı. Kendisine gayet mutaassıp ve din taassubunun fevkinde duyulmak için gibi muttasıl Fuzulî'nin,

Ramazan ayı gerek açıla cennet kapusu
Ne reva kim olan meyhane kapusu bağlû?

beytini tekrar eder dururdu.

İmtihanda

Feyzi Efendi arkadaşımız Süleyman Saib'e imtihanda kendisine Farisi bir mısranın Türkçesini sormuş. Süleyman Saib, gözleri önündeki kelimelerin hemen hemen dilimize tevafukunu görerek, "İsterseniz bunu mısra halinde söyleyeyim?" demiş. Muallim Feyzi kendisine "Söyleyemezsin!" diye cevap vermiş. O zaman Saib, "Mutrip diyor ki kâr-ı cihan meşrebimcedir!" deyince şaşıran Feyzi Efendi hem mahcup olmuş, hem de mısrayı beğenmiş ve gülünç bir infial ile, bir yandan, "Get, get! Beni matettin!" diye kovmuş ve diğer yandan da imtihanda kendisine 10 numara vermiş.

Âşığın Nasibi

Bir mısrasında *"Usandım Feyziya dehrin zamanından, zeminden!"* diyen şair uzaktan bir peri gibi gördüğü bir hanıma âşık olarak ismi Nasip olan mülhemesine böyle platonik şiirler söylermiş:

Dem-i mematta bir nâ-murada çok acıdım,
Gözün yumup der idi muttasıl: Nasip, Nasip!

Tarihi Mısralar

Rus-Japon Harbi sansürünün olanca şiddetine rağmen şairlerimizi galeyana getirmişti. Rusya aleyhine cinaslı manzumeler neşrediliyordu.

En masumane olanlardan biri, galiba, Müstecabizade İsmet'inki, söz ve kelime cinaslarıyla parıldıyordu:

Çin bî-taraf olmakta devam eyledi amma,
Akdı su gibi sûy-i şimale ceneral Ma!

Cenap Şahabettin'in Fransızcası

Karantina Hudud ve Sevahil-i Sıhhiye İdaresi, Bulgaristan'da meydana çıkan bir kolera vakasının tahkiki için İtalyan delegesi ile birlikte Cenap Şahabettin'i göndermiş. O da Vize'ye varınca idareye çektiği telgraf o zamanlarda en ufak bir espri oyunu fazla hoşa gittiğinden elden ele dolaşmış ve Cenap Şahabettin'in zarafetine, Fransızcadaki maharetine inanılarak Sıhhiye İdaresinde terakkisine yol açmış. Bu Fransızca telgrafın metni "Soyez avisés que nous sommes à Vizé"den ibaretmiş.

Bununla sadece "vize" kelimesi ile Vize şehri yan yana tekrar edilmiş oluyordu.

Hüseyin Daniş'in Kaçış ve Dönüşü

Sultan Hamit zamanında Damat Mahmut Paşa'nın kâtibi ve Sabahattin Bey'in de hocası bulunan Hüseyin Daniş kendileriyle birlikte bir tertiple İstanbul'dan kaçarak Avrupa'ya gitmiş. Fakat orada kalmaktan vazgeçerek, Kahire'de serhafiye Ahmet Celalettin Paşa ve onun çiftliğinin nazırı Ali Kemal ile anlaşarak tekrar İstanbul'a dönmüştü. Mademki zaten bulunduğu şehre yine dönecekmiş, o halde Hüseyin Daniş'in hareketi bir muammaya benziyordu. İstanbul'da bulunurken İstanbul'dan kaçıyor, fakat hariçte kalınca tekrar İstanbul'a dönüyordu.

Tevfik Fikret'in Cülusiyesi

Tevfik Fikret bir gün bana hikâye etmişti ki:

Galatasarayda hocalığı sırasında tanımış olduğu Ermeni bir talebe kendisine gelerek bir Ermeni kilisesi heyeti ihtiyariyesi namına Sultan Hamit'in 19 Ağustos cülus günü için bir beyit yahut bir kıt'a yazmasını istemiş. Mağrur ve alıngan olan Fikret genç talebesinin kendisine Sultan Hamit idaresine ne kadar muarız olduğunu bilmemesine fena halde müteessir olmuşken talebesinin bir de kendisine "Size biraz da para verece-

ğiz" demek kabalığında bulununca büsbütün ifrit kesilmiş. Kendisinin para alamayacağını, manzumesini biraz beklemesini söylemiş. Fikret istediği zaman, sol eliyle yazı yazabilirmiş. İhtiyaten sol eliyle yazdığı kıt'ayı kapalı bir zarfla vererek "Beraber olduğunuz zaman okursunuz" demiş.

Talebesinin sonradan anlattığına göre papazlar toplanıp da cülusiyeyi duymak için zarfı açınca korkudan bu kâğıdı nasıl parça parça yok edip kendilerine sorulmasın diye gayetmişler. Zira Fikret sadece Fuzulî'nin meşhur şikâyetnamesinde ben dediklerini biz diyerek tekrar etmiş:

Biz ona fitne, ol bize afet,
Müteneffir biz ondan, ol bizden;
Biz ona gusse, ol bize mihnet
Mütenekkir biz ondan, ol bizden!

Muharrir Lakapları

O zamanlarda matbuatta biraz maruf olan muharrirler için şans bir kere bir isimle methiyeyi bir uygun kafiye halini aldı mı, artık Acem lakapları gibi, hemen onun isminin yanında bu methiyeli lakap birleştirilerek yazılırdı. İsmail Safa ismi yazılınca yanında derhal "Şair-i maderzat" denilirdi. Halil Edip ismi geçti mi, derhal "Edib-i lebib Halil Edib" diye yazılırdı. Bazıları imzalarına lakaplarını kendileri ilave ederlerdi: "Andelip Faik Esad" gibi, "Filozof Rıza Tevfik" imzası da o zamandan kalmadır.

Ahmet Şuayip

Servetifünun'da Ahmet Şuayip'in makaleleri küçük harflerle ve mabatli olarak basılıyor ve bunlar fazla uzun görünüyordu. O sırada mecmuaların sansörü bulunan Velet Çelebi bunu telmih ile, "Ya şu ayıbını nasıl örtmeli?" diye gülümsüyordu.

Nazımda ahenk ve musikî, nesirde de zarafet ve nükte arayan Cenap Şahabettin o zamanlarda İstanbul'da değildi. Yavan

bulduğu bu yazıların *Servetifünun*'un nice sayfalarını kapladığını gördükçe Tevfik Fikret'e gönderdiği mektuplarda "Mecmuayı niçin bu boş yazılarla dolduruyorsunuz?" diye şikâyet ediyor, Tevfik Fikret ise bu makaleleri Avrupai ve kıymetli buluyordu.

Madam Bovary'*nin Kargası*

Ahmet Şuayip, Flaubert'e dair uzun bir makalesini yazarken birçok mehazlardan istifade ettiğini sayıyor. Ancak Émile Faguet'nin Flaubert'e dair küçük kitabından bir nevi hulasa yaparken bunu zikretmiyor ve bahsetmediği Émile Faguet'nin fikrini benimserken bir anlamayışla eliyle tutulmuş gibi oluyor. Madam Bovary'nin intihar edeceği anda evinin penceresini açar ve karşısındaki avlu görülür. Birisi, intihar edecek bir kadın bu manzaraya dikkat edebilir mi? diyecek olsa, Faguet diyor ki: "O kadın bu manzarayı adeta ezbere bilirdi. Onu görmek için dikkat etmeye muhtaç değildi. Sahifede tesadüfi bir fark bulunsa, mesela uçan bir karganın gölgesi yere aksetseydi, işte bu arızi farkı göremeyecekti." Ahmet Şuayip ise, "Yalnız karga lüzumsuzdur. Onu göremezdi" diyor. Eğer bu fikri Faguet'den almasa, romanda mademki karga yoktur, bu lüzumsuz ve namevcut kargadan hiç bahsetmez ve Madam Bovary'nin kargasını tutmak istemese, böylece kendisi yakalanmazdı.

Tâbiin Kurnazlığı

Sabah gazetesi ve Matbaası sahibi Mihran Efendi, Şemsettin Sami'nin *Kamûs-i Fransevi*, *Kamûs-i Türki*'sinden bir hayli para kazandıktan sonra üçüncü bir eserini de forma forma neşretmeye başlamıştı. Bunun sürülmesini temin için çıkacak formalara abone yazılanların isimlerini –zaten kâğıdı ve yeri bol olan gazetesine neşre başlamıştı:

"*Kamûsü'l-a'lâm*'a abone olanlar:

"Bahariye Mevlevihanesi postnişini reşadetlû şeyh Hüseyin Fahrettin Efendi." Bu liste bir nevi kübera ve vükela listesi

yerine geçiyordu. Devrin mecmuasız, resimsiz, reklamsız gidişatında bu ilan bir irfan mevzusu üzerine iştirak ediyorlar gibi görünüyordu. Bazıları sadece gazetede ismi, memuriyeti ve rütbesini basılmış görmek için abone oluyorlardı.

Şemsettin Sami

O, bomboş geçen devirde, Şemsettin Sami'nin bir başına başardığı eserleri belki müşterek cemiyetler başaramayacaklardı. *Kamûs-i Türki* mukaddemesinde Şemsettin Sami, "Türklerin konuştukları dil Türkçedir. Onun için Kamûs-i Osmani değil, Kamûs-i Türki demekteyim" diyordu. Avrupalılar dilimizin Türkçe olduğunu söylerler. Osmanlıca olduğunu iddia etmezler. Dilimize tariz için daha hâlâ Osmanlıca diyenler var.

Kamûs-i Fransevi, diğer Fransızcadan Türkçeye lügat kitapları, hemen son zamanlara kadar, ondan ilham alıyorlardı. O kadar ki, Şemsettin Sami bir kere hata etti mi, ötekilerin hepsi de aynı hatada elleriyle tutulmuş oluyorlardı.

Kamûsü'l-a'lâm, o zaman milli Türk kültürü tarihi mehazları da, *İslâm Ansiklopedisi* de mevcut bulunmadığından, son zamanlara kadar yegâne bir melce teşkil ediyordu.

Şemsettin Sami'nin Tolstoy'un yüzünü, gözlerini, saçlarını, sakalını hatırlatan bu bembeyaz saçlı ve bembeyaz sakallı resmini görenler şimendiferle Erenköyü'ne gidip gelirken fesinin alt tarafından başının saçsız noktasına bakanlar o adamın hâlâ dinç olmakla beraber seksen yaşına ermiş bir ihtiyar olduğuna hükmederler. Halbuki gözlerimizin hükmüne bile inan olmaz. Çünkü Şemsettin Sami daha kırkında iken bile böyle beyaz saçlı, beyaz sakallı, bir ihtiyar görünürmüş. Bütün bu eserlerin sahibi 1904'te vefat ettiğinde, daha ancak 54 yaşında idi.

Mahmut Sadık

Mahmut Sadık her gün bir iki gazetede iki üç makale yazardı. Bir gün kendisini görmeye gitmiştim. Başkaları ile birlik-

te çalıştığı odadan çıkarak yanıma aceleli, telaşlı, yorgun gözleri dumanlı olarak geldi. Elinde kalemini hâlâ sımsıkı tutuyordu. Gördüm ki elindeki kalemi daha uzamış bir parmak olmuş gibi vücuduna girmişti. Zorlasanız bile bu kalemi elinden kolay kolay ayıramazdınız.

Rıza Tevfik'in Gösterişleri

Rıza Tevfik'in yapmacık birtakım gösterişleri vardı. Yazarken "Filozof" diye imzalar; sokağa çıkarken kocaman kitaplar taşır; resim çıkartırken büyük gülleler kaldırır; ve gözlerinde her zamanbir gurur parıldardı. Fakat yavaş yavaş duymuştuk ki, o "filozof" kelimesini münkir ve dinsiz manasına alıyor; İngiliz kitaplarını göstermekten okumaya vakit bulamıyor; kaldırdığı ağır gülleler faydalı bir jimnastik şöyle dursun, bilakis vücudu lüzumundan fazla yorulmuş oluyor; gözlerinde parlayan çocuk gururu ise biraz dikkat etseniz, sabun köpükleri gibi sönüyordu.

Filozof Taklidi

Tevfik Fikret'e, "Rıza Tevfik kendi imzasının başına 'Feylesof' kelimesini ilave ediyor. Bu, olur mu?" diye sormuşlar. Fikret, "O bir zamanlar Arnavut taklidi yapardı, şimdi de filozof taklidi yapıyor!" demiş.

Rıza Tevfik'in Payesi

Polisler, Rıza Tevfik'in bir Ramazanda oruç tutmayarak yemek yediğini görmüş, kendisini tevkif etmek istemişler. O, "Ben Yahudiyim!" demiş. Polisler bir Yahudiyi teşvik ederek "Git şu adamla konuş, bakalım Yahudi mi?" demişler. Yahudi, Rıza Tevfik'le konuşmuş ve o da kendisine ne söylediyse söylemiş ki, gelip cevaben "Halis Yahudi, hem de haham!" diye tezkiye etmiş.

MEŞRUTİYET ZAMANLARI

Sultan Reşat'a Dair

Sultan Reşat

Sultan Reşat, yanında bulunmuş olanların söylediklerine göre, mütedeyyin, nazik, kibar, hayırhah, mütehammil, mütevekkil, mevlevi, çelebi bir zatmış. Susmayı bilir, kendisine söylenen sözleri dinlemesini bilir, söylerken iddiasız konuşur, Türkçeyi gayet fasih söyler, yanlışsız yazar, bir hayli Farisi bilirmiş. Onunla görüşenlerin çoğu kendisini şöhretinin fevkinde bulurlarmış.

Sultan Hamit'in Hizmeti

Sultan Hamit, kendi adamlarına, bir hapisaneye çevrilmiş sarayında kalan küçük kardeşi Reşat Efendi için, "Bizim biraderi halka göstermemekle kendisine ne büyük bir hizmet ettiğimi bilse!" dermiş.

Parasız Bırakılan Veliaht

Sultan Hamit'in vehmi arta arta, bir yandan resmen veliaht sayılan Reşat Efendi'nin diğer yandan kendi sarayında bir mahpustan farkı kalmamıştı. O ancak, iyi havalarda, yalnız olarak, arabası ile, Balmumcu Çiftliği'ne gidebilir ve orada birkaç

saat kaldıktan sonra, tekrar sarayına dönebilirdi. Her sokağa çıkışında hafiyeler her taraftan kendisini bir mücrim gibi gözetlerlerdi. Aleyhine tayin olunan küstah ve kaba memurlar, güya padişaha sadakat göstermek için, şehzadenin adamlarına fena muamele ve hakaret ederlerdi.

Sultan Hamit, ne kadar düşmanları varsa, bu hainlerin hepsi kendisinin hal' olunmasını isteyerek, yerine veliahdın tahta çıkarılmasını bekledikleri kanaatiyle, onun mevcudiyetini kendi aleyhine bir ihanet telakki ile kendisini tehlikeli addederdi. O, hiçbir harekette bulunmazken, ona her veçhile itimatsızlık besler; paralı olması daha tehlikeli olacağından parasız kalmasını tercih ederdi. Tahsisatının verilmesi için kendisine müsaade edilmeden bu verilmez, hulasa, umumi ve daimi bir işkence havası içinde bırakılırdı.

Reşat Efendi Korkusu

Bütün İstanbulluların bildikleri başlıca tehlike, Reşat Efendi korkusuydu. Zavallı Reşat Efendi kendisinden başkaları için adeta bir bela kesilmişti. Sokağa çıkan arabası içinde kendisini, yahut oğullarını, saraylılarını, adamlarını görenler, onlara selam veriyor ve kendileriyle görüşüyor zannını vermemek için, ortadan çil yavrusu gibi dağılırlar, kaçarlardı.

Reşat Efendi sarayından alışveriş edilen dükkân sahipleri ve saraya çağrılan doktorlar, kendi başka müşterileri onlar yüzünden korkar ve çekinirler diye, kendileriyle münasebetten kaçarlardı.

Zira, Reşat Efendi mevzusunda hafiyelerin bir melanet yapmak için iftira etmeleri kâfi gelirdi. Sultan Hamit idaresinde bir hakikati anlatmak nasıl mümkün olacaktı? Beşiktaş muhafızlığı tarafından dayaklarla yapılan tahkikatın hangisi bir hakikati açıklardı? Mazallah, siz hâlâ hayretten şaşarken bir menfayı boylardınız!

Reşat Reşit Olur mu?

Hatta, yalnız kendisi ve adamları değil, sadece ismi bile bir tehlike sayılırdı. Dünyaya gelmiş oldukları seneler zarfında kendilerine Reşat ismi verilmiş olanlar, bir memuriyete girmek isterlerse, kendilerine sorulmadan isimlerinin yerine Neşat yahut Neşet isimleri takılmış olurdu.

Hatta, artık resmen kullanılmayan bu isim etrafında geçen kelimelerin imalı bir manaya delalet edememelerine dikkat olunur, Sultan Hamit'in vehmini tahrik etmemesi için, ihtiyaten Reşit kelimesi de aforoz edilmiş olurdu. Bir insanın reşit olması, veliahdın Reşit olmasını, yani tahta çıkarılarak iclas edilmesi manalarını telmihen hatıra getirebilir. Hafiyeler bunları kasten kullandığımızı iddia edebilirler. İşte onların şerrinden bu kelimelerden ateşten kaçar gibi kaçılmalıydı.

Kaderinden Korkan Şehzade

Mutekit, dindar, mütehammil, mütevekkil, Mevlevi, iyi huylu olan Reşat Efendi'nin ne harikulade sıfatları, ne de büyük kusurları vardı. Kendisi tabiatıyla orta bir adamdı. Hiçbir veçhile hiçbir günahı ve kabahati yokken uzun senelerden beridir etrafında bulunan birçok insanlara kendisi yüzünden birçok fenalıklar gelmiş olduğunu düşüne düşüne kaderinin başkaları için bir şeamet olduğundan korkarak, kendi mukadderatından ürkmeye başlamıştı. Bu felaketler kardeşinin vehmi yüzünden oluyor, fakat kendisi de buna vesile olmuyor muydu?

Telaş

Hareket Ordusu zamanlarında, Ayastefanos'ta Ayan ve Mebusan meclislerinin müşterek toplantılarına riyaset eden Sait Paşa, İstanbul'a dönünce, meşhur ihtiyatı ile, birkaç gece konağında değil, Pera Palas Oteli'nde kalmış. Bir gece Reşat Efendi, Sultan Hamit korkusu ile, itimat ettiği bir adam göndermiş.

Gelen bu adam Sait Paşa'ya demiş ki: "Reşat Efendi son derece telaş içindedir. Hal' ve iclas rivayetleri doğru değil ise nafile yere başım bir belaya uğramasın! Paşa bu hakikati bana söylesin!' diyor."

V. Mehmet'in Tahta Çıkışı

Sultan Hamit'e hal'i kararını bildiren heyet kendisini can korkusu içinde bulduğu gibi, cülus kararını bildiren heyet de yeni padişahı hâlâ korkular içinde bulmuştu.

Hapisten kurtulan Sultan Reşat'ın ne uzun senelerden beridir nelere tahammül ettiğini iyi bilen millet, onu muhabbetle ve adeta merhametle alkışlıyor ve bu memnuniyet, muhabbet, bu alkışlanma belki müessir oluyor, ancak neşeli bir tezahür olmuyordu.

Cuma selamlığı için padişah arabasına oturunca, karşısına en muvafık olan birisi oturtulmuştu. Bu, en eski müşir olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa idi.

Halk, padişahı tehalükle ve itiyatla alkışlıyordu. Milletin âdetleri az çok değişmiş görünüyor, evvelki "Padişahım, çok yaşa!" avazeleri arasına, şimdi hürriyetten beri, el çırpmaları da birlikte duyuluyor ve yeni padişah da bu selamlara ve bu el çırpmalarına, beyaz eldivenli elleriyle selam veriyordu.

Kehanet

Halit Ziya, *Kırk Yıl* unvanlı hatıratında şu fıkrayı anlatıyor:

Reşat Efendi tehlikesinden herkesin korktuğu zamanlarda bir gün kendi babasının dükkânına uğruyor. Reşat Efendi'nin sarayına lazım olan halıların satın alındıklarını görünce alnından soğuk terler dökmeye başlıyor. Kendisinin ne kadar helecan içinde kaldığına dikkat etmeyen babası diyor ki:

— Oğlum, bana öyle geliyor ki, bir gün Reşat Efendi Sultan Reşat olacak. Sen de kendisinin başkâtibi olacaksın. O zaman bu hikâyeyi kendisine söylersin ve benim her gördükçe pek be-

ğendiğin el yazısı müzehheb *Mesnevi*'yi kendisine verirsin. O zaman pek muhtemeldir ki ben hayatta bulunmayacağım!

Bilirsiniz ki V. Mehmet tahta çıkınca Halit Ziya padişahın başkâtibi tayin olunmuştu. Fakat daha sonra yazdığı *Saray ve Ötesi* hatıralarında babasının bu el yazısı ve müzehheb *Mesnevi*'yi Sultan Reşat'a verdiğini anlatmıyor.

Metrûkat

Sultan Reşat nice senelerden sonra hürriyetine kavuşuncu, gençlik zamanlarının en kıymetli hatıralarını birer birer tekrar ihya etmek emeline kapılmış. Ancak bakmış ki, tekrar görmek istediği o genç ve güzel kadın gözleri sönmüş; tekrar duymak istediği o hanende sesleri susmuş; tekrar işitmek istediği o tatlı sözlü insanlar bunamış; ve bunların birçokları da vefat etmişler! Sarayının haricinde kendisinin hâlâ yaşadığını sandığı ne varsa, bunların bu geçmiş yıllar içinde, ya büsbütün bozulmuş, ya tamamen mahvolmuş olduklarını ve hâlâ beklediği eski hayatın tekerrür edemeyeceğini anlayınca büyük bir hüsrana kapılmış.

Bütün bunları Recaizade Ekrem Bey'in bazı hikâyeleriyle duymuştum.

Padişahın Mevleviliği

Bir hayli Farisi bilen Sultan Reşat, Mevlana'yı okumayı severmiş. Mevlevilikle dindarlığı hangi hislerle birleştirirdi? İstanbul'un en dindar semti olan Eyüp'te kendisi için bir türbe yaptırtmıştı. Bu türbeye en yakın olan Mevlevihane'nin şeyhine iltifatta bulundu. Vaktiyle Ortaköy'de Çırağan Sarayı yaptırılırken orada bulunan tekke evvelce Maçka'da yaptırılmış. Sonra orada Maçka Kışlası inşa edilirken Mevlevihane tekrar kaldırılarak Bahariye'ye nakledilmişti. Semahane ve şeyhin harem ve selamlık dairesi o zaman iyice boyatılmadığından zamanla eskimiş ve simsiyah bir renk almıştı. Padişahın ettiği aşırı iltifat,

istibdat idaresinde korkularla yaşayan şeyhi o kadar mesut ediyordu ki, kendisi hiçbir şeyi istemeye cesaret etmeden, tekkenin tamir ettirilerek boyatılacağı hulyasına kapılmıştı. Kendisine hiçbir şey sarahatle vaat edilmeden bu tamir artık rüyalarına girmişti. Halbuki Sultan Reşat bunu ne kendisi yaptırmış, ne de Evkafa yaptırtmaya teşebbüs bile etmemişti. Bahariye Mevlevihanesi'nin tamiri bir rüya olarak kaldı.

Hiç Nüfuzu Olmayan Padişah

Sultan Reşat, Meşrutiyet taraftarlığı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, Kanun-ı Esasi'ye göre, hukukunu riayet ettirmesini hiç bilmemişti. Zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti de sadece üç reisin idare ettiği bir esrar tekkesi olmuştu.

Damad-ı Şehriyar-i Enver Paşa, Harbiye Vekâleti'nde olduğu gibi, saray içinde de asıl padişah olanıydı. Sultan Reşat harbi istemek şöyle dursun, harbe gireceğimizden bile haberi yoktu. Kendisinin memleket ahalisinden birisiyle tanışmak ve görüşmek hakkı bile kalmamıştı.

Selim Sırrı Misali

Selim Sırrı yedeksubay olarak bir vazife ile Viyana'dan geçerken, elçi Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan Reşat'ın yeni çıkarılmış fotoğraflarını sarayına kadar götürmesini söylemiş. Bunları saraya getiren Selim Sırrı'nın ismini ve yazılarını bilen Sultan Reşat kendisiyle görüşmek istemiş. O da padişaha biraz masaj yapmış. Zavallı ihtiyar padişah, Selim Sırrı'ya kendisi ile muarefesinden pek memnun olarak, "Beni arada bir yoklayın, ve sormadan bana gelin!" demiş.

Ertesi günü, Enver Paşa kendi müsaadesi alınmadan huzura çıkmasına o kadar öfkelenmiş ki, kendisini az kalsın harcatacakmış! Bir dostunun binbir ricası ile nihayet askerlikle alakasının kesilmesiyle iktifa etmiş ve bunu tebliğ ederken de dostu yine "Bir daha saray semtine uğrama" tavsiyesinde bulunmuş.

"Çanakkale Gazeli"

Umumi harp içinde günün birinde padişahın bir gazeli matbuatta neşredildi:

Savlet etmişti Çanakkaleye bahr ü ber'den
Ehl-i İslâmın iki hasm-ı kavîsi birden

diye başlayan ve derhal "Çanakkale Gazeli" diye şöhret bulan bu manzume etrafında başka hiçbir şiire nasip olmayan küçük bir edebiyat meydana çıkmıştı.

Gazelin Başkalarına Atfolunuşu

Sultan Reşat'ın bu gazeli bazı mecmua ve gazetelerde elyazısı ile bastırılmıştı. Yazı biraz acemi görülmüş, halbuki metin o zaman için hayli işlek bir lisanla duyulduğundan, gazelin bir başkasının olacağına hükmedenler olmuştu. Ne gariptir ki, hakikati bildiklerini iddia edenlerin hepsi de bu gazeli başka birer şaire atfediyorlardı. Bunlar arasında Abdülhak Hamit, Yahya Kemal, Üsküdarlı Talat, Nigâr Binti Osman ve Ahmet Rasim'in isimleri duyuluyordu. O zaman ben de, muhtelif sebeplerin tesiriyle, bu gazelin Sultan Reşat yazmamış ise, bir başkasının değil de Yenikapı Mevlevihanesi'nin o zamanki şeyhi Bakî Efendi'ye ait olabileceğine hükmetmiştim. Fakat bu sahada hiçbir kanaate de vasıl olamamıştım.

Gazele Yazılan Tahmisler

Sultan Reşat'ın çok beğenilen bu gazeline birçok tahmisler, taştir'ler ve nazireler yazılmıştı. Kendisi de en beğendiği bu tahmisler üzerine bazı hediyeler göndermiş olduğunu duymuştu. Halbuki harbi açan ve memleketi harap eden bu fırka ve hükûmetin o kadar aleyhinde bulunanlar vardı ki, onların da nice tarizleri, hicivleriyle yazılmış birçok tahmisleri duyuluyordu. Bir tanesi:

Bahsederken hocalar camide harf-i cerden
Savlet etmişti Çanakkaleye bahr ü berden
diye başlıyor ve:

Böyle bir heyet-i nüzzar ile azdır bu bela
dedikten sonra:

Kapanıp secde-i şükrana Reşad, eyle dua
Mülk-i İslâmı Hüda eyleye artık me'men!
diye bitiriyordu.

Gürültüye Bırakılan Pabuçlar

Dolmabahçede Muayede resmine iştirak edenler, büyük salonun kapısından girince, yerde dört yol teşkil eden halının üstünde yürürler, halı karşılarında dönerek ikinci bir yol ile devam eder ve üçüncü bir yol ile padişahın oturduğu taht önünden geçer ve nihayet dördüncü bir yol ile tekrar kapının önüne döner. Muayedede, şeyhülislam-ı sellemehüsselam ise bu yolların üstünden geçmeyerek doğrudan doğruya padişahın önüne teveccüh eder ve o da kendisini oturduğu tahtta değil, onun önünde, ayakta kabul eder, aralarında müsafaha ederler, şeyhülislam da dönüşünde arkasını padişaha çevirmemek için halının hizasına kadar geri geri gider.

Bir sene şeyhülislamın beyaz pabuçları biraz fazla bolmuş. Geri geri giderken bir tanesi, ve bir iki adımdan sonra ikincisi ayaklarından çıkmış. Musa Kâzım Efendi geri dönüp pabuçlarla meşgul olmayı teşrifata muhalif bularak onları bırakmış ve çorapla dönmüş. Teşrifat müdür muavini Ercüment Ekrem pabuçları kılıcının ucu ile salondaki halının ötesine atmış. Muayede resminden sonra vükelayı tekrar odasına kabul eden Sultan Reşat, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'ye, "A hocam, hiç insan bu kadarcık gürültüye pabuç bırakır mı?" diye serzeniş etmiş.

Sultan Reşat'ın Bir Duası

Sultan Reşat'a mesanesinde bir ameliyat yapılacaktı. Güçlükle yürüyerek ameliyat masasının önüne gelince ellerini açarak ve kıbleye teveccüh ederek, insanın rikkatine dokunan bir dua etmiş: "Yarabbi! Milletimin ve memleketimin bütün mukadderatını hayırlara tahvil et! Eğer memleketim ve milletim için muzır olacaksam beni bu ameliyat masasından kaldırma!" demiş. Etrafında bulunanlarla ve doktorlarla helalleştikten sonra ameliyat için cesaret ve metanetle yatmış.

Bin Yıl...

Kendisine muvaffakiyetle ameliyat yapılmıştı. İyileştiğini tebrike gelenlerin "Maşallah! Büsbütün geçirdiniz! Artık yüz seneden fazla muammer olursunuz!" gibi sözlerine Sultan Reşat:

— Ne kadar yaşayacağımızı biz bilmeyiz. Ancak Cenab-ı Hak bilir. Mukadder ne ise ömrümüz o kadar olur. Yalnız diyebiliriz ki:

Bin yıl yaşasak yine cihan bu,
Gerdiş bu, zemin bu, asüman bu!

diye cevap vermiş.

Ne Günlere Kaldık?

Sultan Reşat, umumi harp içinde İstanbul'a gelen Avusturya imparatoru ile imparatoriçesine bir ziyafet verdiği gün kendisini görenlerin dikkatini çekmiş. Yemek masasından kalkarken pantalonu askısız kalmış ve düşüyormuş gibi, bir koluna imparatoriçeyi takmış, diğer kolunu da hem kılıcını tutmaya, hem pantolonunu kaldırmaya çalışıyor gibi garip ve biçare bir hal almış. Görenlerin kendisine, "Ne günlere kaldık, ey Gazi Hünkâr?" demek isteyecekleri sırada, kendisinin Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat Bey'e, önünden geçerken ve yüksek sesle "Mithat Bey, Mithat Bey! Ne günlere kaldık?" dediğini duyuyorlarmış.

Yusuf İzzettin Efendi'ye Dair

Veliahtlığı

Sultan Aziz'in en büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin mukadderatı şahikalı ve uçurumlu olmuştu. Babasının daha evlat sahibi hakkı olmadan, kendisi dünyaya gelince, Eyüp Sultan'da bir evde saklatılmıştı. Babası tahta çıkınca o da Sultan Mecit'in çocukları arasında görüldü. Bir aralık Mısır valiliğinin babadan oğula intikal etmesine karar verilirken, birçokları asıl gayenin padişahlıktaki veraset usulünün değiştirilmesi olduğunu söylerlerdi. Öyle ki, bu genç şehzade bir nevi veliaht itibarıyla parlıyordu. Asker üniformasıyla Bab-ı Seraskeriye geldikçe her gün serasker kendisini istikbal ederdi. Sultan Hamit'in 33 senelik sükûtundan sonra Sultan Reşat tahta çıkınca, Yusuf İzzettin Efendi de veliaht ilan olunmuş, fakat bu ilan yavaş yavaş asabını bozmuştu.

Ordumuzun Bir Methiyesi

İlk harb-i umumi zamanında nörasteniden mustarip bulunan Yusuf İzzettin Efendi, bir gün sarayına iki üç kişiyi yemeğe davet etmiş. Yemeğin yarısında sofradan çıkıp odasına gitmiş. Rahatsızlığını bilen saray adamları, bu ayrılışı misafirlerin görmezliğe gelmesi lazım geldiğini ve yemeğin mutaden devam ettiğini söylemişler. Bir müddet sonra Yusuf İzzettin

Efendi, Hamdullah Suphi'yi odasına çağırtarak ve gayet makul bir tarzda görüşerek, ordumuzun kuvvetli bir methiyesini söylemiş:

— Türk ordusu mükemmel bir teşkilattır. Avrupalılar ordumuz aleyhine ne akıllarına gelirse söylerler. Fakat ordumuzu iyi bilmezler. Bir ordunun gayesi çapulculuk olursa aldıklarını kaçırmak isteyenler ayrılırlar ve ordu dağılır. Ordumuz hiçbir zaman çapul aleti olmamış, hiçbır zaman dağılmamış, asırlarca muzaffer olmuş, milli bir şuur ve ahlak müessesesi olarak büyümüş, yaptıklarını bu sayede göstermiş, her zaman muntazam olarak işlemiş ve milli bir iftiharımıza sebep olmuştur.

Hakk-ı Saltanatının İlgası Vehmi

Yusuf İzzettin Efendi'nin rahatsızlığı sabit bir fikir gibi meydana çıkınca, hükûmet erkânı ve kendisiyle münasebette bulunan hürmetkârları, gitgide zihnen bu hadiseyle meşgul oluyorlardı. Harb-i umumide İstanbul'a gelen müttefik bir devletin hükümdarı, belki bir protokol hatasıyla, Yusuf İzzettin Efendi'ye evvelce verilmiş bir nişanı ikinci veliaht Vahidettin Efendi'ye verirken, bu defa kendisine ayrı bir başka nişan verilmemiş olması, vehmine dokunarak, padişahlığının sırası gelince hakk-ı saltanattan mahrum edileceği fikri sabitine saplanmıştı. Tanıdıkları, bütün mühimce bir memuriyette bulunan memurların, hakk-ı saltanatının ilga edilmediği hakkında kendisine senetler ve taahhütler yazıp vermelerini isterdi. O, sıram gelsin de padişah olayım fikrini gütmüyor, bilakis, dünyada en korktuğu şey Sultan Reşat'ın ölümü oluyordu. Çünkü o zaman kendisinin hakk-ı saltanatının kabul olunmayacağını, ikinci veliaht Vahidettin Efendi'nin padişah olacağını ve böylece haysiyeti payimal olacağından, bunu görmektense ölmeyi tercih ediyordu.

Eski Bir Teşe'üm

Bir de, eski bir zaman içinde, Yusuf İzzettin Efendi'nin babası, hal'inden sonra, Sultan Murat'a hitaben yazmış olduğu bir mektupta bir cümle vardı ki, eski tarih meraklılarının bazıları bundan kuşkulanırlardı: "Saltanat-ı Âli Osmanı, Sultan Mecit Han Hazretleri'nin hanedanına tebrik eylerim." Bu cümleyi artık kendi ailesinin hakk-ı saltanattan mahrum kalacağını haber veren bir teşe'üm gibi telakki ederlerdi. Acaba kendisi de bu cümlenin tesiri altında mı kalıyordu? Bunu bilmiyoruz.

Abdülhak Hamit'in Teminatı

O zaman Abdülhak Hamit görüştüklerine demişti ki:

— Dilimden ne geldiyse kendisine söyledim. Fakat teminatım kâfi gelmedi. Sözlerinin altından şu neticeye varılıyor ki, padişah ölünce, kendisi padişah olamayarak, izzetinefsi kırılacağından, bunun yerine intihar etmek istiyor. İnsanın dilinin ucuna geliyor ki, "A efendimiz! Fol yok, yumurta yok, ne diye telaş ediyorsunuz? Mazallah böyle bir felaket olur da sizi padişah etmezlerse işte o zaman düşünürsünüz! O zaman lüzum görürse intihar edersiniz!" ama, işte tabii bu da söylenilemiyor.

Yusuf İzzettin Efendi kendisinden de böyle bir taahhütname isteyince, hakk-ı saltanatına başkasından senet istemenin hiç doğru olmadığını anlatmak istemiş. Fakat o zaman veliahdın daha ziyade vehme kapılacağından, büsbütün kuşkulanır diye bunu da söyliyememiş ve kendisinin de bir taahhütname yazıp vereceği vadinde bulunmuş.

Manzume-i Teminiye

Yusuf Izzettin Efendi, Abdülhak Hamit'ten böyle bir taahhütname isteyince, bunu yazarak götürmek için hazırlanırken, ben de bunun bir kopyasını almıştım:

Ey veliahd-ı taht-ı Osmanî,
Nücûmuuvar-ı baht-ı Osmanî.
Kimseler yok aleyhinizde bugün,
Vehminizden fakat biziz küskün.
İnanın sıdkına bu kimsesizin,
Kimseler yok aleyhinizde sizin.
Gösterin siz bize o her kimse,
Öyle bir şey görüp işittiyse
Lânet etsin babam, annem,
Boş ola zevce-i fakirânem.
Semerât-ı hayatımın yek ta
Göreyim im'idamını hattâ...

Vezne Sığmayan Yemin

Abdülhak Hamit:

— Yusuf İzzettin Efendi hakk-ı saltanattan mahrum edilmediğine dair yemin istemişti.. Bunu nesren yazıyoruz ya, bir de nazmen bir yemin deyince ben de yazmış, Zincirlikuyu'ya açık bir araba ile gitmiştim. Yolda bir hayli üşüdüm. Deliyi ikna edeyim diye kendim de delilik ediyorum, diye söylendim. Manzumeyi verdim. Bir de baktım ki, hiç memnun olmadı. Yüzünü ekşitir gibi bir hal aldı. "Efendim, ne var? Manzume makbule geçmedi. Bir noksanı mı var?" diye sordum. Yook, filan diye savuşturmak istedi. "Lütfen, Allah aşkına söyleyiniz! Mutlaka bir noksanı olacak!" diye ısrarım üzerine ne dese beğenirsiniz? "Haremim boş olsun yerine talak-ı selase ile boş olsun demeliydiniz!" demesin mi? Tepem attı. Kendi kendime, "Yoo, artık sarahaten delil!" diye düşündüm. Ve "Mazur görünüz bunu vezne sığmadığı için yazamadım!" diye cevap verdim.

Talak-ı Selase

Ertesi günü Abdülhak Hamit'in canı sıkılıyormuş, bunu tekrarla "Haremim talak-ı selaseyle boş olsun ki" diye nasıl ya-

zayım diye üzülüyormuş. Lüsyen Hanım bu meseleyi halletmiş: "Kâğıdı üç defa okusun! Talak-ı selase olur!" demiş.

Yusuf İzzettin Efendi'nin İntiharı

Meclis-i Ayan reis vekili Abdülhak Hamit'e haber verilmek için telefon ediliyor. Lüsyen Hanım, Abdülhak Hamit'in birdenbire alacağı haberle çok müteessir olmaması için onu biraz hazırlamak istiyor. Yusuf İzzettin Efendi'nin biraz rahatsız olduğunu söylüyor. Abdülhak Hamit, "Hastalığına inanmam. İntiharına inanırım. Doğru söyle, muhakkak intihar etmiştir!" diyor.

Filvaki, o tıpkı babası Sultan Aziz'in yapmış olduğu gibi, bileklerinin damarlarını kesmek suretiyle intihar etmişti. Babasının intiharını biliyor ve onun için aynen kendisinin yaptığını tekrar ediyordu. Bu hadise yine Sultan Aziz'in katli gibi telakki olunmaması için doktorlar, memurlar, gazetecilerin önünde her şey açık bırakılıyor, görülsün, söylenilsin, yazılsın diye veliahdın vücudundaki çamaşırlar, beklenmedik bir mahremiyetle, beklenmedik bir laubalilikle, kanlı gömleğinden, ince pazen fanilasından, çamaşırlarından bahsolunuyor, ve bütün bunlarla bir insan sefaleti duyuluyordu.

Yine Yemin Manzumesi

Abdülhak Hamit (birkaç ay sonra): Yusuf İzzettin Efendi'ye verdiğim manzum yeminim Celal Nuri'de imiş. Babası Ayan'dan Nuri Bey, merhum efendinin kâğıtlarını tasnif ve tasfiyeye memur olmuş. Kâğıtlar arasında bunu görünce babalık, oğlunun hoşuna gider diye, manzumeyi almış evine götürmüş. Ondan istedim. Aslını bana vermedi. Kopyasını verecekmiş. Bu da bir hatıradır. Hazin bir hatıra!..

Meşrutiyet Zamanları

Mısra-ı Berceste

Genç Yahya Kemal, daha basılmamış bir iki şiiriyle Paris'ten döner dönmez ismi birkaç mısra ile duyulmaya başlamış ve Rıza Tevfik bu şöhreti pek aceleci bulmuştu. Dârülfünun'da edebiyat müderrisi iken talebelerine "Evet, güzel yazıyor ama, insan dört mısrayla şair olur mu?" demiş.

Bir talebesi "Aman efendim, 'Maksut eserse, mısra-ı berceste kâfidir!'" deyince Rıza Tevfik, "Eh, öyle ise, diğer üçünü de cabadan yazmış!" diye cevap vermişti.

Tevfik Fikret

Edebiyatı Cedide şairi Tevfik Fikret bir eski zaman Divan şairi gibi hicviyeler, bu yolda mısralar ve beyitler yazmasını bilirdi. Kendisine tarizlerde bulunan birisine şu beyti söylemişti:

Şimdi sarık, şimdi külah, şimdi fes!
Aç başını, söyle nesin ey teres!

Sec'i

Taaddüd ü Zevcat müellifi Mahmut Esat Efendi ders takrirleri sırasında tecvit usulü ve imaleli telaffuzuyla gösterdiği hem

türkçe hem fransızca sec'i muvaffakıyetlerinden dolayı gözleri hazla parlayarak mesela "Meşhur homme d'Etat, Mösyö Léon Gambetta" gibi cümleler söylermiş.

Yeminlerle Edilen Münakaşa

Bir hayli dalgın olan Hüseyin Danişle pek dağınık olan Rıza Tevfik Zerdüşt = Zarathustra hakkında meşhur münakaşaları ömürdü. İkisi de iddialarını aynı bir müellifin aynı isimli bir kitabıyla istişhat ediyorlar, ikisinin de zikrettikleri cümleler birbirlerine tevafuk etmiyor ve onlar bu kitabı tahrif ettiklerini yeminlerle iddia ediyorlardı. Nihayet hakeme müracaatları kararlaştırıldı. İkisinin de birbirini ret ve inkâr etmek üzere yâdettikleri müellifinin aynı eserinin fakat ayrı birer tab'ına istinat ettikleri, bu yeni tab'ında kitaptaki tahavvüllerin müellif tarafından yapılmış olduğu görüldü. İkisi de iddialarının haklı olduklarına tefahür ettiler.

Şark ve Garp

Hüseyin Daniş'in lisan-ı maderzadı Farisi, aynı zamanda hem Türkçeyi, hem Fransızca ve İngilizceyi mükemmel bildiğinden insana hem Şarkı hem Garbı iyi anlayacak ve bu kabiliyetleriyle bizim Rönesansımıza mühim bir yardım edebilecek üstadın kendisi olabileceği düşünülebiliyordu. Fakat ne yazık ki kendisiyle görüşüldüğü anda hayal sükûtuna uğranılıyor, eyvah, ne Şark, ne Garbı ne de ikisinin iltihakı hakkındaki hayalden hiçbir ümit kalmıyordu.

Rıza Tevfik ve İstikraz-ı Dahili

O zamanki Maliye Nazırı Cavit Bey, Maliye'deki büyük odasında memleketin bütün münevverlerini davetle kendilerine tantanalı bir nutuk söyleyerek milleti istikraz-ı dahili satın almaya

teşvik için muallimlerin ders vermelerine, muharrirlerin makaleler yazmalarına, hatiplerin konferans yapmalarına, müelliflerin risaleler neşretmelerine kıymet veriyor, herkes için şahsi bir menfaat olduğunu izah ediyordu. Bunun üzerine İstanbul'da galiba Ferah Tiyatrosunda bir müsamere tertip olundu. Herkes bu fikri anlatmak için ne bilirse söyledi. Sahneye Rıza Tevfik geldi. Bu fikre iltihak ile başladı. Sonra bir hikâye anlattı. Bir vurgun yapmaya karar veren yeni bir vali önüne çağrılan ahaliyi penceresinden baktırarak, bahçedeki bağlı duran bir hayvanın ne olduğunu sorar, buzağıdır diyenleri keçi demediler diye ve keçidir diyenleri buzağı demediler diye tevkif ettirirmiş. Yahudiler gelince, "Bu ne keçidir, ne de buzağıdır, bu Allahın bir belasıdır. Bizim vereceğimiz ne ise bildirin de hapse girmeden önce ödeyelim!" demişler. "İşte siz de bunu anlarsınız ya, hepiniz istikraz-ı dahili alacaksınız!" deyince herkes kahkahalarla gülmeye başladı, müsamere tam bir cümbüş halinde dağıldı. İttihat ve Terakki azasının ona karşı öfkelenmeye en haklı oldukları bu gündü.

Edebi Bir Cümle

Halide Edip Hanım ilk kocası Salih Zeki Bey'e *Seviye Talip* romanını verirken "Hocam ve kocam Salih Zeki'ye" cümlesini yazmış. Sonra karı koca ayrılmışlar. Halide Hanım başkasıyla evlenmiş. Bu kitap da ortadan kaybolmuş. Salih Zeki bir gün doktor Kadri Raşit Paşa'ya bu güzel dedikaslı kitabını bulamadığını söylemiş. O da, bunu Halide Hanım'a bildirince, bu eski güzel cümlesini nisyandan kurtarmak için bir *Seviye Talip* kitabı üstüne bir daha "Hocam ve kocam Salih Zeki'ye" diye yazmış. Kadri Reşit Paşa vasıtasıyla sabık kocasına göndermiş.

Bundan mı İbaretti?

Fazıl Ahmet kendisine yazı ve imzası için verilen bir deftere İttihat ve Terakkinin pek hoşuna gitmeyeceği bazı hatıralar yazmış. Bu defter yazı ve imzası için Hüseyin Cahit'e verilince o da

Fazıl Ahmet'in satırları altına "Nice yıllar devam eden bir refakatin hatırası bundan mı ibaretti?" cümlesini yazmış. Bu defter tekrar Fazıl Ahmet'e gösterilince o da Hüseyin Cahit'in cümlesine "Bunlardan ibaret değildir efendim" cevabını yazmış.

Lütfen Yiyebilirler!

Doktor Süleyman Numan Paşa'nın iyi bir doktor olmak şöhreti vardı. İttihatçılar arasında o kadar politikacı olmuştu ki, artık doktor değil, saray adamı sayılabilirdi. Meşhur kütüphane sahibi Halis Efendi'ye, muayene ettirildikten sonra oğluna gönderdiği mektupta, "Pederiniz bütün arzu ettikleri yemeklerden lütfen yiyebilirler!" diye yazışına hayran olmuştum.

Ali Nusrat

Sonra, bir beyin kanaması ile ölen Cenap Şahabettin'in iki kardeşi de birer zihin hastalığı ile ölmüşlerdi. En küçük kardeşi Ali Fahri çıldırmış, doktor Mazhar Osman, Cenap Şahabettin'in bu küçük kardeşine gösterdiği kayıtsızlığı acı acı tenkit ederdi. Ali Fahri hastanede ölmüştü.

Diğer kardeşi Ali Nusrat, Cenap Şahabettin'in yanında olunca ona benzerlikleri meydana çıkardı. Nazik, mahcup, mütevazı, çekingen, fesahat meraklısı, hem hoca, hem yazıcıydı. Bazılarının konuşurken yanlış telaffuz ettikleri kelimeleri tashih eder, bazılarını kızdırır, ve bazılarını bıktırırmış. O kadar hesabi, o kadar kitabi, o kadar sözüne sadık, zamanına sadık bir adammış ki bir ailenin çocuklarına ders verdiği dört sene zarfında bir dakikasını şaşmadan tam vaktinde kapıyı çaldığı görülmüş. O kadar ki, evin büyük hanımı saatini onun çalması ile ayar edermiş. İstanbul'da nerede yaşadığı bilinmez, hemen hiçbir mesireye gelmez ve gezintilerde görünmezdi. Son zamanlarda bir nevi dimağ yorgunluğu neticesinde ölmüştü.

Fesahat

Son zamanlarında, Hamdullah Suphi onun yanında yüksek sesle bir şey okurken "vefeyât" kelimesini doğru söyleyince Ali Nusrat derhal sevinçle ayağa kalkarak "Bakın, ne doğru, ne güzel okudunuz! Halbuki ekseriyetle yanlış olarak 'vefiyât' diye telaffuz ederler!" demiş.

Hâib ü Hâsır

Ali Nusrat yatağına, daha doğrusu ölüm döşeğine düşmüş. Öleceğini anlayan karısı başucunda ağlar.

"Bey, bey, bizi böyle haybe hâsıl bırakıp gidecek misin?" diye ağlarmış. Ali Nusrat karısının yüzüne hilm ve teessürle bakar, yastığının üstünde başını yavaşça doğrultarak "'Haybe hâsıl' değil hanım, 'Hâib ü hâsır', 'hâib ü hâsır'!" dermiş.

En Kıymetli Muharrir İmzası

Cenap Şahabettin'e muharrirlerimizden hangisinin imzasına daha çok kıymet verdiğini sormuşlar. O zamanlarda bütün evrakı nakdiye Osmanlı Dainler vekili Hüseyin Cahit'in imzasını taşırdı. Cenap Şahabettin, "Muharrirlerimizin cümlesi de sağ olsunlar ama, Allah, Hüseyin Cahit'in imzasını cebimden eksik etmesin!" cevabını vermiş.

Unutkanlık

Emrullah Efendi'nin bir dostu kendisine rast gelmiş. "Dün, muhallebicide saatlerle bekledim, hani kütüphaneye gidecektik?" deyince Emrullah Efendi de, "Hay Allah senden razı olsun!" demiş. "Ben dünden beri düşünüp merak ediyordum. Evet birisiyle bir mülakatımız olduğunu biliyordum. Fakat kiminle idi? Ne günüydü? Nerede idi? Saat kaçtaydı? Nereye gidecektik? İşte bunları bir türlü hatırlayamıyordum. Allah senden razı olsun ki, şimdi hepsini birden hatırladım!"

Zamaneden Şikâyet

Musa Kâzım Efendi'nin Farmason olmasını, Farmasonluğumuzun büyük üstadı Karasu Efendi'nin elini öpmesini, sonra da onun intihabı üzerine şeyhülislam oluşunu duyan canı yanmış bir şair:

Yol açarken makdem-i Musa için derya-yı Nil
Öptürür destin bizim Musaya şimdi Karesû!

beytini yazmıştı.

Sanatkârın Doymazlığı

Hamdullah Suphi şair Mehmet Emini yazı, beyanat, nutuk ve konferans tarzında methettiği zamanlarda biz kendisini biraz fazla methüsena ediyor sanmıştık. Hamdullah Suphi bir gün önümüzde Mehmet Emine yeni ziyaret ettiği hastanelerdeki birçok yaralı ocaklı zabitlerin yastıkları altında kendisinin *Ey Türk Uyan* kitabını gördüğünü söyleyince Mehmet Emin, "İşte bunu daha yazmadınız!" dedi.

Türkçenin İnceliği

Paris'te metroda Halit Ziya ve Hamdullah Suphi birbirlerine rast gelmiş, bir hayli konuşmuşlar. Metrodan çıkarken bir Fransız yanlarına gelmiş, mazur görülmesini rica ile, kendisinin dillerin musikîsiyle alakadar olduğunu ve kendilerinin hangi dille konuştuklarını sormuş. Türkçe olduğunu öğrenince şimdiye kadar bu dili duymak fırsatını bulamadığına müteessir ve şimdi duyduğuna da pek mütehassis olduğunu söylemiş. "Eğer, bu istasyona inmeseydiniz mahza konuşmanızı işitmek için sizi devam edeceğiniz istasyona kadar takip edecektim. Ne eski bir millet olduğunuz anlaşılıyor, zira lisanınız bu ahenkli ve musikîli inceliğine ermek için ne uzun zamanların sarfedilmiş olması iktiza eder!" demiş.

Tatlı Bir Söğüş

Şair Eşref'e bazı şiirlerine Hüseyin Siret'in ettiği itirazları nakletmişler. O da, *"Cenab-ı mîr-i Sîret tatlı dilden bir söğüş ister!"* diye cevap vermiş.

Vecize Mısraları

Servetifünun'un bir nüshasında Hüseyin Siret'in bazı vecizeleri birer mısra halinde yazılmıştı. Anlaşılıyordu ki mensur cümleler yerine vecizelerin birer mısra halinde yazılmaları daha tesirli oluyormuş. Mesela şu mısra:

Nadan elinde şimdi perişan kitabımız!

Hangi Reşat Nuri?

Soyadlarımızı kullanmadan önce daha "Darago" olmayan Reşat Nuri, Fransızca güzel yazılar neşredermiş; daha Güntekin olmayan Reşat Nuri de Türkçe güzel yazılar neşredermiş. Fakat o, günün birinde görmüş ki, bu Fransızca yazan Reşat Nuri Türkçe yazılar da yazmaya başlıyor, bundan hiç memnun olmayarak "Yook, bu iş olmadı, bu yazılara devam ederse ben de Fransızca yazılar yazar ve onları da Reşat Nuri diye imzalarım!" demiş.

Münkir Nekir Nerede?

Gazetecilerin en yaşlısı olduğundan kendisine "Şeyh-ülmuharrirîn" denilen Mahmut Sadık, son derece mantık ve usul taraftarı idi. Uzun boylu yazılarıyla her makalesinde hep mantık ihtiyacından bahseder ve muttasıl kabinenin usulsüzlüklerinden dem vururdu.

Galata'dan Sirkeci'ye yahut Sirkeci'den Galata'ya gitmek istediği bir gün, sandalı bir İngiliz şilebine çarparak kendisi denize düşünce öldüğüne kanaat etmiş. Denizden çıkarılınca ısınsın diye vapurun kazan dairesine götürmüşler. O da gözlerini açıp kendisini büyük bir ateş önünde bulunca cehennemde olduğunu anlayarak "Evet, cehennemlik olduğum malumdur. Fakat neden Münkir Nekir gelmedi? Bana da usulen gelmeli değil miydi? Usulsüzlük ahirette de mi devam edecek?" diye düşünmeye başlamış.

Mahmut Sadık bu şuurundan evvel uyanan mantık ihtiyacını o kadar severdi ki, bu denize düşmek hatırasını gündelik yazıları arasına karışmasın diye, bana hikâye etmiş, fakat daha hiç yazmadığını söylemişti.

Su Akar...

Birdenbire pek güzel sözler söyleyen Müşir Fuat Paşa kendisinin İstinye'deki yalısında Boğaziçi'ni seyrederken odasına bir misafir gelmiş. Tabii neye baktığı malum ve kendisinin şöhreti de malum!

Fuat Paşa misafirine "Su akar, deli bakar!" demiş.

Hünkârbeğendi

Mütareke zamanıydı. Fuat Paşa'nın ihtiyarlıktan gözleri görmüyordu. Fakat hayatiyeti yerindeydi. Yanında kendisini idare eden bir uşak bulunuyor, lokantanın yemeklerini söylüyordu. O, "Hünkârbeğendi!" deyince Fuat Paşa'nın derhal aceleyle ve kendine has basık, titiz telaffuzu ile, "İstemem, istemem! Hünkâr Damat Ferit Paşa'yı beğeniyor!" demiş.

"Bu fıkraların seçilişinde ve anlatılışında bile çelebi, medeni bir İstanbul efendisinin ifadesi, titizliği, nezaketi var. Kendilerini görmediğimiz, hayat tarzlarını hiç bilmediğimiz ama bir vesileyle tanımış olduğumuz bir eski devir adamının gerçek çehresini, mini mini bir fıkranın ışığı altında seçiveriyorsunuz."

(Nezihe Araz – *Yeni Sabah*, 3 Kasım 1958)

Bir çeşit şifahi tarih antolojisi niteliğindeki *Geçmiş Zaman Fıkraları*, III. Selim döneminden Meşrutiyet yıllarına kadar, tarihte iz bırakmış kişilere ilişkin çok sayıda fıkra ve anekdot içeriyor. Hisar'ın bütün eserlerinde sıklıkla mizaha kayan kalemi bu kitapta iyice kendini gösteriyor.

2 196000 11712 TL
KİTAP